

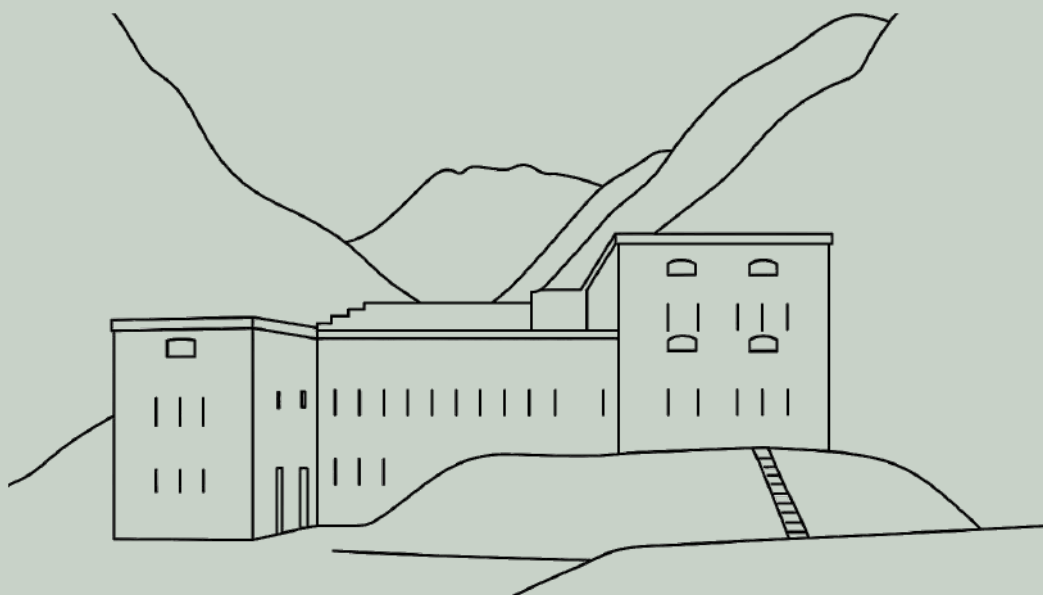

Dolina Soče
SOČA VALLEY SLOVENIA

NAČRT UPRAVLJANJA

kulturnega spomenika Trdnjave Kluže

za obdobje 2026 – 2036

Bovec, oktober 2025

Naročnik:

Občina Bovec

Trg golobarskih žrtev 8

5230 Bovec

<https://obcina.bovec.si/>

za Občino Bovec: Valter Mlekuž, župan

Vodja projekta s strani investitorja:

mag. Cecilija Avsenik, podsekretarka

Upravljalec:

Občina Bovec, zanjo

Javni zavod za turizem Dolina Soče

Rupa 17

5230 Bovec

<https://www.soca-valley.com/sl/>

Načrt upravljanja kulturnega spomenika Trdnjave Kluže za obdobje 2026 – 2036

Končna verzija osnutka

Opomba: do sprejetja je osnutek

Oktober 2025

Opomba: nelektorirana verzija

Izdelovalec:

D PLAN d.o.o.

Koprska 98

1000 Ljubljana

[D plan | Arhitekturno projektiranje](#)

Odgovorni izdelovalec: Anja Koršič Mravlje, m.i.a.

Sodelujoči pri upravljavcu:

mag. Cecilija Avsenik, Občina Bovec, Gospodarstvo in razvoj

Katja Mrakič, Občina Bovec, Družbene dejavnosti

Aleš Lipovec, Javni zavod za turizem Dolina Soče

Tea Florjančič, Javni zavod za turizem Dolina Soče

Andreja Hosner, Javni zavod za turizem Dolina Soče

Sejad Jušić, Občina Bovec, direktor uprave

Manja Pečkaj, Občina Bovec, Okolje in prostor

Jernej Leban, Občina Bovec, Gradnje

Ostali sodelujoči:

Ernesta Drole, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota Nova Gorica

mag. Igor Zakotnik, Javni zavod Triglavski narodni park

dr. Jana Laganis, Zavod Republike Slovenije za varstvo narave, OE Nova Gorica

Dragan Markovič, Zavod za gozdove Slovenije, OE Tolmin, KE Bovec

Edi Melinc, Civilna zaščita Bovec

Svetovanje:

Fedja Klavara, pripravljalec Načrta upravljanja trdnjave Kluže 1996 in drugih dokumentov - svetovanje in pregled dokumentacije

Erik Cuder, organizator prireditev v trdnjavi Kluže v času delovanja Festivala Kluže in ARTilerije

mag. Tadej Koren, Tolminski muzej

mag. Damjana Fortunat Černilogar, Tolminski muzej

Maša Klavara, Fundacija Poti miru v Posočju

PREDGOVOR

Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov ter naravnih znamenitosti na območju občine Tolmin je leta 1990 razglasil zgodovinski spomenik in območje kulturne zaščite Bovec – trdnjava Kluže, ki obsega trdnjavi Kluže, spodnjo trdnjavo, kamnit utrdbeni sklop in gornjo trdnjavo, Fort Hermann.

Trdnjava Kluže, srednjeveško Porta de Plez ali Porta de Plez passo, je ena najpomembnejših in najbolj ohranjenih vojaških utrd na Slovenskem. Današnji objekt so zgradili na koncu 19. stoletja, med leti 1880-1882 z namenom obrambe meja Habsburške monarhije sezidan na mestu kamnite trdnjave iz 17. stoletja, na kar še vedno nakazuje oblika parcele 5036/4, k.o. Bovec, ki ima obliko starega gradu. S svojo lego ob vhodu v Bovško dolino Kluže – tako kot utrdbe, ki so na tem območju stale pred njimi – že stoletja zaznamujejo strateško točko nad sotesko Koritnice, od koder je bilo mogoče nadzorovati dostop v dolino. V bližini današnje trdnjave je bila namreč postavljena t.i. Beneška trdnjava, ki je stala ob na levem bregu Koritnice (torej na drugi strani!), katere prvotna naloga je bila obramba pred turškimi vpadi in varovanje takratne meje, ki se je skozi stoletja večkrat spreminjale, kot so se menjavale države, oblasti in napadalci. Z opustitvijo vojaške funkcije in predajo objekta JLA predhodnici Občine Bovec, to je Občini Tolmin, v osemdesetih, je trdnjava izgubila obrambno vlogo in danes deluje kot urejen kulturni prostor, odprt javnosti. Trdnjava Fort Hermann je bila zgrajena na prelomu 20. stoletja kot dopolnitev spodnje trdnjave in je med 1. svetovno vojno doživela italijansko bombardiranje in uničenje. Na ostankih utrdbe so še vedno razvidne sledi napadov, objekt kot ruševina se je le z leti spojil z okoliško naravo. Zgodbi obeh trdnjav sta tesno prepleteni z naravno kuliso visokogorskega sveta Julijskih Alp ter z bogato kulturno dediščino Bovškega.

Načrt upravljanja za kulturne spomenike z upravljalcem je skladno z Zakonom o varstvu kulturne dediščine obvezen element in je pripravljen kot strateški okvir, katerega namen je uskladiti varovanje kulturnih in naravnih vrednot s sodobnimi potrebami razvoja in s pričakovanji obiskovalcev. Njegov cilj je zagotoviti dolgoročno ohranitev trdnjave ter obenem razvijati njeno vlogo kot *kulturno-turističnega središča*, ki bo omogočalo doživljanje dediščine v najširšem smislu.

Dokument združuje oceno stanja kulturnih, naravnih in prostorskih vrednot z vizijo, cilji in usmeritvami za prihodnji razvoj območja. Opredeljuje smernice za varovanje spomenika, razvoj kulturno-turističnih dejavnosti, promocijo, infrastrukturo, upravljanje in finančno vzdržnost. Vključuje tudi povzetke zgodovinskih virov, raziskav in strokovnih podlag, ki prispevajo k razumevanju razvoja območja in njegovega pomena. Zgodovinske vsebine so vključene predvsem kot povzetek dostopnih virov in strokovnih podlag.

Načrt upravljanja trdnjave Kluže je pripravljen kot prožen in odprt strateški okvir, ki usmerja delovanje in razvoj utrdbe v prihodnjem desetletnem obdobju. Z njim se določi organizacijska shema izvajanja, opredelijo postopki spremljanja izvedbe ukrepov in uresničevanja ciljev ter vzpostavi sistem redne evalvacije doseženih rezultatov. Na ta način je mogoče Načrt upravljanja sproti prilagajati spremenjenim razmeram, novim izzivom ali utemeljenim pobudam.

Trdnjava Kluže ni zgolj arhitekturni spomenik preteklosti, temveč prostor prihodnosti, ki zmore povezati zgodovino in sodobnost ter Bovško umestiti kot prepoznavno kulturno destinacijo v širšem prostoru. S tem načrtom upravljanja želimo zagotoviti, da bo ta dragoceni spomenik ohranjen in živ, ter da bo v prihodnje služil kot prostor srečevanja, raziskovanja in ustvarjanja za vse, ki ga obiščejo.

KLUŽE: CHIUSA, PORTA DE PLEZZ PASSO, PORTA DE PLETTIO, CHIUSA DI PLEZ, CHIUSA FORTE, FLITSCHER KLAUSEN, CHIUSA, PORTA DE PLEZZ PASSO, PORTA DE PLETTIO.

0. KAZALO

PREDGOVOR	3
0. KAZALO	4
1. UVOD	7
2. POVZETEK DOKUMENTA NAČRTA UPRAVLJANJA TRDNJAVE KLUŽE	10
3. IZHODIŠČA ZA PRIPRAVO NAČRTA UPRAVLJANJA	12
3.1. MEDNARODNE KONVENCIJE	12
3.2. SLOVENSKA PRAVNA PODLAGA	13
3.3. DRUGI DOKUMENTI IN STROKOVNE PODLAGE	13
4. SODELUJOČI PRI PRIPRAVI NAČRTA UPRAVLJANJA	15
4.1. PRI PRIPRAVI NAČRTA UPRAVLJANJA SO SODELOVALI	15
4.2. PRI IZVAJANJU NAČRTA UPRAVLJANJA BODO SODELOVALI	15
5. METODOLOŠKI IN ČASOVNI OKVIR IZDELAVE IN VELJAVNOSTI NAČRTA UPRAVLJANJA	16
6. KULTURNA DEDIŠČINA – OPIS, ANALIZA IN OCENA STANJA ZAŠČITENEGA SPOMENIKA BOVEC –TRDNJAVA KLUŽE	17
6.1. OBMOČJA VAROVANJ IN OMEJITEV: KULTURNA DEDIŠČINA	17
6.2. OPIS SPOMENIKA	17
6.3. LOKACIJA	18
6.4. LASTNIŠTVO IN UPRAVLJANJE SPOMENIKA	19
6.5. PARCELACIJA IN EVIDENTACIJA	21
6.6. NAMENSKA RABA IN UREJANJE OBMOČJA S PROSTORSKIMI AKTI	23
6.7. PREDSTAVITEV IN ANALIZA SPOMENIKA: TRDNJAVA KLUŽE ALI »SPODNJA TRDNJAVA KLUŽE«	24
6.7.1. OPIS TRDNJAVE KLUŽE	24
6.7.2. LEGA	25
6.7.3. ZGODOVINSKI RAZVOJ SPOMENIKA	25
6.7.4. ARHITEKTURNA ZASNOVA	32
6.7.5. TLORISNA ZASNOVA IN PROSTORSKA ORGANIZACIJA	34
6.7.5.1. TLORISI SPODNJE TRDNJAVE KLUŽE	36
6.7.6. FUNKCIONALNA RAZPOREDITEV IN RABA PROSTOROV	39
6.7.6.1. DANAŠNJA RAZPOREDITEV PROGRAMA PO PROSTORIH	40
6.7.7. STANJE OHRANJENOSTI SPOMENIKA Trdnjava Kluže, tako imenovana »spodnja trdnjava«	44
6.8. PREDSTAVITEV IN ANALIZA SPOMENIKA: TRDNJAVA FORT HERMANN ALI »ZGORNJA TRDNJAVA«	45
6.8.1. OPIS TRDNJAVE FORT HERMANN	45
6.8.2. LEGA	45
6.8.3. ZGODOVINSKI RAZVOJ SPOMENIKA	46
6.8.4. ARHITEKTURNA ZASNOVA SPOMENIKA	47
6.8.5. TLORISNA ZASNOVA IN PROSTORSKA ORGANIZACIJA	48
6.8.5.1. TLORISI ZGORNJE TRDNJAVE FORT HERMANN	48
6.8.6. DANAŠNJA UREDITEV IN RABA	49
6.8.1. STANJE OHRANJENOSTI SPOMENIKA Trdnjava Kluže, tako imenovana »zgodnja trdnjava«, Fort Hermann	51
6.9. STANJE SPOMENIKA KULTURNE DEDIŠČINE EID 1-00039	51
6.10. VREDNOTE IN VREDNOSTNI POMENI SPOMENIKA EID 1-00039	52
7. DOSEDANJE VZDRŽEVANJE, OBNOVA IN OŽIVLJANJE KLUŽ	54
7.1. ZGODNJE POBUDE ZA OŽIVLJANJE KLUŽ	54
7.2. FORMALNA OBNOVA IN INSTITUCIONALNA REVITALIZACIJA	55
8. OBMOČJA VAROVANJ IN OMEJITEV: NARAVNA DEDIŠČINA	58
8.1.1. OHRANJANJE NARAVE	58

8.1.1.1.	PREGLED IN OCENA STANJA NARAVNIH VREDNOT	59
8.1.2.	VARSTVO VODA.....	59
8.1.3.	VARSTVO GOZDOV	59
8.1.3.1.	PREGLED IN OCENA STANJA GOZDNIH OBMOČIJ	60
9.	NESNOVNA DEDIŠČINA	62
10.	PROMETNA UREDITEV	62
11.	STRATEŠKI IN IZVEDBENI CILJI UPRAVLJANJA	65
11.1.	ANALIZA PREDNOSTI, PRILOŽNOSTI, SLABOSTI IN TVEGANJ GLEDE NA VARSTVENI, RAZVOJNI IN UPRAVLJAVSKI VIDIK	66
11.2.	VIZIJA, CILJI, SPLOŠNA IZHODIŠČA IN USMERITVE ZA UPRAVLJANJE TRDNJAVE KLUŽE UKREPI VARSTVA IN RAZVOJA KULTURNE DEDIŠČINE	67
11.3.	CILJ VARSTVA IN RAZVOJA TRDNJAVE KLUŽE	69
11.4.	UKREPI VARSTVA KOT IZVEDBENI NAČRT CILJEV	71
11.4.1.	REDNA VZDRŽEVALNA DELA.....	72
11.4.2.	KONSERVATORSKI MONITORING	72
11.4.3.	NUJNA SANACIJSKA DELA	73
11.4.4.	OBVEŠČANJE, USMERJANJE - OSNOVNA (nujno potrebna) INFRASTRUKTURA	74
11.4.5.	OBVEŠČANJE, USMERJANJE - DODATNA INFRASTRUKTURA	75
11.4.6.	URBANA OPREMA	75
11.4.7.	PRIPRAVA DOKUMENTOV	76
11.4.8.	PRAVNI STATUS PROSTORA.....	77
11.4.9.	POVEZAVA Z LOKALNIM PREBIVALSTVOM	77
11.5.	VKLJUČITEV V MEDNARODNE MREŽE.....	78
11.5.1.	FORTE CULTURA – Network of the European Cultural Route of Fortified Monuments	78
11.5.2.	EFFORTS – European Federation of Fortified Sites	79
11.5.3.	ECCOFORT – Evropski center za utrdbo kulturne dediščine.....	79
11.5.4.	UNESCO transnacionalne kulturne poti (npr. obzidja Beneške obrambe)	79
11.5.5.	ZNAK EVROPSKE DEDIŠČINE - ZED	79
11.5.6.	Evropske kulturne poti (Council of Europe) – Pot miru Posočja	79
11.5.7.	NAVEZAVE Z OKOLICO	79
12.	USMERITVE ZA UPRAVLJANJE TRDNJAVE KLUŽE	82
12.1.1.	OSNOVNA IZHODIŠČA IN USMERITVE.....	82
12.1.2.	SPLOŠNE USMERITVE ZA UPRAVLJANJE OBJEKTOV V OBČINSKI LASTI	82
12.1.3.	USMERITVE ZA POSAMEZNA PODROČJA.....	82
13.	UKREPI ZA VARSTVO PRED NARAVNIMI NESREČAMI.....	83
14.	UPRAVLJALSKA STRUKTURA in pristojnosti	85
	UPRAVLJALEC:	86
	NALOGE UPRAVLJALCA:	86
	STROKOVNI ODBOR:	86
	NALOGE STROKOVNEGA ODBORA:	87
	PROGRAMSKI SVET KLUŽE:	87
	PRISTOJNOSTI IN PROCESI SPREJEMANJA IN IZVAJANJA ODLOČITEV, SPREMLJANJE IZVAJANJA, TRAJANJE NAČRTA.....	87
15.	NAČRT DELOVANJA S FINANČNIM OKVIRJEM	88
15.1.	REDNO VZDRŽEVANJE IN SPREMLJANJE STANJA.....	88
15.2.	KRATKOROČNI UKREPI 2026–2027: VARNOST IN NUJNA SANACIJA.....	88
15.3.	SREDNJEROČNI UKREPI 2028–2029: OBISKOVALNA INFRASTRUKTURA IN MUZEJSKA POSODOBITEV	89
15.4.	DOLGOROČNI UKREPI 2030–2036: KULTURNO-TURISTIČNO SREDIŠČE IN POVEZOVANJE	89
15.5.	DOKUMENTACIJA, PRAVNI STATUS IN UPRAVLJANJE	90

15.6.	VIRI FINANCIRANJA	94
15.7.	NAČRT DEJAVNOSTI UPRAVLJANJA	96
15.8.	RAZVOJ KULTURNO TURISTIČNIH STORITEV ZA PREDSTAVITEV TRDNJAVE KLUŽE	96
15.9.	PROMOCIJA IN TRŽENJE.....	97
16.	KAZALNIKI IN NAČIN SPREMLJANJA IZVAJANJA	98
17.	VELJAVNOST NAČRTA UPRAVLJANJA	99
17.1.	ROK VELJAVNOSTI NAČRTA UPRAVLJANJA	99
17.2.	NAČIN SPREMINJANJA NAČRTA UPRAVLJANJA	99
17.3.	NAČIN DOPOLNJEVANJA NAČRTA UPRAVLJANJA.....	99
18.	DODATEK ZA RAZUMEVANJE NU	100
18.1.	Povzetek Strategije kulturne dediščine.....	100
18.2.	Povzetek Strategije slovenskega turizma 2022-2028.....	100
18.3.	Strokovne podlage	102
18.4.	Načrt upravljanja Triglavskega narodnega parka (2016–2025).....	102
18.5.	Prostorski akt: Odlok o Občinskem prostorskem načrtu Občine Bovec.....	103
18.6.	Pregled prejšnjega, prvega načrta »Načrt upravljanja za trdnjavo Kluže z okolico« (1996)	105
18.7.	Kronologija del	106
18.8.	Poskusi revitalizacije Kluž – kronologija dogodkov (povzeto po arhivu arhitekta Fedje Klavora).....	113
18.9.	»Strokovna delavnica »Kluže 2000«, (27.–28. oktober 2000, Bovec).....	115
18.10.	»Dokumentacija ureditve parka Neznane vojaka – Kluže« (avtor Fedja Klavora, 2003):.....	118
18.11.	»PHARE CBC – Cross-border Events, Municipality of Bovec« (končno poročilo, 2002):	120
18.12.	Festival Kluže (2002 – 2012).....	121
18.13.	WALKofPEACE+ v okviru Interreg VI-A Italy–Slovenia 2021-2027	122
18.14.	Arhitekturni posnetki in rekonstrukcijske risbe trdnjave (izbor)	122
18.15.	Publikacije o trdnjavi Kluže in trdnjavi Fort Hermann (izbor)	123
19.	LITERATURA IN VIRI.....	123

1. UVOD

Zaščiten utrdbeni kompleks Bovec - trdnjava Kluže, EID 1-00039, tvorita t.i. »spodnja trdnjava« ob Koritnici, trdnjava Kluže, in t.i. »gornja trdnjava« oziroma trdnjava Fort Hermann. »Spodnja trdnjava Kluže«, srednjeveško *Porta de Plez ali Porta de Plez passo*, ima dolgo zgodovino, na širšem mestu so se menjali objekti, zadnjo, ki jo poznamo danes, kot tudi »gornja trdnjava« trdnjavo Fort Hermann so sezidali kot del t.i. Bovške zapore oziroma v nemških virih Flitscher Sperre, v italijanskih Sbarramento di Plezzo, ki predstavlja obrambni sistem utrd v okolici Bovca, ki je bil del širšega obrambnega pasu Avstro-Ogrske monarhije ob meji s tedanjo kraljevino Italijo – Alpskih utrd (nem. *Alpensperren Österreich-Ungarns*).

Danes zaščiten območje spomenika predstavlja izjemno vojaško dediščino in s svojo zgodovinsko, krajinsko, arhitekturno in navsezadnje kulturno vrednostjo v povezavi z drugimi podobnimi trdnjavami v bližini, ki so nekoč predstavljale tako imenovane Koroške utrbe. Zavarovano območje obeh utrd se razprostira na skoraj 56.000 m² in priča o strateški pomembnosti območja in mogočni vojaški zgodovini branjenja mej.

Takoimenovana »spodnja trdnjava Kluže« oziroma trdnjava Kluže stoji nad ozkim kanjonom soteske Koritnica, ki jo je izdolbla majhna, a divja reka Koritnica, tik ob mostu pred odcepom v naselje Bavšica. Gre za kompaktno in dobro ohranjeno kamnito utrdbeno arhitekturo avstroogrškega obrambnega sistema, ki pa je nastajala in se preoblikovala skozi daljše časovno obdobje – od druge polovice 15. stoletja (1471–1478), preko 16. in prve polovice 17. stoletja, do zadnje četrtine 19. stoletja (1880-1882).

Zgornja trdnjava Fort Hermann je novejšega nastanka glede na trdnjavo Kluže, sezidana je bila med leti 1897 – 1900 in je manj ohranjena, saj je bila delno uničena med 1. svetovno vojno je bila kasneje pogosta tarča vandalizma in ropanja. S svojo dominantno lego na robu pobočja Rombona danes deluje kot slikovita ruševina, ki še vedno straži in vlada nad dolino.

Trdnjava Kluže je bila z Odlokom o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov ter naravnih znamenitosti na območju občine Tolmin (Uradno glasilo Gorica, št. 5/90-146, 6/93-70, 10/93-169; Uradne objave Primorske novice, št. 35/2000-141, 15/2001-65, 7/2002-34, 44/2005) razglašena kot **kulturni spomenik kulturne dediščine: Trdnjava Kluže (EID 1-00039)**, ki spada pod okrilje ZVKDS OE Nova Gorica.

Območje kulturnega spomenika spada tudi v dediščino – kulturno krajino **Julijske Alpe - Triglavski narodni park, EID 1-07593**, ki spada pod okrilje ZVKDS OE Kranj. Območje stoji v **tretjem varstvenem območju Triglavskega narodnega parka (ZTNP-1 - Priloga 2)**, nad Koritnico s Kluškimi koriti ob državni cesti R1-203, odsek 1002 Predel - Bovec. Zemljišči trdnjave Kluže ležita v **ekološko pomembnem območju Julijske Alpe (Uradni list RS, št. 48/04, 33/13, 99/13 in 47/18)**, v **posebnem ohranitvenem območju (POO) Julijske Alpe (koda območja SI0000253)** in **posebnem območju varstva (POV) Julijci (koda območja SI5000019)** (Uradni list RS, št. 49/04, 110/04, 59/07, 43/08, 8/12, 33/13, 35/13, 3/14, 21/16 in 47/18) ter v **območju naravnih vrednot državnega pomena - Koritnica (pri Logu pod Mangartom) (ident. št. 261)**, **korita Koritnice pri Klužah (ident. št. 144)** in **vplivnem območju naravne vrednote državnega pomena - vodotok Soča s pritoki (ident. št. 294 - Uradni list RS, št. 111/04, 70/06, 58/08, 93/10, 23/15, 7/19 in 53/23)**.

Soteska Koritnice in Kluških korit (ID 173) in reka Soča sta z odlokom o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov ter naravnih znamenitosti (Uradno glasilo občin Ajdovščina, Nova Gorica in Tolmin, št. 5/90, 6/93 in 10/93 ter Uradne objave - Primorske novice, št. 35/00, 15/01, 7/02 in 44/05) zavarovani kot naravni vrednoti (ID 196).

Skladno z določbami 60. člena Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1), Uradni list RS, št. 16/08, 123/08, 8/11 – ORZVKD39, 90/12, 111/13, 32/16, 21/18 – ZNOrg in 78/23 – ZUNPEOVE, je za vse kulturne spomenike, ki imajo upravljalca, potrebno pripraviti načrt upravljanja, v katerem so opredeljene strateške in izvedbene usmeritve za celovito ohranjanje in trajnostno upravljanje spomenika. V primeru skupnega upravljanja več teritorialno ali vsebinsko povezanih spomenikov se lahko za vse spomenike sprejme enoten načrt upravljanja. **5. odstavek 60. člena Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1) pravi, da v kolikor se spomeniško območje prekriva z območjem, varovanim ali zavarovanim na podlagi predpisov s področja ohranjanja narave, se načrt upravljanja sprejme v soglasju z**

ministrstvom, pristojnim za ohranjanje narave (v našem primeru *Ministrstvo za naravne vire in prostor*, *Direktorat za naravo*, *Sektor za naravne vrednote in zavarovana območja*). Pri njegovi pripravi sodeluje organizacija, pristojna za ohranjanje narave (v našem primeru *Zavod Republike Slovenije za varstvo narave*, *območna enota Nova Gorica in Javni zavod Triglavski narodni park*).

Trdnjava Kluže, Bovec, ©Kure Batagelj - arhiv Fundacije Poti miru

Načrt upravljanja je temeljni dokument za usmerjeno in celovito varstvo kulturnih spomenikov in spomeniških območij, ki imajo upravljalca. Njegov namen je določitev strateških in izvedbenih usmeritev za dolgoročno ohranjanje, razvoj in varstvo spomenika. Načrt upravljanja načeloma pripravi upravljalec ob strokovni pomoči institucij, sprejme ga isti organ, ki je razglasil spomenik (v tem primeru Občina Bovec).

Skladno z Zakonom o varstvu kulturne dediščine je potrebno za upravljanje kulturnega spomenika pripraviti načrt upravljanja, iz katerega izhajajo letni programi dela, lokalni akcijski načrt za področje ohranjanja kulturne dediščine in finančni okvirji za izvedbo letnih programov dela ter drugih aktivnosti za vzdrževanje, ohranjanje ter rabo in razvoj potenciala objektov kulturne dediščine.

Načrt upravljanja vsebuje najmanj:

- pregled kulturnih vrednot, ki jih je posebej treba ohranjati in razvijati,
- vizijo varstva in razvoja,
- strateške in izvedbene cilje upravljanja,
- določbe, ki se nanašajo na upravljalško strukturo in ukrepe za varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami,
- načrt dejavnosti s finančnim okvirom, še posebej za zagotavljanje dostopnosti in upravljanje obiska,
- kazalnike in način spremljanja izvajanja ter
- rok veljavnosti načrta, način dopolnjevanja in spreminjanja načrta.

V pričajučem primeru je načrt upravljanja pripravila lastnica objekta, Občina Bovec, ob strokovni pomoči Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območne enote Nova Gorica, Triglavskega narodnega parka Tolminskim muzejem, Zavodom Republike Slovenije za varstvo narave, območne enote Nova Gorica in drugih sodelujočih in ga tudi sprejela. Gre za drugi načrt upravljanja za trdnjavo Kluže. Prvi načrt upravljanja je bil narejen leta 1996 (*Načrt upravljanja za trdnjavo Kluže z okolico: priročnik, avtorji: Germovšek, Siniša in Klavara, Fedja. Bovec : Občina Bovec, 1996*).

Načrt upravljanja za Trdnjavo Kluže obravnava:

- *Zavarovano območje Bovec - Trdnjava Kluže – utrdbeni kompleks s pripadajočimi objekti, komunikacijami in zemljišči in naravno zaledje.*

V skladu z Zakonom o varstvu kulturne dediščine pomeni upravljanje izvajanje nalog, ki so potrebne za izpolnitev namena, zaradi katerega je bila stvar razglašena za spomenik, in obsega predvsem vodenje in organiziranje vzdrževanja, uporabe, dostopnosti, predstavitve javnosti in spremljanje stanja. Z namenom zagotovitve izvajanja teh nalog se za upravljalca spomenika Bovec – trdnjava Kluže ob potrditvi načrta upravljanja določi Javni zavod za turizem Dolina Soče, ki bo v sodelovanju z Občino Bovec, strokovnim odborom in programskim svetom Kluže, ki je zadolžen za oblikovanje vsebin, vezanih na kulturno dediščino, pripravljati letne programe dela in jih bo potrjeval Občinski svet občine Bovec. Na podlagi analize obstoječega stanja bodo določeni strateški in izvedbeni cilji ter usmeritve za razvoj posameznih vsebin, s čimer se zagotavlja ustrezno upravljanje kulturnega spomenika in njegova dolgoročna raba.

Načrt upravljanja je pripravljen v sodelovanju Občine Bovec in Javnim zavodom za turizem Dolina Soče kot pogodbenim upraviteljem, Zavodom za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Nova Gorica, Tolminskim muzejem, ki je pooblaščen muzej za izvajanje državne javne službe muzejev za obdobje od 1. 1. 2013 do preklica za območja občin Tolmin, Kobarid in Bovec ter za strokovna področja arheologije, etnologije, likovne umetnosti in zgodovine, Zavodom Republike Slovenije za varstvo narave, OE Nova Gorica, Javnim zavodom Triglavski narodni park in z nekaterimi drugimi prepoznanimi deležniki (npr. dolgoletnim arhitektom in raziskovalcem zgodovine Kluž Fedjo Klavora in nekaterimi posamezniki).

Pri pripravi načrta upravljanja smo upoštevali evropski pravni red, slovenske pravne podlage, občinske odloke, strateške in planske dokumente Občine Bovec, strokovne podlage in druge razpoložljive dokumente, dostopne publikacije, zapise pa tudi pričevanja.

Načrt upravljanja je sprejela Občina Bovec dne _____.

2. POVZETEK DOKUMENTA NAČRTA UPRAVLJANJA TRDNJAVE KLUŽE

Načrt upravljanja kulturnega spomenika Trdnjave Kluže za obdobje 2026–2036 določa strateški in izvedbeni okvir za dolgoročno varstvo, upravljanje, uporabo, interpretacijo in razvoj območja Trdnjave Kluže s Fortom Hermannom, pripadajočimi potmi, zemljišči, naravnim zaledjem in programskimi vsebinami. Dokument je pripravljen kot upravljavski okvir, ki povezuje varstvo kulturne dediščine, varstvo narave, prostorsko urejanje, prometno dostopnost, kulturne programe, turizem, izobraževanje in lokalni razvoj.

Lastnica spomenika je Občina Bovec. Operativno upravljanje v imenu Občine Bovec izvaja Javni zavod za turizem Dolina Soče, ob sodelovanju pristojnih strokovnih institucij, zlasti Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Nova Gorica, Triglavskega narodnega parka in drugih pristojnih služb. Dokument je zasnovan kot desetletni, prožen in izvedbeno naravnan načrt, iz katerega izhajajo letni programi dela, finančni okvirji, projektne naloge, spremljanje stanja in poročanje.

Glavni namen načrta je zagotoviti, da se Trdnjava Kluže ne obravnava zgolj kot posamezen objekt ali turistična znamenitost, temveč kot kompleksen kulturni spomenik z izjemno zgodovinsko, arhitekturno, krajinsko, spominsko, izobraževalno in razvojno vrednostjo. Načrt določa ravnotežje med varovanjem spomeniških lastnosti, javno dostopnostjo, kakovostno interpretacijo, varno uporabo in dolgoročnim razvojem kulturno-turističnih programov.

Pet prednostnih usmeritev načrta upravljanja je:

1. varovanje in sanacija Trdnjave Kluže, zlasti odprava vzrokov zamakanja in vzpostavitev rednega spremljanja stanja;
2. varnostna, konservatorska in interpretacijska ureditev Forta Hermanna ter povezovalnih poti;
3. nadgradnja stalne razstave, interpretacije, vodstev in digitalnih vsebin na način, ki ne ogroža materialnega stanja spomenika;
4. trajnostno upravljanje obiska, dostopa, prometa, parkiranja, prireditev in rabe prostora;
5. vzpostavitev jasne upravljavske strukture, letnega načrtovanja, finančne vzdržnosti, kazalnikov spremljanja in rednega poročanja.

Najbolj nujni ukrepi v prvem obdobju izvajanja so:

- skrb za varnost obiskovalcev
- izvedba prve faze sanacije zamakanja skladno z izdelano projektno dokumentacijo, kulturnovarstvenimi pogoji, kulturnovarstvenim soglasjem in naravovarstvenim mnenjem;
- priprava manjkajočih strokovnih podlag: konservatorskega načrta, restavratorskega projekta, sodobnega 3D oziroma fotogrametričnega posnetka, geodetskega posnetka, statične oziroma varnostne ocene Forta Hermanna in projekta obnove poti med trdnjavama;
- ureditev pravnih, zemljiškoknjižnih in upravljavskih vprašanj, zlasti glede parcel, služnosti, varovanja v zemljiški knjigi in dolgoročne ureditve upravljanja;
- vzpostavitev sistema spremljanja vlage, konstrukcijskega stanja, uporabnosti razstavnih prostorov, varnosti poti in vplivov obiska;

- priprava letnih programov dela z jasno določenimi nosilci, finančnimi viri, roki in kazalniki.

Financiranje izvajanja načrta temelji na kombinaciji občinskega proračuna, sredstev upravljavca, razpisov Ministrstva za kulturo in drugih ministrstev, sredstev Triglavskega narodnega parka, evropskih skladov, lastnih prihodkov iz vstopnin, programov, sponzorstev in donacij. Finančni okvir se natančneje določa v letnih programih dela, proračunskih dokumentih, investicijski dokumentaciji in projektnih prijavah.

Spremljanje izvajanja temelji na letnem poročanju Občini Bovec, ZVKDS OE Nova Gorica in drugim pristojnim deležnikom. Spremljajo se obisk, prihodki, stanje spomenika, izvedeni ukrepi, stanje vlage, varnost, vključevanje lokalne skupnosti, skladnost posegov s soglasji in uspešnost programov. Načrt se lahko dopolnjuje na podlagi letnih analiz, sprememb zakonodaje, novih strokovnih ugotovitev, novih finančnih virov ali spremenjenih razmer v prostoru.

Vsaka sprememba dokumenta se sprejema po enakem postopku kot prvotno besedilo, torej v obravnavi in potrditvi pristojnega organa občine. Pobude za dopolnitve ali spremembe lahko predlagajo lokalna skupnost, člani občinskega sveta, upravljavec trdnjave ali posamezniki, pri čemer mora biti vsaka pobuda utemeljena in vsebovati konkretne predloge možnih rešitev.

Opomba k povzetku:

V zavarovano območje **Bovec - trdnjava Kluže** spadata **dve utrdbi**, ki sta med seboj zgodovinsko in prostorsko povezani. Trdnjavi imata različno časovno in funkcionalno genezo. Zgornja trdnjava Fort Herman je s topovi varovala Bovško kotlino, spodnja je bila sedež garnizije tik za fronto. Zgornja je bila v obstreljevanjih zadeta in precej poškodovana, medtem ko je spodnja ostala nedotaknjena vse do leta 1945, ko je bila zaradi širitve in ureditve ceste na njeni zahodni strani porušena posebna zaporna arhitektura. **Z vidika zgodovinske interpretacije in varovanja dediščine je ključno, da se na obe utrdbi gleda kot na celoto**, ki se **medsebojno dopolnjujeta**, saj sta skupaj tvorili t.i. Bovško zaporo. Pri tem poudarjamo, da je aktualna pogodba med lastnico in upravljalcem vezana zgolj na »spodnjo« trdnjavo Kluže s podzemnim rovom, brez Fort Hermanna in povezovalne poti!

Trdnjava Kluže je danes dobro ohranjena in velja za eno najboljše ohranjenih utrdb svoje vrste v Sloveniji. Zato je ideja o nadaljevanju muzejske dejavnosti v njenih prostorih povsem logična in skladna z njenim značajem ter stopnjo ohranjenosti.

Ključno izhodišče ostaja redno vzdrževanje in postopna nadgradnja obstoječih ohranjenih struktur. Med možnimi ukrepi se izpostavlja ideja o preveritvi (ponovne) izvedljivosti mini hidroelektrarne oziroma druge oblike energetske samooskrbe trdnjave ponovna vzpostavitev mini hidroelektrarne, ki bi trdnjavi Kluže zagotovila energijsko samozadostnost. S tem bi bila omogočena celoleten režim ogrevanja ter širša uporaba prostora za različne programe – na primer vojaško-muzejsko predstavitev varovanja meja in obrambnih strategij, predvsem Avstro-Ogrske, ali pa kombinacijo kulturnih in gostinskih vsebin, ki bi dodatno oživilo zgodovinski kompleks. * *Arhivska kronologija za leto 1988 navaja, da je Zavod za razvoj in plan pripravil oceno investicije in popis za ureditev pritličnega dela objekta ter »prevero možnosti za izgradnjo 50 kW MHE na Šumniku za oskrbo trdnjave«. Iz gradiva ni razvidno, da bi bilo mogoče tako MHE »ponovno vzpostaviti«.*

Načrtovani posegi pri obeh trdnjavah izhajajo iz dveh temeljnih načel:

Gradbeno-obrtniški in konservatorski posegi, katerih namen je zagotoviti dolgoročno stabilnost in ohranitev avtentične podobe objektov, z uporabo tradicionalnih materialov in tehnik, skladnih z varstvenimi usmeritvami.

Programski in funkcionalni posegi, ki omogočajo vitalnost, prilagodljivost in trajnostno rabo utrd, ter ju povezujejo z obiskovalci, raziskovalnimi dejavnostmi in lokalnim okoljem.

3. IZHODIŠČA ZA PRIPRAVO NAČRTA UPRAVLJANJA

Temeljna izhodišča za pripravo načrta upravljanja Trdnjave Kluže so **Resolucija o nacionalnem programu za kulturo 2024–2031 (ReNPK24–31)**, **Strategija kulturne dediščine 2020–2023**, **Evropska strategija kulturne dediščine za 21. stoletje** in **Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1)**. Poleg veljavne zakonodaje so bili pri pripravi načrta upravljanja upoštevani tudi strateški dokumenti na državni in občinski ravni, mednarodne konvencije, strokovne podlage ter raziskovalna in razvojna gradiva, ki so bila v zadnjih desetletjih pripravljena za območje Bovca in širši prostor doline Koritnice. Izhodišča opirajo na dejstvo, da spomeniško zaščiteno območje Bovec - Trdnjava Kluže ni le pomemben kulturni spomenik, temveč tudi del širše kulturne krajine, Bovškega kot mejne lege, upravne zgodovine Bovškega okraja kot zgodovinskega spomina na obrambo Beneške republike pred Turki, Habsburške monarhije pred Benečani in Francozi, ter dogajanje iz časa prve svetovne vojne, ko se je Avstro-Ogrska borila s Kraljevino Italijo in so območje zavzeli Italijani, druge svetovne vojne, prihoda zaveznikov, navsezadnje pa sta trdnjavi kot vojaška objekta služila tudi obrambi Jugoslavije in Slovenije. V spomenik je vključena je tudi naravna in krajinska dimenzija območja kanjona Koritnice, ki je podvržena posebnim naravovarstvenim režimom.

Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov ter naravnih znamenitosti na območju občine Tolmin (Uradno glasilo, št. 5/90-146 in spremembe) je pravna podlaga za razglasitev **Trdnjave Kluže (EID 1-00039) za spomenik lokalnega pomena**.

Resolucija o nacionalnem programu za kulturo 2024–2031 (ReNPK24–31) kot temeljni strateški dokument kulturne politike opredeljuje tri stebre razvoja kulture:

1. *Kultura za povezano družbo* – poudarja pomen vključevanja skupnosti, dostopnosti in participacije, kar je ključno tudi pri upravljanju kulturnih spomenikov.
2. *Kultura kot javno dobro* – zagotavljanje enakih možnosti dostopa do kulturnih vsebin in varstva dediščine za vse prebivalce.
3. *Kultura za trajnostno prihodnost* – umeščanje kulturne dediščine v kontekst trajnostnega razvoja, zelenega prehoda in podnebne odpornosti.

Med cilji ReNPK24–31 je izrecno navedeno, da so investicije na področju kulture usmerjene v celostno ohranjanje kulturnih spomenikov, ki vključuje prenovo, upravljanje in oživljanje.

Mednarodna izhodišča oblikujejo tudi Listina o interpretaciji in predstavitvi območij kulturne dediščine (Quebec 2008), ki poudarja, da je ohranjanje kulturne dediščine sestavni del trajnostnega kulturnega in okoljskega razvoja. Upravljanje takšnih območij mora združevati konservatorske in restavratorske cilje s sodobnimi družbenimi in gospodarskimi potrebami, med katere sodi tudi odgovoren razvoj turizma.

3.1. MEDNARODNE KONVENCIJE

- Atenska listina o ohranjanju zgodovinskih spomenikov, Atene 1931,
- Beneška listina – Mednarodna listina o ohranjanju in obnovi spomenikov in spomeniških območij, Benetke 1964,
- UNESCOva Konvencija za varovanje svetovne kulturne in naravne dediščine (Pariz, 16. 11. 1972);
- konvencija Sveta Evrope za varovanja arhitekturne dediščine Evrope (Granada, 3. 10. 1985);
- Konvencija o varstvu evropskega arhitektonskega bogastva (Uradni list SFRJ (22. 2. 1991) – Mednarodne pogodbe, št. 4-11/1991),
- Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 5/08),
- konvencija Sveta Evrope za varovanja arheološke dediščine (Valletta, 16. 1. 1992).

- Mednarodna listina o kulturnem turizmu – upravljanje turizma na območjih dediščinskega pomena, Mexico 1999,
- Evropska konvencija o krajini (Florence, 20. 10. 2000)
- Xi'an deklaracija o ohranjanju območij spomenikov, skupin stavb in spomeniških območij, Kitajska 2005,
- Listina o kulturnih poteh, Quebec 2008,
- Listina o interpretaciji in predstavitvi območij kulturne dediščine, Quebec 2008.
- Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 1/08),
- Evropska strategija kulturne dediščine za 21. stoletje, sprejeto 27. 2. 2017
- Resolucija Evropskega parlamenta z dne 8. 9. 2015 »Na poti k celostnemu pristopu do kulturne dediščine za Evropo« (2014/2149 (INI))
- Agenda Združenih narodov za trajnostni razvoj do leta 2030, sprejeto 25. 9. 2015 • – UNESCO Priporočilo o zaščiti in promociji muzejev in zbirk, njihove raznolikosti in vloge v družbi, sprejeto 17. 11. 2015
- Sklepe Sveta z dne 21. maja 2014 o kulturni dediščini kot strateškem viru za trajnostno Evropo (UL C št. 183 z dne 14. 6. 2014)
- Sklepe Sveta EU o participativnem upravljanju kulturne dediščine (UL C št. 463, 15. 11. 2014)
- Priporočila Komisije o digitalizaciji in spletni dostopnosti kulturnega gradiva ter njegovi digitalni hrambi (UL L št. 711 z dne 27. 10. 2011).

3.2. SLOVENSKA PRAVNA PODLAGA

- Temeljno izhodišče za pripravo načrta upravljanja je Zakon o varstvu kulturne dediščine – ZVKD-1 (Uradni list RS, št. 16/08, 123/08, 8/11 – ORZVKD39, 90/12, 111/13, 32/16 in 21/18– ZNOrg) .
- Resolucija o nacionalnem programu za kulturo 2024–2031 (Uradni list RS, št. 25/24, v nadaljevanju: ReNPK24–31),
- Zakon o varstvu kulturne dediščine (Uradni list RS, št. 16/08, 123/08, 8/11-ORZVKD39, 90/12, 111/13, 32/16 in spremembe),
- Zakon o ohranjanju narave (Uradni list RS, št. 96/04 – UPB, 61/06 – ZDru-1, 8/10 – ZSKZ-B, 46/14, 21/18 – ZNOrg, 31/18),
- Uredba o ekološko pomembnih območjih (Uradni list RS, št. 48/04, 33/13, 99/13, 47/18),
- **Odlok o razglasitvi Trdnjave Kluže (EID 1-00039) za kulturni spomenik državnega pomena (Uradni list RS, št. 92/99, 16/08), ki je pravna podlaga za razglasitev Trdnjave Kluže (EID 1-00039) za kulturni spomenik lokalnega pomena.**

3.3. DRUGI DOKUMENTI IN STROKOVNE PODLAGE

- Strategija kulturne dediščine 2020–2023 (sprejela Vlada RS, 5. 12. 2019),
- Strategija slovenskega turizma 2022–2028 (sprejela Vlada RS, maj 2022),
- Strategija digitalne preobrazbe slovenskega turizma 2022–2026 (marec 2022),
- Strategija razvoja Slovenije 2030 (Vlada RS, 2017),
- Načrt za okrevanje in odpornost (Urad RS za okrevanje in odpornost, MF, junij 2021),
- Strategija razvoja turizma v Občini Bovec (Občina Bovec, 2020),
- Regionalna razvojna strategija Severne Primorske (Goriške) regije 2021–2027,
- Program čezmejnega sodelovanja Interreg (Alpski prostor, Italija–Slovenija, idr.). Arhitekturna politika Arhitektura za ljudi (2017)

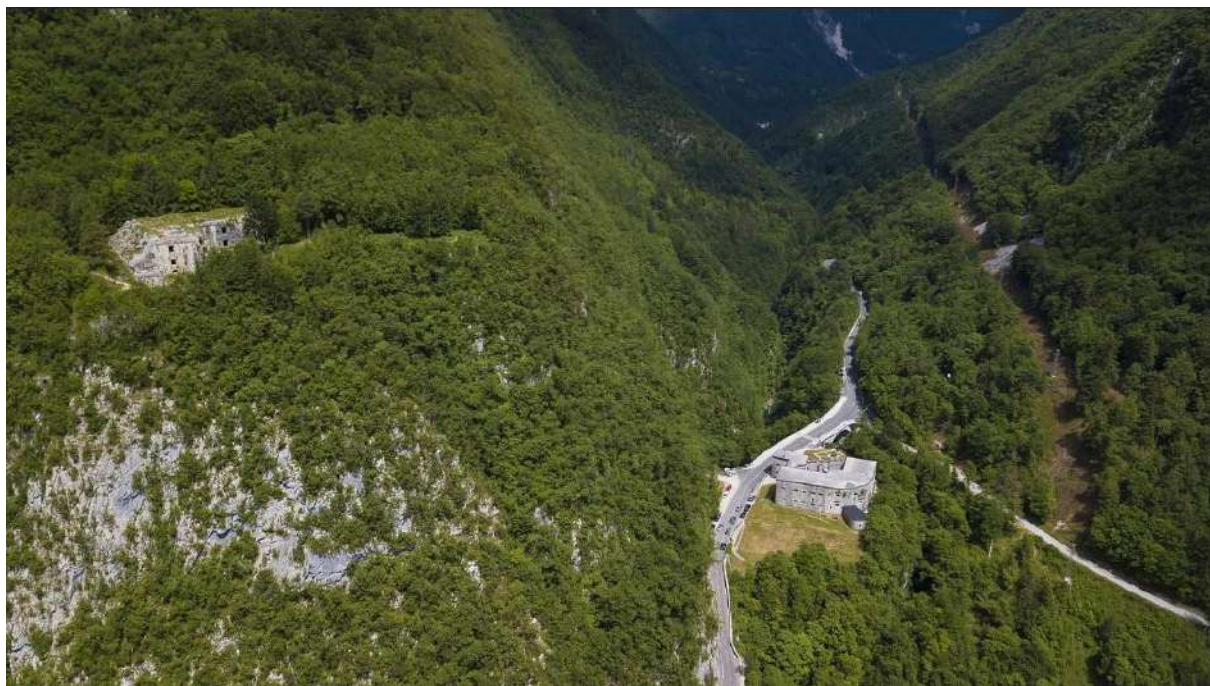
Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov ter naravnih znamenitosti na območju občine Tolmin

Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov ter naravnih znamenitosti na območju občine Tolmin je leta 1990 razglasil zgodovinski spomenik in območje kulturne zaščite Bovec – trdnjava Kluže, ki obsega trdnjavi Kluže, spodnjo trdnjavo, kamnit utrdbeni sklop in gornjo trdnjavo, Fort Hermann.

Trdnjava Kluže, srednjeveško Porta de Plez ali Porta de Plez passo, je ena najpomembnejših in najbolj ohranjenih vojaških utrdb na Slovenskem. Današnji objekt so zgradili na koncu 19. stoletja, med leti 1880-1882 z namenom obrambe meja Habsburške monarhije sezidan na mestu kamnite trdnjave iz 17. stoletja, na kar še vedno nakazuje oblika parcele 5036/4, k.o. Bovec, ki ima obliko starega gradu. S svojo lego ob vhodu v Bovško dolino Kluže – tako kot utrdbe, ki so na tem območju stale pred njimi – že stoletja zaznamujejo strateško točko nad sotesko Koritnice, od koder je bilo mogoče nadzorovati dostop v dolino. V bližini današnje trdnjave je bila namreč postavljena t.i. Beneška trdnjava, ki je stala ob na levem bregu Koritnice (torej na drugi strani!), katere prvotna naloga je bila obramba pred turškimi vpadi in varovanje takratne meje, ki se je skozi stoletja večkrat spreminjale, kot so se menjavale države, oblasti in napadalci. Z opustitvijo vojaške funkcije in predajo objekta JLA predhodnici Občine Bovec, to je Občini Tolmin, v osemdesetih, je trdnjava izgubila obrambno vlogo in danes deluje kot urejen kulturni prostor, odprt javnosti.

Trdnjava Fort Hermann je bila zgrajena na prelomu 20. stoletja kot dopolnitev spodnje trdnjave in je med 1. svetovno vojno doživela italijansko bombardiranje in uničenje. Na ostankih utrdbe so še vedno razvidne sledi napadov, objekt kot ruševina se je le z leti spojil z okoliško naravo.

Zgodbi obeh trdnjav sta tesno prepleteni z naravno kuliso visokogorskega sveta Julijskih Alp ter z bogato kulturno dediščino Bovškega.

Pogled na zavarovano območje Bovec – Trdnjava Kluže.

Vir: <https://www.soca-valley.com/sl/>

4. SODELUJOČI PRI PRIPRAVI NAČRTA UPRAVLJANJA

4.1. PRI PRIPRAVI NAČRTA UPRAVLJANJA SO SODELOVALI

Sodelujoči pri upravljavcu:

mag. Cecilija Avsenik, Občina Bovec, Gospodarstvo in razvoj

Katja Mrakič, Občina Bovec, Družbene dejavnosti

Aleš Lipovec, Javni zavod za turizem Dolina Soče

Tea Florjančič, Javni zavod za turizem Dolina Soče

Andreja Hosner, Javni zavod za turizem Dolina Soče

Sejad Jušić, Občina Bovec, direktor uprave

Manja Pečkaj, Občina Bovec, Okolje in prostor

Jernej Leban, Občina Bovec, Gradnje

Ostali sodelujoči:

Ernesta Drole, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota Nova Gorica

mag. Igor Zakotnik, Javni zavod Triglavski narodni park

dr. Jana Laganis, Zavod Republike Slovenije za varstvo narave, OE Nova Gorica

Dragan Markovič, Zavod za gozdove Slovenije, OE Tolmin, KE Bovec

Edi Melinc, Civilna zaščita Bovec

Svetovanje:

Fedja Klavara, pripravljalec Načrta upravljanja trdnjave Kluže 1996 in drugih dokumentov - svetovanje in pregled dokumentacije

Erik Cuder, organizator prireditev v trdnjavi Kluže v času delovanja Festivala Kluže in ARTilerije

mag. Tadej Koren, Tolminski muzej

mag. Damjana Fortunat Černilogar, Tolminski muzej

Maša Klavara, Fundacija Poti miru v Posočju

4.2. PRI IZVAJANJU NAČRTA UPRAVLJANJA BODO SODELOVALI

Pri izvajanju načrta upravljanja bodo sodelovali Občina Bovec, pogodbeni upravljaec Javni zavod za turizem Dolina Soče, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije OE Nova Gorica, Javni zavod Triglavski narodni park, Zavod RS za varstvo narave, Fundacija Pot miru, Javni zavod Tolminski muzej, Posoški razvojni center. Po potrebi se k sodelovanju povabi druge institucije ali posameznike.

5. METODOLOŠKI IN ČASOVNI OKVIR IZDELAVE IN VELJAVNOSTI NAČRTA UPRAVLJANJA

Načrt upravljanja velja deset let in je zasnovan kot dinamičen dokument. Spremljanje izvajanja ukrepov temelji na vnaprej določenih kazalnikih, kar omogoča sprotno preverjanje uspešnosti in prilagajanje ukrepov novim razmeram. Upravljenec bo skupaj z Občino Bovec in partnerji vsako leto pregledal morebitne potrebne spremembe ali dopolnitve in jih ustrezno vključil v izvajanje.

Vsaka sprememba dokumenta se sprejema po enakem postopku kot prvotno besedilo, torej v obravnavi in potrditvi pristojnega organa občine. Pobude za dopolnitve ali spremembe lahko predlagajo lokalna skupnost, člani občinskega sveta, upravljavec trdnjave ali posamezniki, pri čemer mora biti vsaka pobuda utemeljena in vsebovati konkretne predloge možnih rešitev.

6. KULTURNA DEDIŠČINA – OPIS, ANALIZA IN OCENA STANJA ZAŠČITENEGA SPOMENIKA BOVEC – TRDNJAVA KLUŽE

6.1. OBMOČJA VAROVANJ IN OMEJITEV: KULTURNA DEDIŠČINA

Spomenik (Pravni režimi varstva kulturne dediščine)

Režim: spomenik

Zvrst: stavbe

Tip: profana stavbna dediščina

Obseg: skupina objektov

Gesla: utrdba

Predpis: Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov ter naravnih znamenitosti na območju občine Tolmin

EID: -00039

Opis: Nad ozkim kanjonom Koritnice, ob mostu in poti na Rombon, stoji spodnja trdnjava, kamnit utrdbeni sklop. Nad spodnjo trdnjavo je na robu pobočja Rombona gornja trdnjava, Fort Hermann.

Lokacija opisa: Severno nad naseljem Bovec, ob kanjonu na desnem bregu Koritnice. Ob cesti, pred odcepom ceste v Bavšico.

OE ZVKDS: ZVKDS OE Nova Gorica

Dediščina (Pravni režimi varstva kulturne dediščine)

kulturna krajina

Režim: dediščina

Zvrst: kulturna krajina

Tip: kulturna krajina

Obseg: območje

Gesla: kulturna krajina

EID: 1-07593

Opis: Osrčje Julijskih Alp s Triglavom, kraškimi planotami, gozdnimi površinami, dolinami, jezeri in vodotoki, kjer številne senožeti, nižje in visoke pašne planine, sledovi pašništva, gozdarstva, fužinarstva in oglarstva soustvarjajo kulturno krajino.

Lokacija opisa: Območje Julijskih Alp, južno od Save Dolinke, do robov Pokljuke in Bohinjsko - Tolminskih gora in vzhodno od meje z Italijo.

OE ZVKDS: ZVKDS OE Kranj

6.2. OPIS SPOMENIKA

SPOMENIK eVRD: Bovec - Trdnjava Kluže (izpis iz evidence varstvenih režimov dediščine oziroma je del informacijskega sistema kulturne dediščine, ki ga vodi Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije).

ime enote: Bovec – Trdnjava Kluže

evidenčna številka enote: EID 1-00039

zvrst: stavbe

tip: profana stavbna dediščina

obseg: skupina objektov

gesla: utrdba

opis: Nad ozkim kanjonom Koritnice, ob mostu in poti na Rombon, stoji spodnja trdnjava, kamnit utrdbeni sklop. Nad spodnjo trdnjavo je na robu pobočja Rombona gornja trdnjava, Fort Hermann.

lokacija opis: severno nad naseljem Bovec, ob kanjonu na desnem bregu Koritnice. Ob cesti, pred odcepom ceste v Bavšico.

datacija: druga polovica 15. stol., 1471-1478, 16. stol., prva polovica 17. stol., zadnja četrtina 19. stol., 1881

*Opomba izdelovalca NU: predhodne trnjave so bile postavljene v bližini, ne pa na istem mestu.

naselje: Bovec

občina: Bovec

Površina v m²: 55629.78

Površina v km²: 0.06

režim: spomenik

vrsta spomenika: spomenik lokalnega pomena

razglasitev (akt): Odlok o razglasitvi Trdnjave Kluže (EID 1-00039) za kulturni spomenik (Uradni list RS, št. 92/99, 16/08)

konservatorski nadzor: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Nova Gorica

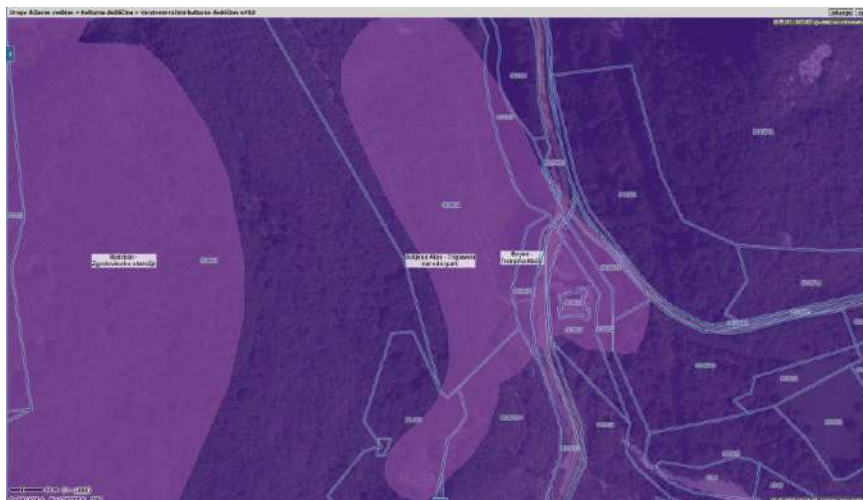
Razglednica Kluže s pešpotmi na karti iz l. 1906, avtor: Fedja Klavora.

6.3. LOKACIJA

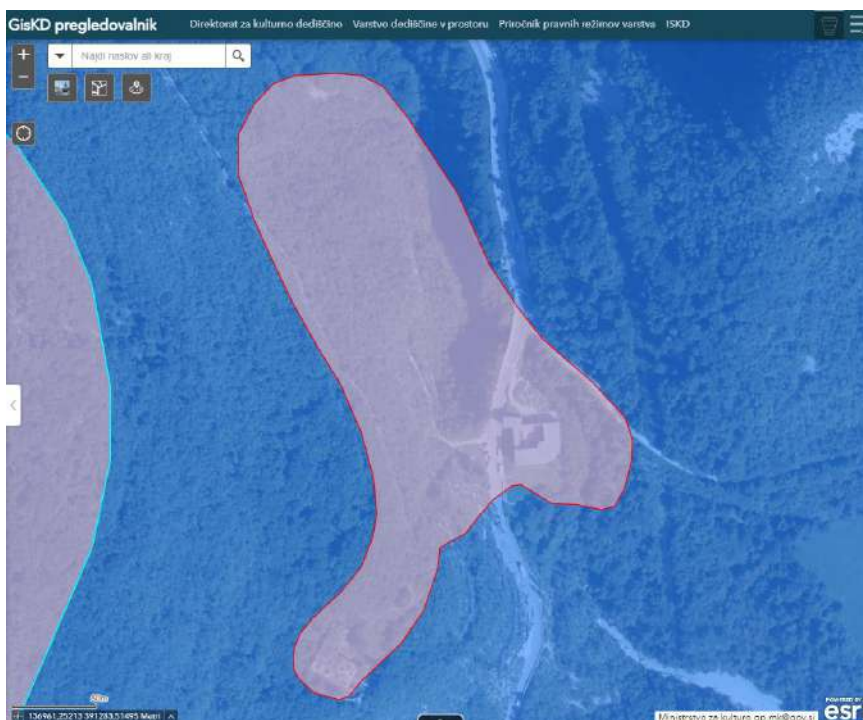
Spodnja trdnjava Kluže oziroma trdnjava Kluže stoji na območju Ravni Laz 16, 5231 Log pod Mangartom, približno 4 km iz Bovca v smeri prelaza Predel, neposredno ob glavni cesti Bovec–Log pod Mangartom/Predel. Umeščena je na skalni rob nad najožjim delom soteske Koritnice, tik ob mostu čez Koritnico in ob odcepu proti dolini Bavšice. Spomenik je v Registru kulturne dediščine evidentiran kot Bovec – Trdnjava Kluže, EŠD 39. GPS koordinate spodnje trdnjave so približno 46.361353, 13.589927, nadmorska višina pa okoli 532 m.

Zgornja trdnjava Fort Hermann oziroma Hermanova utrdba leži nad trdnjavo Kluže, na skalni polici na pobočju Rombona, nad cesto in sotesko Koritnice. Do nje vodi označena pešpot od spodnje trdnjave Kluže, skozi v skalno pobočje vklesan vojaški predor; od Kluž je oddaljena približno pol ure hoje. GPS koordinate utrdb so približno 46.359850, 13.588114, nadmorska višina pa okoli 650 m.

Območje obeh utrd se razprostira na skoraj 56.000 m² in priča o strateški pomembnosti območja in mogočni vojaški zgodovini branjenja mej.

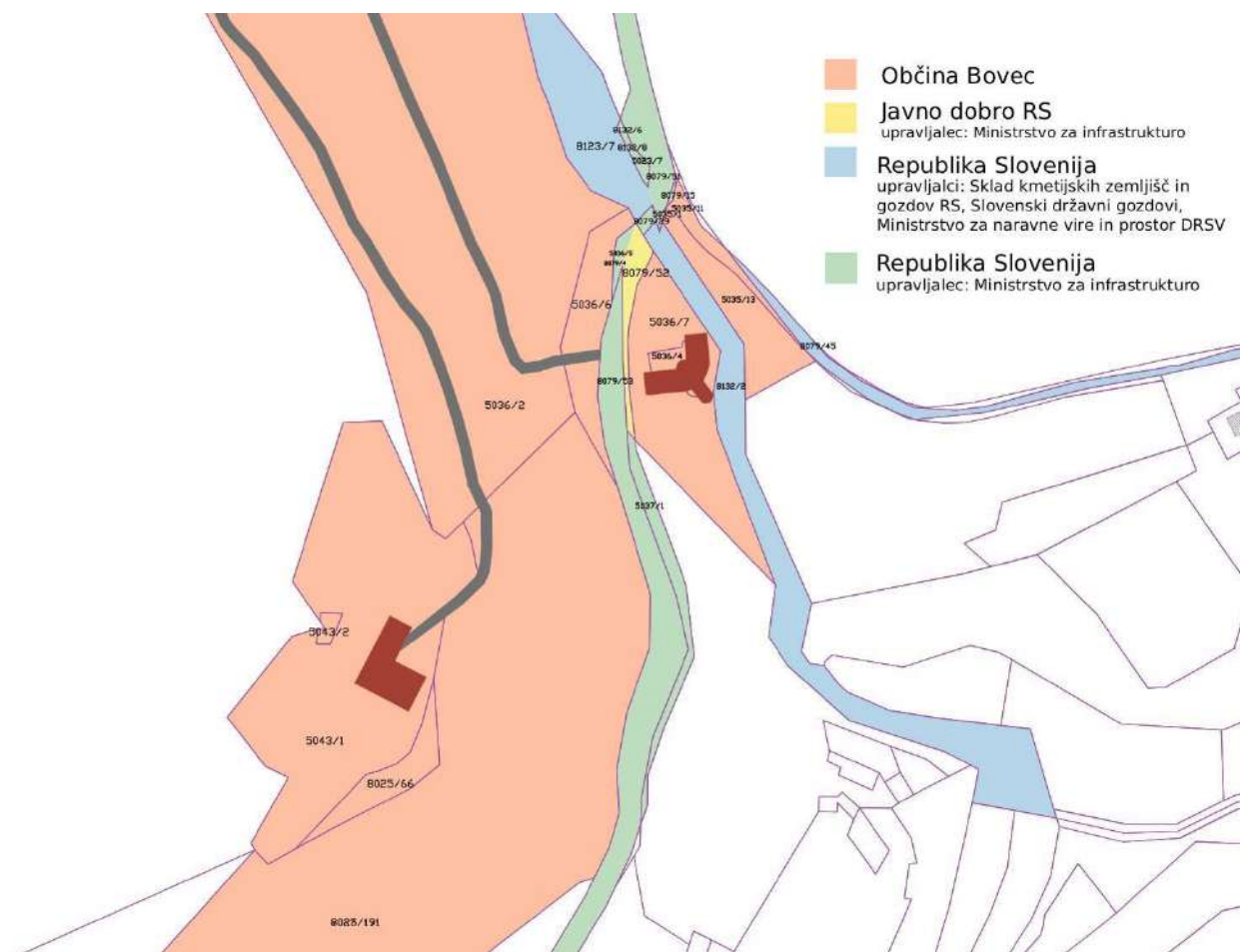
Območje spomenika Bovec – trdnjava Kluže, Vir: <https://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=bovec>

Območje spomenika Bovec – trdnjava Kluže, Vir: [GISKD pregledovalnik](#)

6.4. LASTNIŠTVO IN UPRAVLJANJE SPOMENIKA

LASTNIŠTVO: Občina Bovec je lastnica obeh objektov in Občina Bovec, zanjo Javni zavod za turizem Dolina Soče kot pogodbeni upravljalet za opredeljeni obseg nepremičnin in rova (Pogodba o upravljanju in gospodarjenju s trdnjavo Kluže št. 35280-08/2023-1 z dne 23. 5. 2023 in ureja upravljanje in gospodarjenje s trdnjavo Kluže, pripadajočim dvoriščem in podzemnim rovom pod trdnjavo oziroma trdnjava Kluže na parc. št. 5036/4 k.o. 2207 Bovec, pripadajoče dvorišče ter podzemni rov pod trdnjavo na delu parc. št. 5036/4 in 5036/7.). Redne vstopnine predlaga upravljalet, potrdi pa jih Občinski svet Občine Bovec.

Prikaz lastniške strukture območja, Vir: DPLAN d.o.o. , informacije iz Zemljiške knjige, oktober 2025

STANJE UPRAVLJANJA: Javni zavod za turizem Dolina Soče je trenutni pogodbeni upravljelec za opredeljeni obseg nepremičnin in rova: trdnjavo Kluže s pripadajočim dvoriščem in podzemnim rovom pod trdnjavo oziroma trdnjavo Kluže na parc. št. 5036/4 k.o. 2207 Bovec, pripadajoče dvorišče ter podzemni rov pod trdnjavo na delu parc. št. 5036/4 in 5036/7 (Pogodba o upravljanju in gospodarjenju s trdnjavo Kluže št. 35280-08/2023-1 z dne 23. 5. 2023 in ureja upravljanje in gospodarjenje s trdnjavo Kluže, z občasno podporo prostovoljcev.

Redne vstopnine predlaga upravljelec, potrdi pa jih Občinski svet Občine Bovec. Prihodki iz vstopnin so namenjeni izvajanju dejavnosti, tekočemu vzdrževanju, urejanju, čiščenju in pokrivanju tekočih stroškov. ZVKDS OE Nova Gorica bdi nad objektom od leta 1987 dalje oziroma od prenosa lastništva na občino.

Za učinkovito upravljanje je priporočljivo razširiti upravljanje na celotno območje spomenika, torej tudi na povezovalno pot in Fort Hermann ter jasno opredeliti in določiti odgovornosti in pristojnosti, uvesti standardizirane postopke za vzdrževanje in varovanje, vzpostaviti mrežo prostovoljcev ter spodbujati sodelovanje z lokalnimi društvi in skupnostjo.

Opomba: Pregled načrta upravljanja iz leta 1996 in gradiva Delavnice Kluže 2000 kaže, da je bilo vprašanje upravljalkega modela že od začetka ključno razvojno tveganje. Dokumenti omenjajo več možnih oblik: turistično društvo, koncesijsko razmerje z lokalno družbo, javni zavod oziroma vključitev v lokalno turistično organizacijo. Pogodba iz leta 2023 zato pomeni pomembno formalizacijo, vendar mora načrt 2026-2036 še jasno določiti letno operativno skupino, odgovorne osebe in razmejitev nalog med lastnikom, upravljalcem, muzejsko stroko, ZVKDS, TNP in organizatorji prireditvev.

6.5. PARCELACIJA IN EVIDENCIJA

PARCELACIJA SPOMENIKA: oba zavarovana objekta sta v lasti občine Bovec.

Parcele:

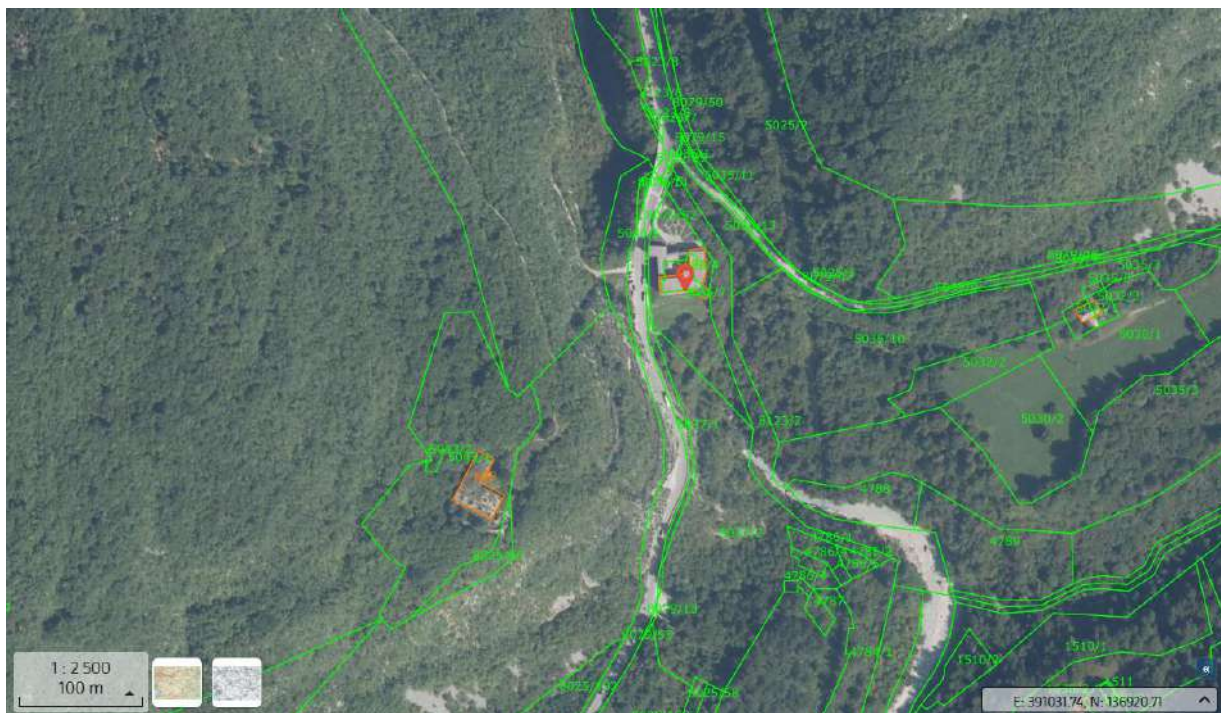
5036/4 (trdnjava Kluže), 5036/7 (del, okolica trdnjave Kluže)

5043/1, k.o. Bovec (del – Fort Hermann), 8025/66, k.o. Bovec (zelo majhen severni vogal – Fort Hermann), 8025/191, k.o. Bovec (majhen severni del – Fort Hermann)

5036/2, k.o. Bovec (območje dostopa do Fort Hermann)

5036/6, k.o. Bovec (območje na nasprotni strani cestišča pri trdnjavi Kluže)

8123/7, 8123/8, 8079/51, 5035/1, 8079/14, 8079/15, 8079/52, 8079/53, 8079/45, 5036/5, 8123/2, 5035/13, 5035/11, 5037/1, 8123/2, vse k.o. Bovec

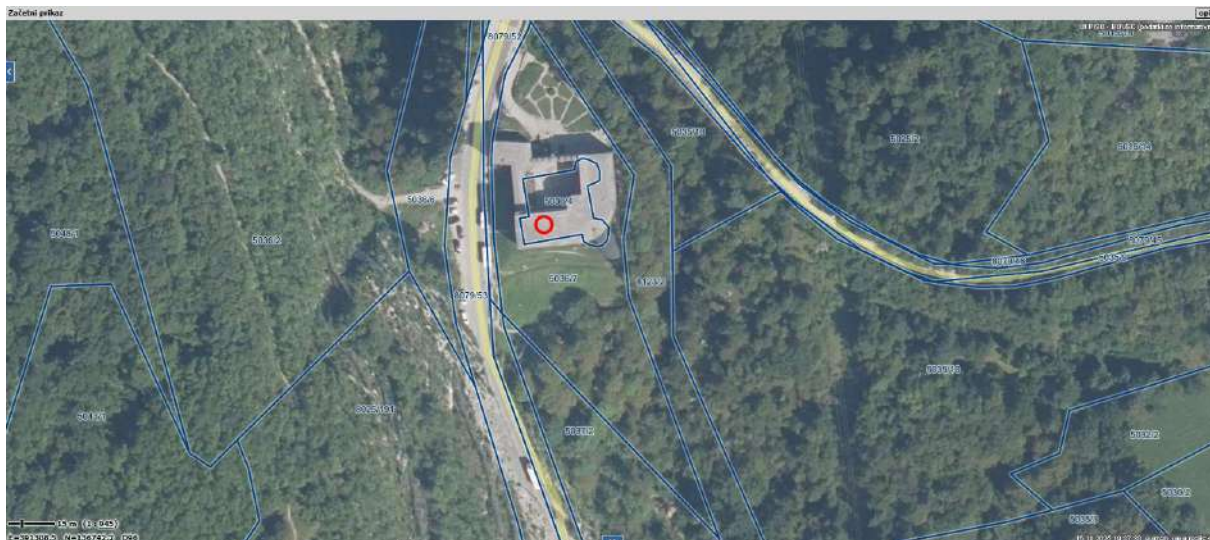
Območje spomenika Bovec – trdnjava Kluže, Vir: eProstor, junij 2026

EVIDENCIJA: Po GURSu gre pri spodnji trdnjavi, trdnjavi Kluže, za stavbo številka 692, k.o. 2207 Bovec, na naslovu Ravni laz 16, 5231 Log pod Mangartom in na parceli št. 5036/4 in 5036, obe k.o. 2207 Bovec. Vpis je registrski. Samostojna stavba je etažnosti K+P+N, z zunanjo in komunalno ureditvijo. Podkleten je le del objekta na SZ delu objekta (-3,80) in sanitarije, ki so v izvesku na JZ delu objekta (-2,15 m). Leto izgradnje stavbe: 1800. Najvišja višinska kota stavbe: 537,8 m. Karakteristična višina stavbe: 526,5 m. Površina tlorisa zemljišča pod stavbo na parceli št. 5036/4, k.o. Bovec znaša 392 m², na parceli št. 5036/7, k.o. Bovec pa 223 m². Uporabna površina dela stavbe: 750,1 m². Neto tlorisna površina dela stavbe: 763,5 m². Številka etaže glavnega vhoda v del stavbe: 1. Dejanska raba dela stavbe: muzej in knjižnica. Zabeležen je priključek na električno omrežje. Na delu stavbe je vpisana Občina Bovec kot začasni upravljelec.

Objekt z današnjo podobo je iz let 1881-1882; sezidan na mestu kamnite trdnjave iz 17. stoletja, na kar še vedno nakazuje oblika parcele 5036/4, k.o. Bovec, ki ima obliko starega gradu. Današnji objekt je vzorčni primer avstrijske kamnite trdnjave s konca 19. stoletja, ohranjeni so načrti iz tistega časa. Med 1.in 2. svetovno vojno je imel pomembno strateško vlogo, objektu so dodali varovalne in oskrbovalne objekte ter delno spremenili podobo.

KATASTER NEPREMIČNIN: Po GURSu gre za stavbo številka 692, k.o. 2207 Bovec, na naslovu Ravni laz 16, 5230 Bovec. Objekt je etažnosti K+P+N, z zunanjo in komunalno ureditvijo. Podkleten je le del objekta na SZ delu objekta (-3,80) in sanitarije, ki so v izvesku na JZ delu objekta (-2,15 m).

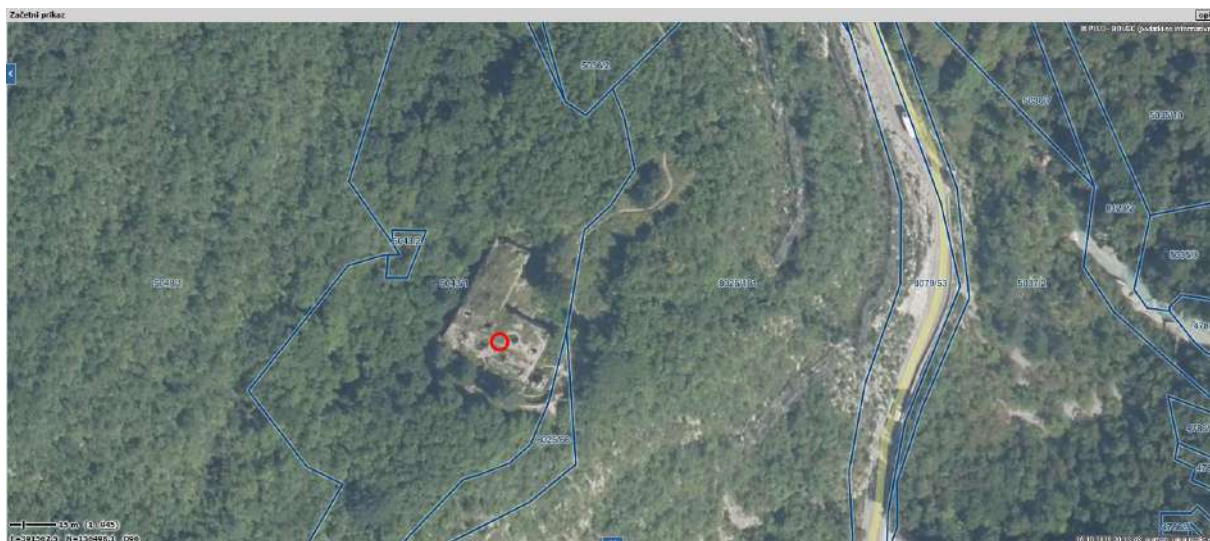
Objekt z današnjo podobo je iz let 1881-1882; sezidan na ostankih/razvalinah kamnite trdnjave iz 17. stoletja, na kar še vedno nakazuje oblika parcele 5036/4, k.o. Bovec, ki ima obliko starega gradu. Stoji nad sotesko Koritnice.

Vir: <https://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=bovec>

Pri zgornji trdnjavi Kluže oziroma pri Fort Hermann gre po GURSu za stavbo št. 698, k.o. 2207 Bovec na parceli št. 5043/1, k.o. Bovec. Vpis je registrski. Samostoječa stavba je etažnosti 2K+P. Leto izgradnje stavbe: 1887. Najvišja višinska kota stavbe: 647,1 m. Karakteristična višina stavbe: 636,4 m. Površina tlorisa zemljišča pod stavbo na parceli 836 m². Uporabna površina dela stavbe: 2257,2 m². Neto tlorisna površina dela stavbe: 2257,2 m². Številka etaže glavnega vhoda v del stavbe: 3. Dejanska raba dela stavbe: pomožni kmetijski del stavbe. Zabeležen je priključek na električno omrežje. Na delu stavbe ni vpisanega upravljavca.

KATASTER NEPREMIČNIN: Po GURSu gre za stavbo številka 698, k.o. 2207 Bovec. Objekt je etažnosti K+P+N.

Vir: <https://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=bovec>

6.6. NAMENSKA RABA IN UREJANJE OBMOČJA S PROSTORSKIMI AKTI

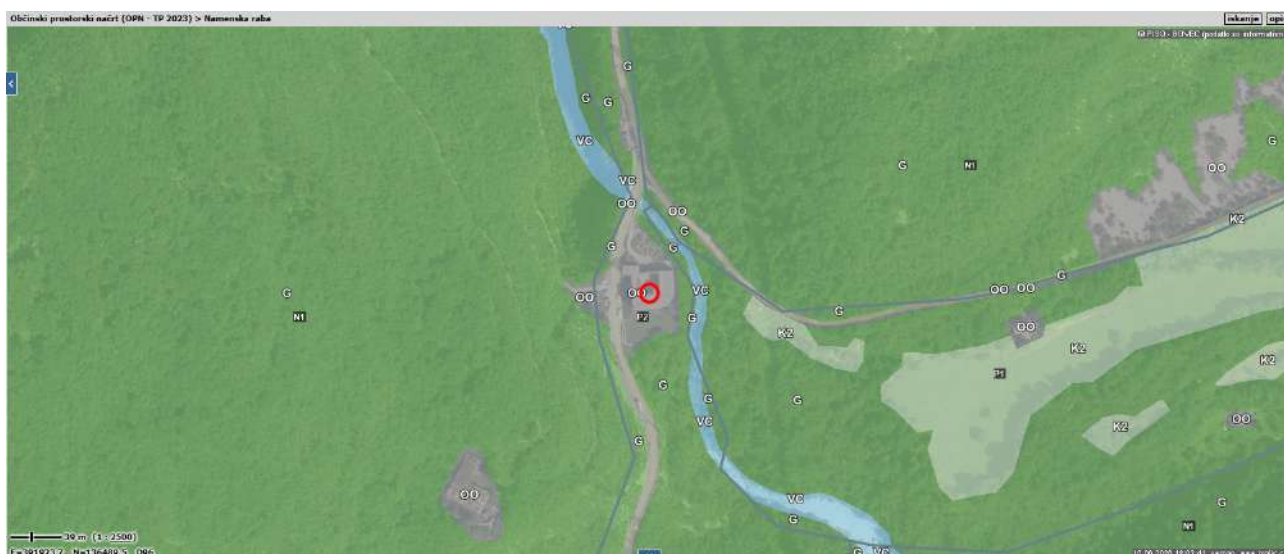
Prostorski akti jasno določajo trdnjavo kot območje kulturne in naravne dediščine, kar pomeni, da je gradnja novih objektov omejena in dopušča predvsem dejavnosti, ki dopolnjujejo kulturno in turistično funkcijo območja. Vsa ureditev poti, parkirišč in interpretacijskih prostorov mora biti v skladu s temi akti in mora upoštevati trajnostne principe, kar omogoča ohranitev zgodovinske in naravne identitete območja.

Veljaven akt:

Občinski prostorski načrt Občine Bovec

(Uradni list RS, št. 119/08; Uradni list RS, št. 57/09; Uradni list RS, št. 43/14; Uradni list RS, št. 41/17; Uradni list RS, št. 3/19; Uradni list RS, št. 74/23)

Namenska raba: OO Ostala območja

Namenska raba OPN Bovec: območje spomenika Bovec – trdnjava Kluže, Vir: PISO, junij 2026

6.7. PREDSTAVITEV IN ANALIZA SPOMENIKA: TRDNJAVA KLUŽE ALI »SPODNJA TRDNJAVA KLUŽE«

KLUŽE: CHIUSA, PORTA DE PLEZZ PASSO, PORTA DE PLETTIO, CHIUSA DI PLEZ, CHIUSA FORTE, FLITSCHER KLAUSEN, CHIUSA, PORTA DE PLEZZ PASSO, PORTA DE PLETTIO

Slovenski prevod italijanskega naziva Chiusa je pregraja, zapornica, soteska. Trdnjava Kluže se v kartografiji od 16. stoletja naprej omenja kot Chhiosa, Porta de Plezz passo, Porta de plettio, Chiusa di Plez, Chiusa Forte, kasneje pa Flitscher Klausen.

Trdnjava Kluže, Bovec, ©Jure Batagelj - arhiv Fundacije Poti miru

6.7.1. OPIS TRDNJAVE KLUŽE

Trdnjava Kluže je kompaktna kamnita utrdba iz druge polovice 19. stoletja, zgrajena na mestu nekdanje lesene predhodnice, ki so jo v stoletjih večkrat porušili in obnovili. Sedanjo podobo je dobila med letoma 1881 in 1882, ko je Avstro-Ogrska na tem mestu zgradila novo kamnito utrdbo kot del sistema obrambe južne meje monarhije proti Italiji.

6.7.2. LEGA

Lega trdnjave Kluže je izjemno slikovita in strateško premišljena — prav zato je bila lokacija izbrana za utrditev že v 15. stoletju. Trdnjava Kluže stoji na ozkem skalnatem prehodu nad sotesko reke Koritnice, približno 2 kilometra severno od Bovca, na vhodu v dolino proti Logu pod Mangartom in prelazu Predel. Njena lega je izrazito obrambna in nadzorna – postavljena je na naravno zožitev doline, kjer se strme stene Rombona in skalnati robovi Izgore Mangartske skupine skoraj dotikajo, s čimer tvorijo naravni prehod (klužo), po katerem je potekala edina cestna povezava med Bovcem in Koroško.

Ime Kluže izhaja prav iz te značilnosti: »ključa« pomeni ožino, sotesko ali zaporo v dolini, kar označuje mesto, kjer je mogoče z razmeroma majhno utrdbo učinkovito nadzorovati gibanje skozi sicer težko prehoden teren.

Trdnjava je zgrajena na desnem bregu Koritnice, tik nad mostom, ki povezuje obe strani doline. Nad njo, približno 70 metrov višje, na robu skalne stene, stoji zgornja trdnjava Fort Hermann, s katero tvori obrambni par. Zgornja utrdba je bila zgrajena zato, da bi z višine nadzirala in varovala spodnjo, ki je bila bolj izpostavljena topniškemu ognju in prehodu skozi dolino.

Zaradi svoje lege ima trdnjava odličen pregled nad dolinsko potjo in mostom, hkrati pa je dobro skrita in zaščitena z naravnimi stenami. Takšna kombinacija naravne in grajene zaščite je značilna za številne alpske utrdbe iz časa habsburške vojaške infrastrukture v 19. stoletju.

Pogled z melišč pod Slemenom na glavno zgradbo in glavni kaponir. Prek 60 m globoka in le nekaj metrov široka korita Koritnice so desno od utrdbe. Vir: Simić, M.: Utrdbi pod Rombonom

6.7.3. ZGODOVINSKI RAZVOJ SPOMENIKA

Današnja podoba trdnjave izhaja iz časa utrjevanja Avstro-Ogrske zahodne meje: Avstrijska dežela Koroška je na jugu omejena z mogočnim gorskim grebenom Karnijskega halba, ki se proti vzhodu nadaljuje v Karavanke. Ta gorska ovira je sicer dokaj obrambno močna, a ima šibko točko prav tam, kjer se Karnijski halb in Karavanke stikata – skozi dolino Ziljnice. Dolina Ziljnice je razmeroma široka in ne omogoča enostavne gradnje obrambnih utrdb, zato se je vedno menilo, da je sovražnike najbolje

zaustaviti že pred Trbižem. Do Trbiža vodijo trije glavni dostopi: po Kanalski dolini, po Reklanski dolini in Valu Rakolana prek Nevejskega prevala, ter iz Bovške kotline po dolini Koritnice in prek Predela. Med letoma 1808 in 1900 so Avstrijci na teh poteh ob italijanski meji zgradili šest utrdb, ki so skupaj znane kot Koroške utrbe oziroma Karntner Sperren. Te utrdbe so bile: Henslova utrdba (Fort Hensel), Zapora pri Rabeljskem jezeru (Seebachthalsperre), Predelska baterija (Batterie Predilsattel), Predelska utrdba (Paßsperre Predil), utrdba Bovške Kluže (Strassensperre Flitscher Klause) in Hermanova utrdba (Fort Hermann) oziroma Zgornja trdnjava Kluže, ki se nahaja na pobočju nad Bovškimi Klužami.

Časovni trak trdnjave Kluže

Rimski čas:

Najdbe rimskih novcev (cesar Oktavijan, Mark Avrelij) konec 19. stoletja med gradnjo današnje podobe v 19. stoletju trdnjave pričajo, da je bila strateška lega pri Klužah pomembna že v antiki.

Srednji vek:

V srednjem veku so imeli posesti na Bovškem koroški fevdalci in samostani. Zaradi oddaljenosti in slabih komunikacij so zemljo prodajali ali zamenjevali in konec 13. stoletja v zgornjem Posočju ni več zaslediti. V 13. in 14. stoletju so na Bovškem furlanski fevdalci, zlasti benediktinski samostan v Rožacu, ki je imel poleg cerkvene tudi javno oblast in vse do 15. stoletja največ zemljiške posesti. Poleg njih še samostan v Možacu in goriški grofje. Z letom 1420 sta Tolminsko in Bovško priključeni Beneški Republiki. Beneški dož je Bovcu podelil določene privilegije, da niso plačevali nobenega davka lai prispevka. Po letu 1500 je bilo Bovško so Avstrijci Bovčanom ponudili podobne privilegije v zameno, da postanejo avstrijski podložniki, s katero so se prebivalci strinjali in leta 1509 je avstrijski poveljnik Krištof Walzer zavzel trdnjavo Kluže s pomočjo domačih stražarjev. Bovško postane kapitanija, podobno kot pod Benečani. Bovški okraj so uredili kot glavarstvo z glavarjem na čelu, ki so stalno ali vsj občasno živeli na Klužah, pogosto pa so jih na Bovškem zastopali le njihovi namestniki. Govorimo o bovškem gradu.

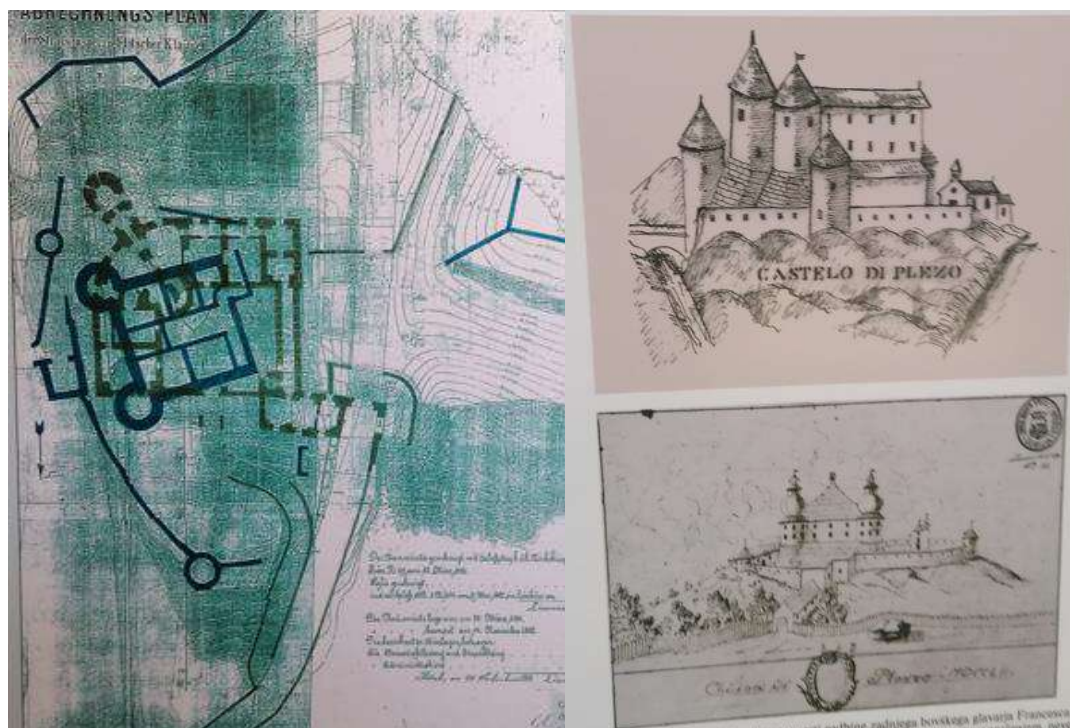
15. – 16. stoletje: Začetki utrdbe:

Točen čas nastanka prvotne bovške trdnjave še ni znan. Vsekakor pa vemo, da je bila postavljena z namenom beneške obrambe pred Turki, ki se na Goriškem pojavljajo v letih 1471 – 1478. Prepis listine iz leta 1533, ki govori o turškem vpadu skozi Bovec leta 1471. Slovenski zgodovinar, geograf in arheolog Simon Rutar v svoji knjigi Zgodovina Tolminskega navaja, da je bila lesena, dostop pa možen le prek mostu čez korito. Po ustnem izročilu naj bi bili Turki pri bovški trdnjavi premagani z zvijačo in naj bi prvi turški napadalci končali v Koritnici. Znano je, da so leta 1478 Turki šli mimo Kanala, Tolmina, Kobarida in Bovca čez Predil na Koroško.

Opomba izdelovalca: Pri posameznih zgodovinskih navedbah se med viri pojavljajo različne datacije, poimenovanja ali interpretacije. Za poglobljeno obravnavo je zato priporočljivo preveriti in primerjati več strokovnih ter arhivskih virov.

Utrdba je bila strateško postavljena na ozkem vhodu v sotesko Koritnice, kjer je mogoče nadzirati prehod proti Predelu. Gre za ključno točko, saj je ta pot povezovala Kranjsko in Furlanijo – pomembna trgovska in vojaška pot.

Strateško pomembna lokacija trdnjave se je pokazala v vojni Habsburžanov z Beneško republiko v letih 1508-1514 in 1516, pri čemer je avstrijski poveljnik Krištof Walzer leta 1509 zavzel beneško trdnjavo in dal na stroške koroških deželnih stanov sezidati novo trdnjavo namesto beneške utrdbe, ki jo v naslednjih stoletjih večkrat prenavljajo in povečujejo in služi za obrambo pred vdori Benečanov. Avstrijski zgodovinar dr. Martin Wutte navaja, da je bila nova trdnjava zgrajena na drugi lokaciji. Bovec je v tem času postal sedež glavarstva, trdnjavo pa je dobila stalno posadko. Listine pričajo o strateško pomembnem gradu predvsem zaradi obmejnega področja s posebnim položajem, poudarjene vojaške funkcije ter večkrat omenjene mitnice. Tako niti ne preseneča nenehno zavzemanje nastavljenih glavarjev za popravila ter fortifikacijske izboljšave gradu. Podobe starega gradu so ohranjene.

17.–18. stoletje: Avstrijsko-beneški spopadi

- Utrdba je bila večkrat utrjena in dograjena.
- Po dosedanjih znanih virih in zapisih v literaturi o Klužah zasluži največ pozornosti bovški glavar Georg Philipp von Gera (1609-1647). Dal je iskati in tudi našel nov bogat izvir tekoče vode. 1613: bovški glavar Georg Philipp von Gera obnovi utrdbo in uredi vodnjak z napajanjem gradu; postavi spominsko ploščo, ki je danes hranjena v utrdbi (kopija je vzidana, eno kopijo hrani tudi Tolminski muzej). Leta 1619 se je ob odstavitvi domačega bovškega župnika uprl nastavitvi novega Benečana. Oporekal je plačevanju desetine, ki jo je pobiral čedadski kapitelj. Zavzemal se je za ohranitev gozdov, saj je bilo prav v njegovem času pospešeno izsekavanje. Zavedal se je pomembnosti predelske ceste in si prizadeval za njeno usposobitev. V času njegovega upravljanja je bila dokončno določena vodna in upravna meja med Bovcem in Tolminom.

Spominska plošča Georga Philippa von Gere

- V tem obdobju je služila predvsem kot obrambna postojanka proti Benečanom, ki so si prizadevali za vpliv v Posočju

- Njen pomen je bil regionalen, a strateško zelo pomemben, saj je varovala eno glavnih gorskih prehodnic v Julijskih Alpah.

Stanje iz leta 1610, preslikava Damjana Fortunat Černilogar: Na akvarelu je razvidno, da je bila trdnjava zavarovana z obzidjem le na južni strani in delno na robu soteske do vzhodnega stolpa. Na levem bregu se je nadaljevalo obzidje, v katerem so bila cestna vrata, do vznožja hriba. Ob deželni cesti je bila mitninska hišica, ki potrjuje, da je bila tu mitnica. Sredi z obzidjem in naravno zavarovanega prostora je bila glavna trdnjava, tik za njo konjski hlev, na južni strani pa majhna stražarnica. Pod pečino, kjer se je zaključilo obzidje, je označena lokacija najdenega izvira tekoče vode. Vir: Fortunat Černilogar, D.: Bovške kluže.

Erster Abris, skica obnove in izboljšav, preslikava Damjana Fortunat Černilogar: Kapelo v trdnjavi se omenja že od leta 1596 kot kapelo sv. Jakoba v trdnjavi, leta 1639 pa kot javna kapela sv. Jurija, ki je bila verjetno kasneje sezidana kot samostojna stavba znotraj obzidja. Večja popravila so bila še v letu 1686 in v prvi polovici 18. stoletja. Vir: Fortunat Černilogar, D.: Bovške kluže. Ob gradnji sedanje trdnjave pa so našli ploščo z letnico 1635.

- V letih 1796–1797 je general Napoleon Bonaparte uspešno vodil svojo armado od Genove do avstrijskih meja. Po zmagoviti bitki na Tilmentu 19. marca 1797 je padla še zadnja avstrijska trdnjava – Gradež – in francoski vojski se je odprla pot na Kranjsko.

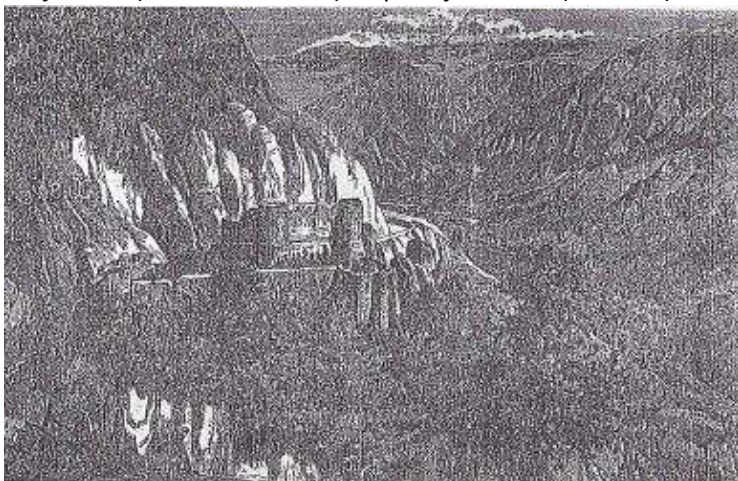
Bonaparte je del vojske poslal proti Trstu in Ljubljani, drugo skozi Soško dolino, tretjo pa čez Čedad proti Trbižu. Avstrijski nadvojvoda Karel je po padcu Gradeža ukazal umik proti Ljubljani in Soči, Gorico pa brez boja prepustil Francozom. Trbiž je želel ubraniti.

Posočje je v tem času postalo prizorišče več vojaških spopadov, ki so trajno zaznamovali ljudi in pokrajino. Bitke pri Klužah in Predelu predstavljajo enega ključnih poglavij bovške zgodovine ob koncu 18. stoletja.

Leta 1797, ob Napoleonovem pohodu na Dunaj, so francoske čete utrdbo so napadali s pobočij Rombona in z neposredne bližine, jo požgale in porušile; s tem je uničen prvotni grad, ki je še znan iz terezijansko-jožefinskega katastra - oblika parcele. Francozi so avstrijskega cesarja tako prisilili, da je 18. aprila 1797 podpisal premirje v Leobnu in na to so se postopoma umaknili. Zaradi pomankanja

denarja trdnjave niso obnovili, da je bila potem strateška pot skozi dolino Koritnice in prek Predela brez zapore (gradnja utrdb pri Naborjetu in pod Predelom).

- V drugem francosko-avstrijskem spopadu jeseni 1805 se je vojno dogajanje skoraj ponovilo. Do edine bitke na naših tleh je zopet prišlo na Klužah. Po manjšem spopadu so se avstrijske enote hitro umaknile.
- Leta 1809 so se spopadi ponovili in Avstrijci so se kmalu morali še tretjič umakniti iz Furlanije, Napoleon pa je s pohodom iz Nemčije ogrožal cesarski Dunaj. Francozi ponovno napadejo, tragično zavzamejo trdnjavi pri Naborjetu, ki jo je branil stotnik Friedrich Hensel z možmi in kot zadnjo točko obrambe v Posočju v Predelu, kjer je poveljeval stotnik Johann Hermann von Hermansdorf; pri Klužah ponovno pride do manjšega spopada med Avstrijci in Francozi; na Predelu branitelji napad uspešno odbijejo. Avstirci so tako dobili bitko v Klužah, vendar so ponovno izgubili vojno. Ustanovijo se Ilirske province.
- Leta 1848 je bilo leto revolucionarnega vrenja po vsej Evropi. Na območju Italije, ki je takrat kot nacionalne države sploh še ni bilo, je zelo močno vrelo gibanje za združitev Italije v enotno državo, tako imenovano Risorgimento. Italijanski revolucionari so izkoristili priložnost, saj je imela Avstrija tudi veliko dela z dušenjem revolucije v lastni državi, in so se tako v bistvu zasedali, so se premikali proti Avstriji. Obnova nove zaporne utrdbe Predel, zgornja utrdba (Kreuz Blockhaus) z dodatnim obrambnim objektom (Defensionswerk) in spodnja utrdba (Batterie).

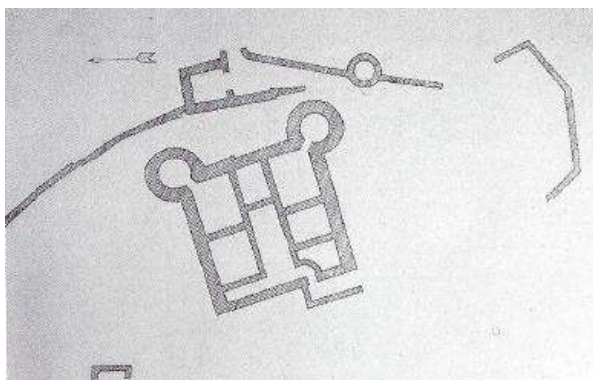
Bakrorez, 1874, ruševine, preslikava Matjaž Prešeren, vir: Fortunat Černilogar, D.: Bovške kluže.

Že v letih 1798 in 1799 je bil načrtovan ogled Kluž, ocenitev škode ter priprava načrta za obnovo. O francoski zasedbi, požigu in porušenju trdnjave so zbirali poročila in izdelovali načrte in predloge za obnovitev oziroma popravilo in izboljšave.

Dimenzije stare trdnjave so bile okrog 19 m x 19 m. Debelina zunanjih zidov je bila med 1,60 in 1,20 m, višina sten okoli 2,0 m. Debelina obzidja je bila okrog 3 -4 m, višina pa okoli 15 m.

19. stoletje: Napoleonove vojne in avstrijska prenova

- V letu 1834 naj bi pričeli graditi novo cesto za trdnjavo in prebijati pečino; končana je bila do leta 1850.

Tloris stare trdnjave z obzidjem po načrtu stanja iz leta 1881 – risala Liljana Tutta, preslikava Matjaž Prešeren, vir: Fortunat Černilogar, D.: Bovške kluže. Natančnejši posnetek utrdbe je mogoče najti v knjigi Fedje Klavora.

Ruševine stare trdnjave Kluže ostajajo nedotaknjene do 1881, ko se avstro-ogrsko vojno ministrstvo odloči na istem mestu postaviti novo utrdbo. Iz načrta obstoječega stanja ruševin iz leta 1881 je razvidno, da je bila z graditvijo nove ceste delno porušena tudi kapela. Avstrijci so nova različico trdnjave načrtovali že pred sredino 19. stoletja in v tem času so cesto prestavili s stare trase ob Koritnici proti Bavšci in mimo trdnjave.

Po koncu napoleonskih vojn so Avstrijci prepoznali pomen lokacije in v letih 1881–1882 zgradili novo trdnjavo – današnjo podobo Kluž.

- Zgrajena je bila v značilnem slogu avstro-ogrske vojaške arhitekture 19. stoletja, s poudarkom na masivnih zidovih, zaprtih dvoriščih in topniških položajih.
- 1900 - 1906 izgradnja topniške utrdbe Fort Hermann na pobočju Rombona, ki dopolnjuje strateški položaj trdnjave Kluže, skupaj tvorita t. i. Bovško zaporo. Pred gradnjo trdnjave Fort Hermann je bila skozi pečine izklesana vozna pot s predorom.
- Z izgradnjo nove utrbe v Klužah 1882 je utrba na Predelu izgubila svoj pomen oziroma sprva po letu 1866 zanimanje vojaškega poveljstva za utrdbo na Predelu upade, leta 1878 pa fortifikacijska komisija ugotovi, da Predela ni smiselno modernizirati. Tako so jo 1899 prekvalificirali v skladišče in jo preimenovali v Depot Oberbreth, skladišče z Gornji Log. 1907 so jo še enkrat preimenovali v Depot Predil. V trdbo Predil so tedaj razorožili, v njej so opustili dva polska topa.
- Za zaporo pri Rabeljskem jezeru sta bili zgrajeni Zebratalsperre (1887) in Batterie Predil-Statte (1898).

20. stoletje: 1. svetovna vojna in soška fronta

- Ob izbruhu 1. svetovne vojne (1915–1917) je trdnjava bila spodnja trdnjava vojaška postojanka, skladišče in oporišče za vojsko Avstro-Ogrske.
- Bila obstreljevana s strani italijanske vojske, znatno škodo pa je utrpela predvsem utrdba Fort Hermann, ki je bila toliko poškodovana, da so jo bili vojaki prisiljeni zapustiti.
- Italijani so zasedli območje in Kluže niso bile izropane, ker so vojaške oblasti odločile, da jih ohranijo. V nasprotju s tem je bila Hermannova utrdba popolnoma izropana (fašistični program Ferro alla Patria): od železnih ščitov do jeklenih nosilcev v stropih, ki so se nato porušili.
- Italijani so območje utrdili v okviru sistema Vallo Alpino (alpski zid). Pri Klužah so predelali vhode v predor in zgradili dva podzemna rova (predvidoma po letu 1929), ki sta vodila do mitraljeških položajev nad Koritnico.

20.–21. stoletje: povojna zapuščenost in obnova

- Italijani so nameravali izkoristiti reko Sočo s pritoki za energetske oskrbo. Načrt je obsegal gradnjo energetskih objektov in potopitev doline Koritnice nad Klužami. Prva velika pregrada naj bi nastala takoj za mostom ob trdnjavi Kluže, približno v sredini tunela k trdnjavi Fort Hermann. Visoka bi bila 80 m, zgoraj široka 95 m in čeznjo bi bila speljana cesta. V Klužah so bila dela pred vojno že v polnem teku in pod trdnjavo je bil izsekan 400 m dolg začasni odtočni predor, ki pa se je rušil in bil zato mestoma

obbetoniran. Skozenj bi odvajali vodo ob gradnji jezua na Koristnici. Globoko v koritih je bila 10 m nad vodno strugo v skalo že vsekana pot z betonskima mostoma, ki je vodila do predvidenih temeljev pregrade 200 m vzvodno od mostu. Tudi ob cesti nad trdnjavo so skozi hrib kopali odvodni rov v Bavščico, ki je bil zasut in leta 2001 ponovno odprt. Italijanske oblasti so obveščale prebivalstvo o namerah in ljudje so vedeli, da bodo preseljeni. Ker je Italija vojno prezgodaj izgubila, jim je za izvedbo ogromnih akumulacij zmanjkalo časa. *Po vojni so jugoslovanske oblasti skušale pridobiti načrte za gradnje za nadaljevanje del, vendar je Italija za izvedena dela zahtevala odškodnino in načrti so obstali. Velikopotezne želje po izgradnji velikega turističnega centra so obstale zaradi velike ozaveščenosti posameznikov, tihega nasprotovanja prebivalstva in razsodnosti domače oblasti.

- 1943–45: v Klužah se je namestila nemška posadka, ki je prilagodila nekaj strelnih linij. Nemci so konec 1945 porušili most čez Koritnico.
- Junija 1945 je območje prišlo v cono A Julijske krajine, ki jo je upravljala anglo-ameriška vojaška oblast. Ta je obnovila več uničene infrastrukture, med drugim most pri Klužah. Obenem so odstranili kamniti portal vrat, ki so nekoč zapirala cesto proti Predelu.
- 1947: ob določitvi meje je utrdbo prevzela Jugoslovanska ljudska armada, a zanjo ni skrbela – prepuščena je bila propadanju.
- 1987: objekt je prešel v občinsko last, objekt preneha s funkcijo vojaške utrdbe, prva sanacija strehe pod nadzorom Zavoda za spomeniško varstvo.
- 1996 je na občinskem svetu sprejet Razvojni načrt - Načrt upravljanja Kluž s sklepi o vključitvi v upravljanje vseh zainteresiranih iz Bovca.
- 1998–2003: kulturno društvo Golobar s sodelovanjem Tolminskega muzeja je uveljavilo idejo o muzejski ureditvi; v času županovanja Roberta Trampuža je bila pod vodstvom arhitekta Fedje Klavore trdnjava temeljito obnovljena po fazah in prilagojena za kulturne ter turistične namene; dela so bila kljub velikemu potresu financirana iz občinskih sredstev, iz evropskega sklada PHARE pa je bilo financirano muzejsko gradivo.
- 1998 je bila prva otvoritev in prva razstava v objektu.
- Postala je muzejski in prireditveni prostor, z razstavami o zgodovini utrdbe, soški fronti in širšem zgodovinskem kontekstu Bovškega.
- 2003: druga otvoritev prenovljenih prostorov in dopolnjene razstave, ki prikazuje zgodovino Kluž in strateški pomen doline Koritnice. Po tej letnici Tolminski muzej ni več aktivno vključen v dogajanja v Klužah.
- 2005: sprememba namembnosti dela objekta v gostinsko dejavnost; nastane film Pot čez Predel
- 2006: odprtje dotlej zazidanega grajskega vodnjaka pod pečino iz 16. stol
- 2007: zunanja ureditev pred trdnjavo
- 2008: Fort Hermann - čiščenje ruševin iz 6 m globokega vstopnega jaška s postavitvijo kovinskega stopnišča in čiščenje podzemnega dostopa do treh kontrolnih kavern v pečini nad dostopom do trdnjave Kluža
- Danes je zaščiten kot kulturni spomenik lokalnega pomena (eVRD: Bovec - Trdnjava Kluže, EID 1-00039) in pomembna destinacija kulturnega turizma v Posočju - Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov ter naravnih vrednot na območju občine Tolmin: Uradno glasilo (Gorica), št. 5/90-146, 2/93-32 (ne velja), 6/93-70, 10/93-169, Uradne objave (Primorske novice), št. 35/2000-141, 15/2001-65, 7/2002-34, 44/2005.
- Kluže so danes ohranjene in muzejsko urejene.
- Hermannova utrdba je še vedno v ruševinah in čaka na celovitejšo ureditev.

Avtor: Johann Jaritz / CC BY-SA 4.0; licenca: CC BY-SA 4.0; URL: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=47253536>

Opomba: Podrobnejša kronologija sanacije in prirediev je predstavljena v Dodatku Načrta upravljanja!

6.7.4. ARHITEKTURNA ZASNOVA

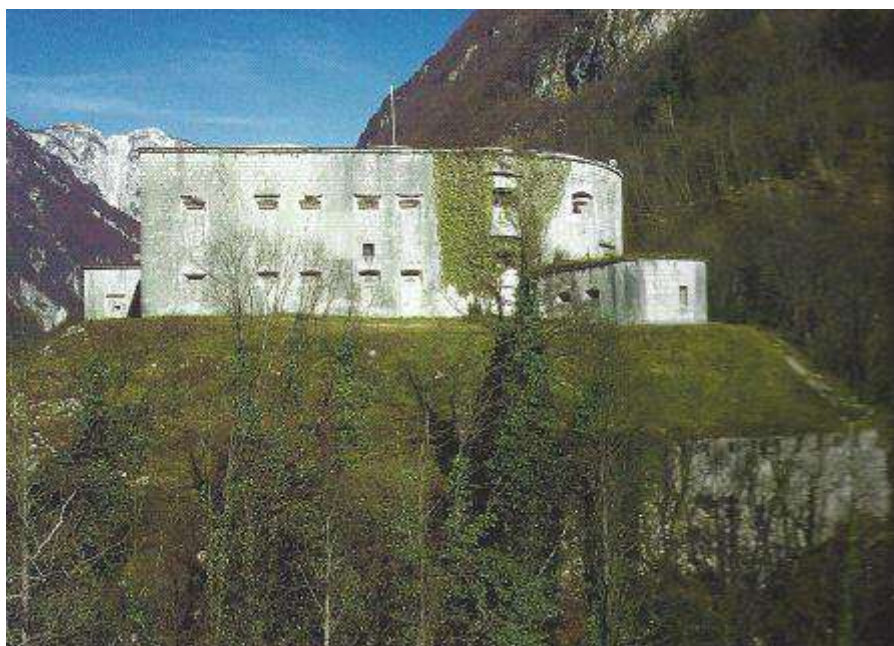
OPIS ZUNANJOSTI:

Trdnjava je grajena iz kamna, s poudarjeno masivnostjo in preprostimi linijami. Zgrajena je iz kvadrov apnenca, lokalno pridobljenega kamna, ki je natančno obdelan in suho zidan, z apneno vezivo. Fasade so gladke, brez okrasja, z izjemo ritmiziranih odprt in kamenih okvirjev okoli lin ter portala. Zunanja podoba trdnjave daje vtis mogočnega pravokotnega objekta, v katerem pa se za obrambnim zidom na severu skriva notranje dvorišče, obdano z trietažnim objektom v obliki črke L in ponovljenim manjšim in nižjim dvoetažnim delom v obliki črke L, ki sega v kletno etažo objekta. Objekt je trdnjava, kar poudarjajo ozka okna–strelnice ter mogočna vhodna vrata. Zidovi so izjemno debeli (do 1,5 metra), kar je omogočalo odpornost na topniške napade. Na zunanosti so strelne line različnih oblik – od ozkih pokončnih rež do zaobljenih odprt in za topove in mitraljeze. Na severni in zahodni strani trdnjavo obkrožajo strma skalna pobočja, zato je naravno zavarovana, medtem ko je južna stran odprta proti dolini in mostu. Streha trdnjave je ravna, danes zaščiten z bitumensko hidroizolacijo. Na severni strani obstajajo ostanki povezave do zunanjega obrambnega jarka ter dostop do podzemnega dela, kjer so bile cisterna za vodo in shramba za strelivo.

Zunanost trdnjave Kluže učinkuje izredno monumentalno, čeprav ni velika po obsegu. Njen videz poudarjajo navpične stene soteske Koritnice, ki jo skoraj objemajo – trdnjava deluje kot kamnita zapora v ozkem prehodu. Prav ta zlitje z naravnim reliefom ustvarja občutek moči, zaščite in zaklenjenosti prostora. Danes ta učinek deluje estetsko in simbolno – trdnjava se kaže kot kamniti varuh doline, spomin na vojaško preteklost, ki se je umaknila miru in zgodovinskemu spominu.

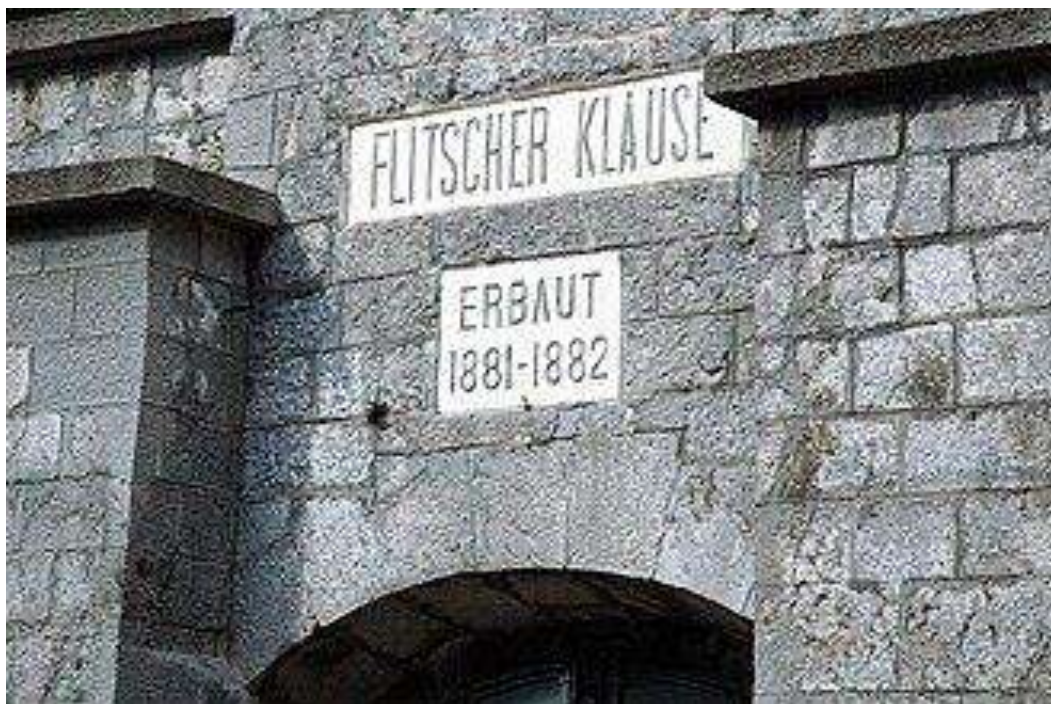

Pogled na utrdbo v Klužah s ceste Bovec- Log pod Mangartom_1915. Pred utrdbo in na pobočjih desno od nje so gosta polja žičnih ovir. Vir: Simič, M.: Utrdbi pod Rombonom

Sodobni posnetek z istega stojišča kot leta 1915 pokaže da se utrdba Bovške Kluže ni veliko spremenila. Ni več ornamenta eskarpe, ni ograje na strehi, ni žičnih ovir in ni portala z vrati. Najbolj opazna je razlika v poraščenosti terena. Vir: Simič, M.: Utrdbi pod Rombonom

Avtor: Johann Jaritz / CC BY-SA 4.0; licenca: CC BY-SA 4.0; URL: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=812711>

Avtor: Mihael Grmek – lastno delo; licenca: CC BY-SA 3.0; URL: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=17430549>

6.7.5. TLORISNA ZASNOVA IN PROSTORSKA ORGANIZACIJA

Trdnjava ima pravokoten tloris z notranjim dvoriščem, okoli katerega so razporejeni glavni prostori, na zunanji strani je proti jugovzhodu kaponir. Vhod s severne strani vodi skozi obokani kamniti prehod, ki se odpre v majhno, zaprto dvorišče. Dvorišče je osrednji prostor objekta in hkrati povezovalni člen med posameznimi krili utrdbe.

Okoli njega se zvrstijo prostori, ki so bili v obrambni funkciji bili razdeljeni:

Vzhodno krilo: skladišča streliva in živil v pritličju in bivalnimi prostori v nadstropju.

Območje v vogalu vzhodnega in južnega krila ima na zunanji strani kaponir s stranišči in na notranji strani osrednje povezovalno stopnišče med pritličjem in nadstropjem.

Pogled na Bovške Kluže s ceste v Bavščico 19. oktobra 1916. Vir: Simić, M.: Utrdbi pod Rombonom

Južno krilo: v kletnem delu cisterna za pitno vodo, bivalna prostora s kuhinjo in tehnični prostori v pritličju ter bivalnimi prostori s stranišči za častnike v nadstropju.

Zahodno krilo: povezovalni obrambni hodnik s strelnimi linami in s kletjo povezanim okroglim stopniščem in stražnico na vogalu proti vhodu.

V pritličju so proti zunanji fasadi notranji obrambni hodniki s strelnimi linami. Zgornje nadstropje je bilo namenjeno nastanitvi častnikov in opazovalnicam, od koder je bil omogočen pogled proti dolini in mostu.

Trdnjava je popolnoma zaprta arhitektura, na stenah so le ozke in visoke strelne line, razen proti dvorišču, kjer so okna mnogo večja.

Do leta 1945 je bila na zahodni strani priključena posebna zaporna arhitektura, ki je bila porušena ob prihodu zaveznikov pri širitvi in ureditvi ceste leta 1945.

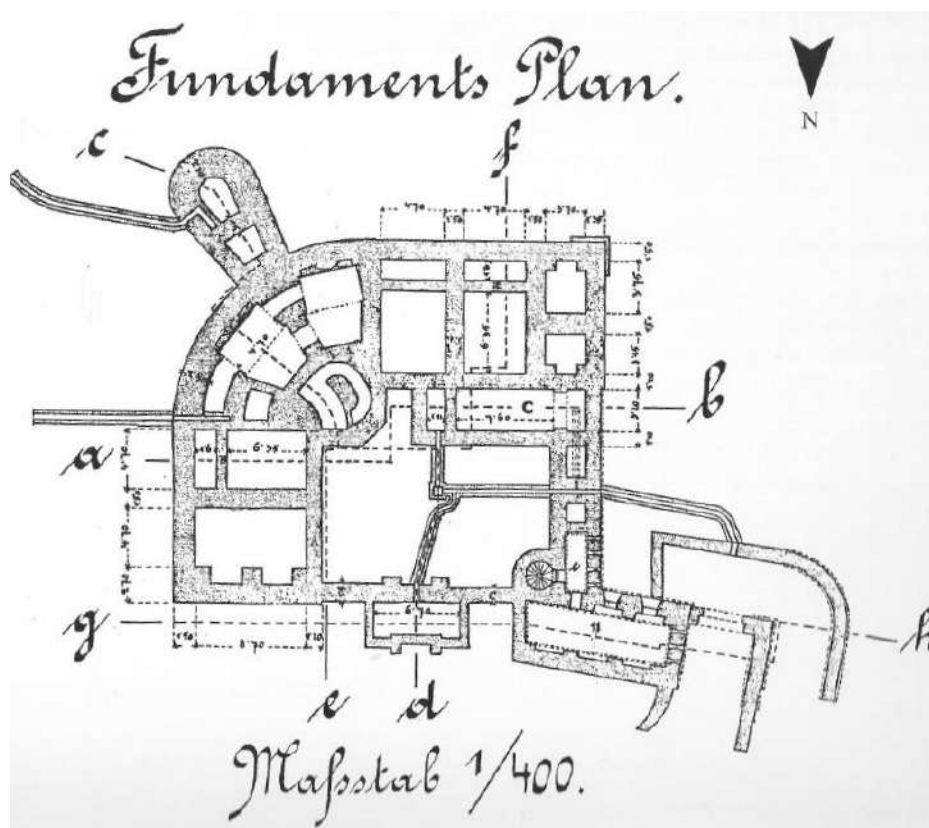
Pogled na utrdbo v Klužah s ceste Bovec- Log pod Mangartom leta 1915 .Ob stražnici je kamniti portal z vrati, desno od njega pa jarek, premoščen z mostom. Portal so po 2. svet. Vojni odstranili. Vir: Simić, M.: Utrdbi pod Rombonom

Pogled na utrdbo v Klužah s ceste Bovec- Log pod Mangartom_1915 .Vir: Simič, M.: Utrdbi pod Romonom

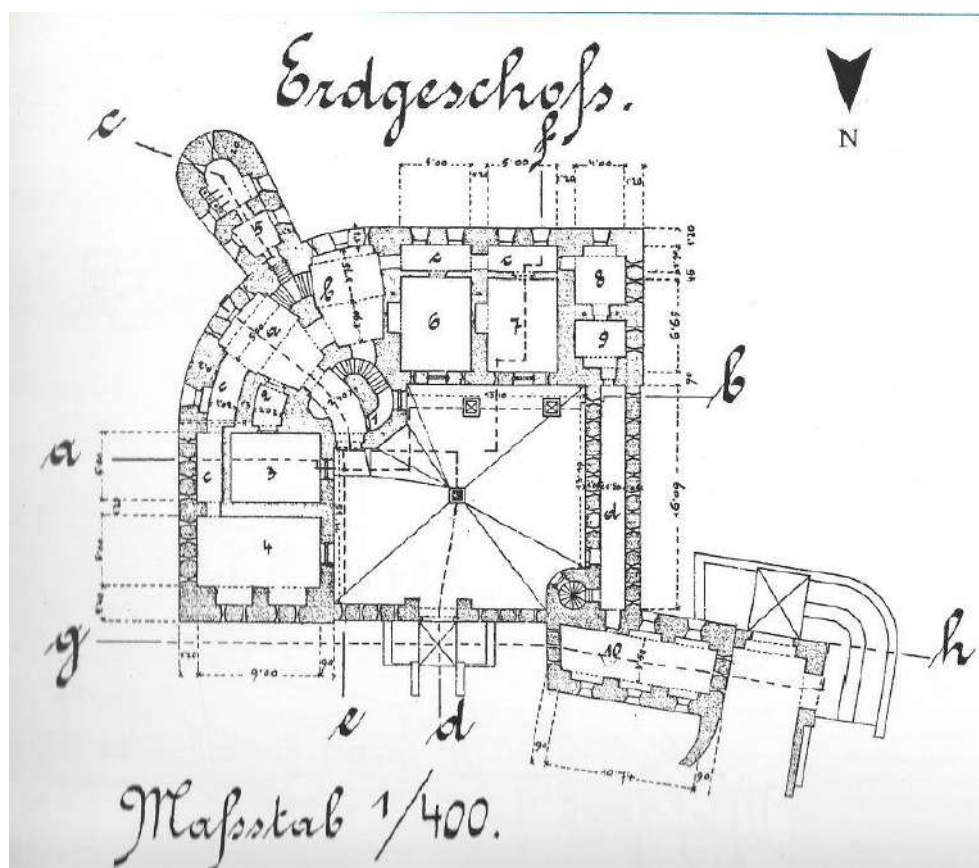
OPIS NOTRANJOSTI: Notranji prostori so obokani, pretežno s kamnitimi polkrožnimi oboki, ki zagotavljajo statično trdnost in odpornost proti eksplozijam. Stene so grobo ometane ali delno v naravnem kamnu, s preprostimi nišami in odprtinami. Tla so tlakovana s kamnitimi ploščami ali opeko, ponekod ohranjeni tudi sledovi izvornih kovinskih vrat in železnih okenskih zapor. Prostori so naravno slabo osvetljeni, saj so okenske odprtine majhne in globoko v steni, kar je bilo namenjeno varnosti. Svetloba v notranjost prihaja predvsem z dvorišča in s svetlobnih jaškov. Zaradi tega ima notranjost poseben atmosferski značaj – hlad, tišina in občutek zaprtosti, ki zrcali njeno obrambno funkcijo.

6.7.5.1. TLORISI SPODNJE TRDNJAVE KLUŽE

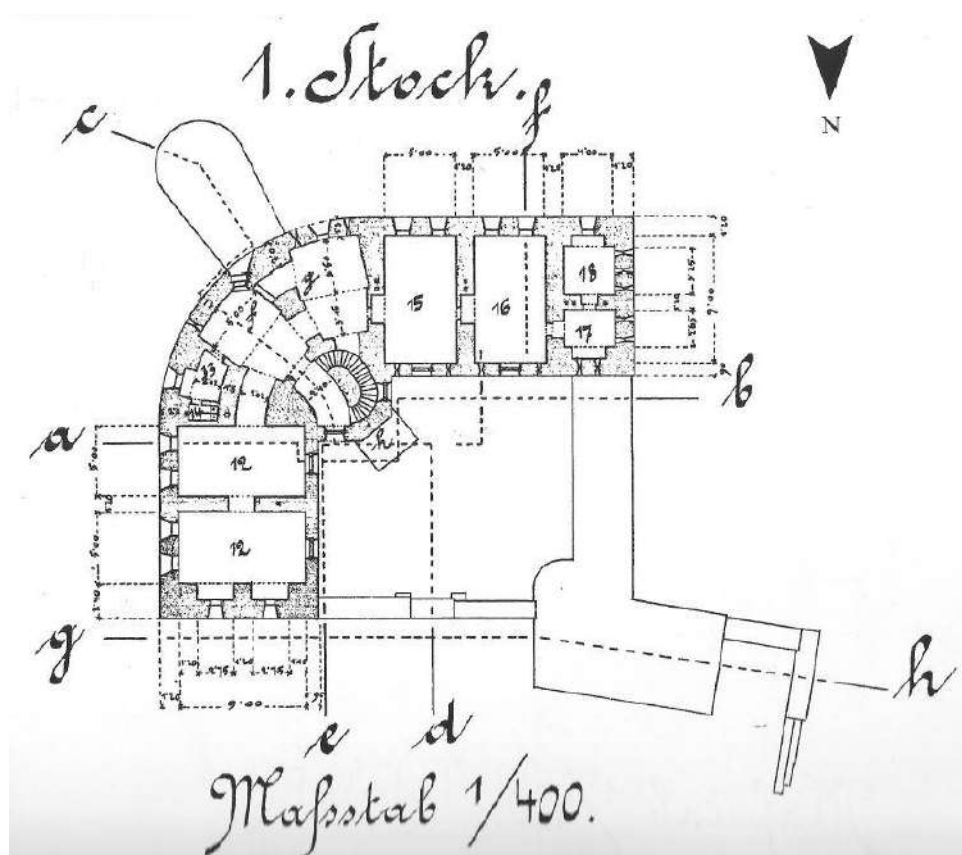

Bovške Kluže načrt temeljev_1885, Vir: Simič, M.: Utrdbi pod Romonom

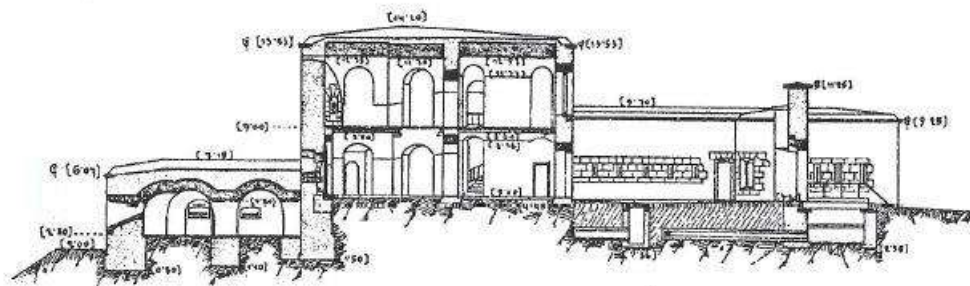

Bovške Kluže načrt pritličje_1885, Vir: Simić, M.: Utrdbi pod Rombonom

Bovške Kluže načrt 1N_1885, Vir: Simić, M.: Utrdbi pod Rombonom

Schnitt c.d.

Maßstab 1/400.

Prečni prerez čez vhod_1885, Vir: Simić, M.: Utrdbi pod Rombonom

Schnitt g.h.

Maßstab 1/400.

Vzdolžni prerez čez vhod_1885, Vir: Simić, M.: Utrdbi pod Rombonom

Fotografija trdnjave v prvi svetovni vojni s cestno zaporo in različnimi lesenimi nadgradnjami na strehi. Vir: Klsvora, F.: Kdo dal podobo je Bovškemu

6.7.6. FUNKCIONALNA RAZPOREDITEV IN RABA PROSTOROV

Danes so prostori trdnjave restavrirani in prilagojeni za muzejsko ter razstavno dejavnost. Notranje dvorišče služi kot prizorišče kulturnih dogodkov (zlasti nekoč, v času Festivala Kluže), medtem ko so v notranjosti objekta v obokih nameščene stalne in občasne razstave. V pritličju je bila v vzhodnem krilu gostinska dejavnost, ki ni delujoča. Osrednji sprejem gostov in prodaja vstopnic je postavljena v vogal v notranjosti objekta in ima slab pregled na dogajanje na dvorišču. V nadstropju je v jugozahodnem krilu poročna dvorana. Sanitarije so urejene v izvesku kaponirja. Objekt ni prilagojen invalidom. Sodobna ureditev je izvedena z minimalnimi posegi, tako da je ohranjen avtentičen značaj prostora, ki je surov, tih. Notranjost trdnjave Kluže je izrazito atmosferska – hladna kamnita masa, pridušena svetloba, odmev korakov in vonj po vlagi ustvarjajo občutek varnosti in napetosti hkrati. Obiskovalec se znajde v prostoru, kjer so vojaki stoletja čuvali mejni prehod, a hkrati v muzeju zgodovine in miru, kjer se preteklost tiho zrcali v kamnu.

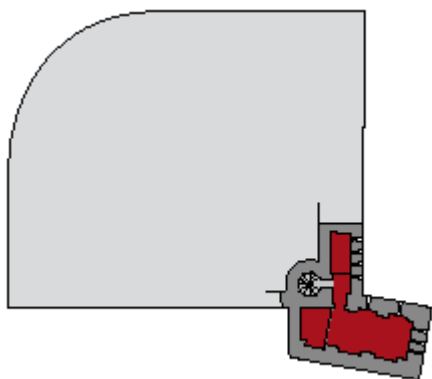
NAMEMBOST: Danes služi muzejski in deloma gostinski dejavnosti (ni v uporabi).

UREDITVENA SITUACIJA SPODNJE TRDNJAVE KLUŽE:

Posnetek trdnjave Kluže je nastal po 12. avgustu 1915, saj so na steni utrdbe desno od portala že vidni sledovi odkruškov italijanske granate.
Vir: Simič, M.: Utrdbi pod Rombonom

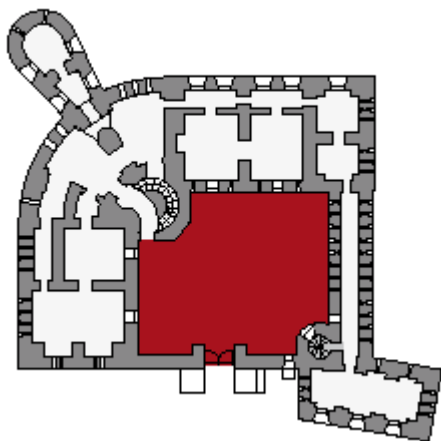
6.7.6.1. DANAŠNJA RAZPOREDITEV PROGRAMA PO PROSTORIH

Klet: razstavni prostori, vir: www.kluze.net

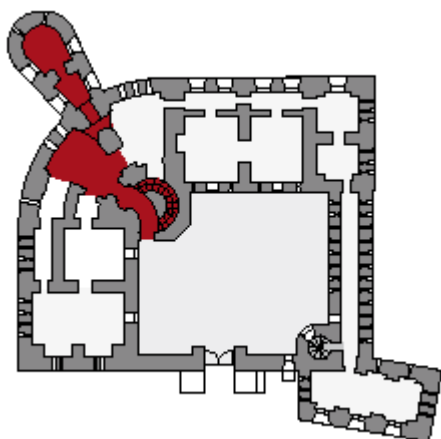
Instalacija »Pod bojno črto«, avtor: Branko Drekonja – slikar, kipar, scenograf iz Morskega nad Kanalom (iz zbirke Tolminskega muzeja; skulptura potrebuje strokovno obnovo z namenom ohranitve njene materialne in kulturne vrednosti.).

Skulptura Pod bojno črto predstavlja izsek terena s soškega bojišča. V presunljivo pomensko mešanico je zbita prst in materialni ostanki nesmiselnega stroja smrti. Zgovorneje kot tisoči besed z vso grozo, občutenjem minljivosti in večnosti hkrati, posreduje dogodke ob Soči. Skulptura je potrebna obnove.

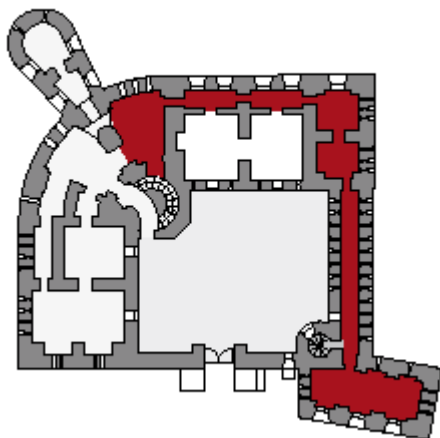
Razstava Poti miru v Klužah obsega povečan zemljevid območja, kjer poteka Pot miru, fotografije objektov in naravnih znamenitosti, ki se nahajajo ob njej ter 20 minutni predstavitveni film Poti miru v štirih jezikih (slo., ita., ang. ter nem.).

Pritličje: prireditveni prostor, vir: www.kluze.net

Pritličje: sprejemni prostori, vir: www.kluze.net

Pritličje: razstavni prostori – muzejska postavitev, vir: www.kluze.net

Desni trakt pritličja: Muzejska zbirka o zgodovini trdnjave Kluže ter zgodovinski, kulturni in naravni dediščini Bovškega; za stalno zbirko je bil po dogovoru iz leta 2002 pooblaščen Tolminski muzej.

Stalno predstavitev narave in zgodovine Kluž je pripravil Tolminski muzej ob pomoči lokalnih zbiralcev in raziskovalcev z različnih znanstvenih področij. Avtorji razstave so mag. Damjana Fortunat – Černilogar in mag. Miha Mlinar iz Tolminskega muzeja ter Fedja Klavara in dr. Jurij Kunaver iz Zgodovinske sekcije Bovec.

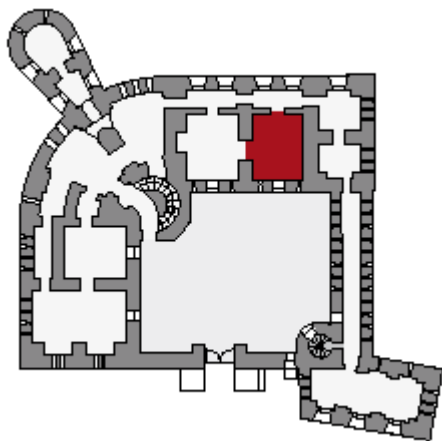
Povzetek razstave

Razstava prikazuje zgodovinski razvoj utrd Kluže in Predel, dveh ključnih obrambnih točk na poti med Furlanijo in Koroško, ki sta skozi stoletja varovali prehod v Bovško dolino. Skozi izvirne načrte, karte, risbe in redke upodobitve iz dunajskega Kriegsarchiva in drugih zbirk spremljamo, kako so se na tem prostoru prepletale usode Benečanov, Avstrijcev in Francozov.

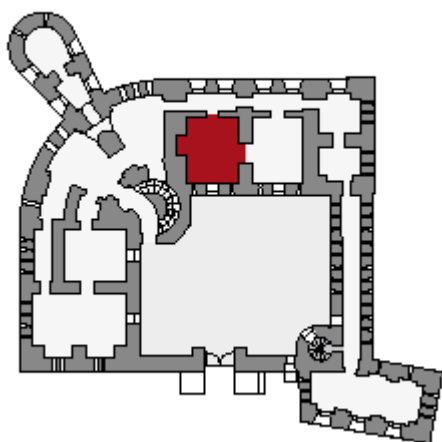
Predstavljeni so najstarejši načrti obrambe iz 17. stoletja, Capellarisove karte in upodobitve iz 18. stoletja ter francoski pohodi v letih 1797, 1805 in 1809, ki so Kluže in Predel spremenili v prizorišče odločilnih spopadov. Posebej izstopa zgodba junaškega boja stotnika Hermanna na Predelu leta 1809, ki je s svojo posadko padel v brezupni obrambi trdnjave.

Razstava sledi tudi poznejšim prizadevanjem Avstrijcev za posodobitev obrambnega sistema: izgradnji nove ceste skozi pečine Kluž v 19. stoletju, natančnim meritvam ruševin starega gradu in nazadnje postavitvi novih trdnjav Kluže in Fort Hermann ob koncu stoletja.

Kluže in Predel sta skozi stoletja odražala razvoj evropske vojaške arhitekture – od lesenih utrdb do betonskih fortov – in obenem pripovedujeta zgodbo o strateškem pomenu, vztrajnosti in pogumu ljudi, ki so živeli ob tej gorski poti med Alpami in Jadranom.

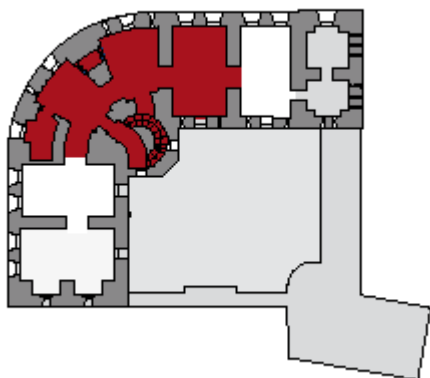

Pritličje: projekcijska soba, vir: www.kluze.net

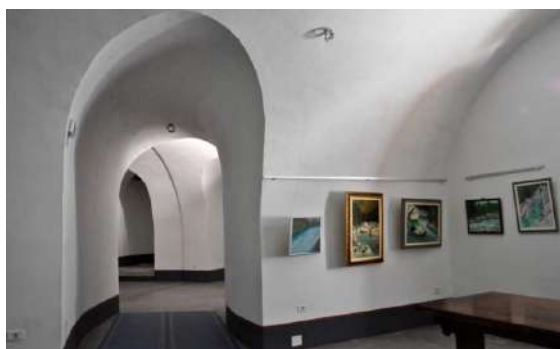
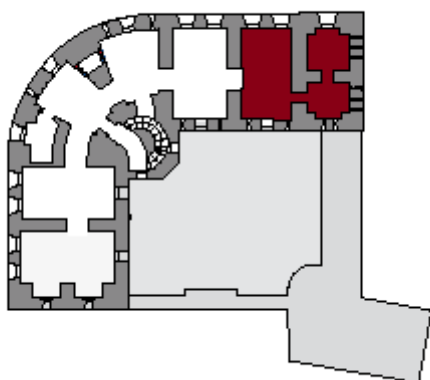

Pritličje: maketa Kluž, vir: www.kluze.net

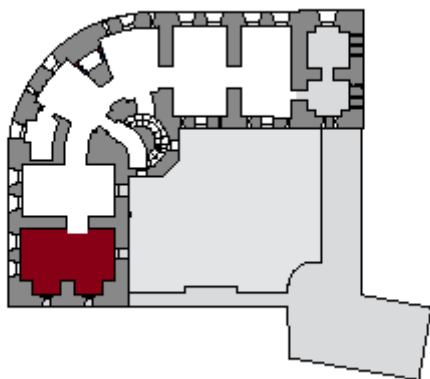

Nadstropje: razstavni prostori – muzejska postavitev, vir: www.kluze.net

Nadstropje: razstavni prostori – razstave, vir: www.kluze.net

Nadstropje: poročna dvorana, vir: www.kluze.net

6.7.7. STANJE OHRANJENOSTI SPOMENIKA Trdnjava Kluže, tako imenovana »spodnja trdnjava«

Trdnjava Kluže je bila v zadnjih desetletjih postopoma obnovljena in je danes v splošno dobrem stanju ter v ustrezni javni, muzejski in predstavitveni funkciji. K ohranjenosti objekta so pomembno prispevali številni obnovitveni in vzdrževalni posegi, izvedeni v zadnjih tridesetih letih. Ker gre za objekt kulturne dediščine, izpostavljen vremenskim vplivom, staranju materialov in intenzivni javni rabi, zahteva stalno spremljanje stanja ter redno izvajanje vzdrževalnih in sanacijskih del. Zaradi pomanjkanja rednega vzdrževanja v zadnjih letih so se pojavile posamezne poškodbe in težave, povezane predvsem z vlago, zato je treba v kratkoročnem obdobju izvesti nujne sanacijske ukrepe ter vzpostaviti sistematičen program spremljanja stanja in rednega vzdrževanja objekta.

MOŽNOSTI ZA IZBOLJŠAVE: Razpoložljivi prostori zaradi težav z vlago trenutno ne omogočajo optimalnih pogojev za razstavljanje in hranjenje muzejskega gradiva. Zaradi varovanja izvirnih predmetov Tolminski muzej na razstavo umešča le duplikate, kar omejuje avtentičnost predstavitve. Priporočljiva bi bila sanacija prostorov in vzpostavitev osnovnih mikroklimatskih pogojev za dolgoročno varno hranjenje gradiva.

Razstava je trenutno zasnovana v slovenskem jeziku, deloma angleškem. Glede na zgodovinski in mednarodni kontekst razstavljenih vsebin bi bilo smiselno razmisliti o večjezični predstavitvi – najmanj v slovenskem, nemškem, italijanskem in angleškem jeziku, po možnosti tudi v francoskem. Na ta način bi bila razstava dostopnejša širšemu krogu obiskovalcev in bi pridobila na interpretativni vrednosti.

Prav tako bi bilo koristno razmisliti o posodobitvi razstavne zasnove, zlasti glede vizualne in vsebinske predstavitve, ter o ponovnem premisleku o pripovednem konceptu razstave v luči sodobnih muzeoloških pristopov. Ob tem pa je potrebno poudariti, da je najprej potrebno zagotoviti ustrezne klimatske pogoje v razstavnih prostorih. Vsebinsko pa je treba razstavo prevetrili in ponovno razmisliti ali narava sodi v objekt, ki ima utrdbeni značaj, predvsem pa o obsegu vsebin, saj so razstavni prostori majhni, kar še dodatno otežkoča muzejsko postavitve.

Dostopnost ostaja pomemben izziv: dostop po strmi makadamski poti je otežen, zlasti za gibalno ovirane obiskovalce. Predlagana bi bila ureditev varnejše poti ali pomoč pri dostopu, vsaj z informativnimi opozorili. Parkovni prostor pred trdnjavo Kluže bi bilo smiselno redno vzdrževati, dopolniti z ustrezno urbano opremo (klopi, informativne table, koši, razsvetljava) ter tako izboljšati celostno doživetje območja. Parkirišče je trenutno v postopku urejanja.

Ob tem preveriti stanje informacijske table za vodnjak ob objektu, ki bi obiskovalcu omogoča prepoznavo in razumevanje njegove zgodovinske funkcije.

V upravljalški režim je smiselno prenesti vsebine iz predloga turistično-informacijske točke Kluže, Delavnica Kluže 2000: sezonsko odprtje objekta, usposobljen kader, osnovno informiranje o Bovškem, strokovno informiranje o trdnjavi in okolici, vodstva, prodaja publikacij in izbranih izdelkov, tehnična podpora prireditvam ter skrb za čistočo objekta, sanitarij in okolice. To niso ločene dodatne dejavnosti, temveč osnovni minimalni standard javnega upravljanja spomenika v sezoni.

Avtor: Johann Jaritz / CC BY-SA 4.0; licenca: CC BY-SA 4.0; URL: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=812679>

6.8. PREDSTAVITEV IN ANALIZA SPOMENIKA: TRDNJAVA FORT HERMANN ALI »ZGORNJA TRDNJAVA«

Gradivo o avstro-ogrskih utrdah ob koroško-italijanski meji potrjuje, da Kluže in Fort Hermann nista razumljiva samo kot posamezna objekta, temveč kot del širšega sistema alpskih zapor, namenjenih nadzoru strateških dolin, prelazov in cestnih prehodov. Fort Hermann je treba zato interpretirati kot zgornji, dopolnilni element bovške zapore, ne kot samostojno ruševino brez konteksta.

6.8.1. OPIS TRDNJAVE FORT HERMANN

Trdnjava Fort Hermann (imenovana tudi Zgornja trdnjava Kluže) stoji približno 70 metrov nad spodnjo trdnjavo Kluže, na strmem robu skalne stene nad sotesko Koritnice. Njena lega je izrazito obrambna in strateško zasnovana – omogoča popoln nadzor nad dolino reke Koritnice in dostopom proti prelazu Predel ter Logu pod Mangartom. Postavljena je bila tako, da z višine nadzira in varuje spodnjo trdnjavo, ki je bila zaradi lege v soteski izpostavljena topniškemu ognju. Danes ruševine trdnjave tvorijo slikovit razgledni prostor, od koder se odpira pogled na dolino Bovca in spodnjo trdnjavo Kluže. Lokacija ostaja ena najbolj izrazitih primerov kombinacije naravne obrambe in vojaške strategije v alpskem prostoru. Gradivo o Fortu Hermannu potrjuje, da je bila utrdba zgrajena kot višinska dopolnitev spodnjih Kluž, ker cestno-zaporna trdnjava zaradi razvoja topništva ni več zadoščala za obvladovanje širšega bojnega prostora. Gradnja se je začela 11. julija 1898 in končala 29. junija 1900; utrdba je bila zasnovana kot približno 30 m širok, 40 m dolg in 10 m visok dvoetažni, delno podkleten objekt v tlorisu črke L, z ločenim topniškim in kasarniškim delom.

6.8.2. LEGA

Fort Hermann je umeščen na naravni polički skalnega pobočja Rombona, do katere je bil v času delovanja utrdbе omogočen dostop po strmi, utrjeni poti in s kamnitim mostičkom, ki povezuje obe utrdbi. Zaradi izjemne lege je bil Fort Hermann težko dostopen, a obenem idealen za topniško nadzorovanje območja – z njega je bilo mogoče učinkovito braniti dolino in preprečiti sovražnikov prodor iz smeri Italije.

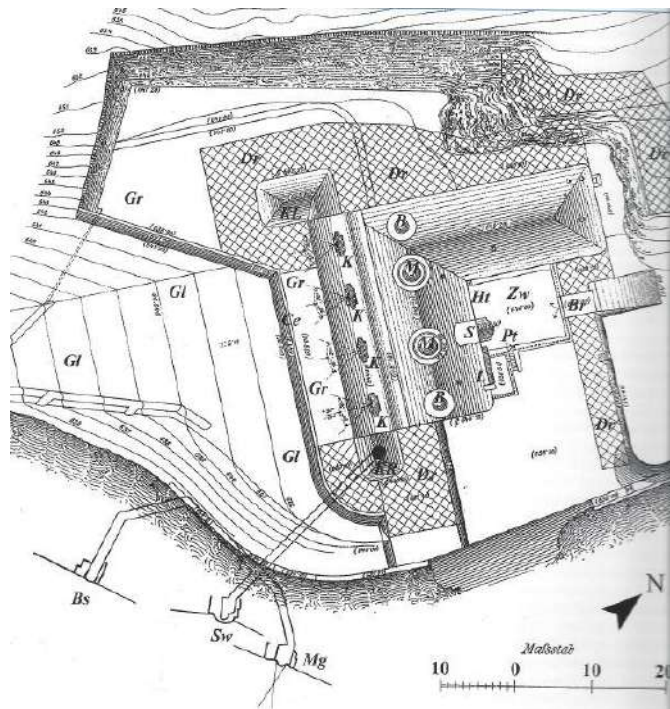
6.8.3. ZGODOVINSKI RAZVOJ SPOMENIKA

Fort Hermann je mogočna utrdba nad Bovško dolino, ki je bila zgrajena konec 19. stoletja kot del avstro-ogrskega obrambnega sistema. Stoji nad trdnjavo Kluže, ob cesti proti prelazu Predel, kjer je v preteklosti potekala pomembna obrambna linija. Zgradili so jo med letoma 1897 in 1900, ker je starejša trdnjava Kluže postala prešibka za sodobno topništvo. Nova utrdba je bila poimenovana po stotniku Johannu Hermannu von Hermannsdorfu, poveljniku utrdbe na Predelu, ki je padel v neenakem boju s Francozi. Še nedokončana utrba je bila preimenovana iz Werk Rombon v Fort Hermann. Fort Hermann je bil za svoj čas zelo sodobno zasnovan. Zgrajen je bil iz armiranega betona in kamna, imel je debele stene, podzemne hodnike ter topniške in opazovalne položaje. Njegova naloga je bila varovati Bovško dolino in pot proti Furlaniji. S svojo strateško lego je nadzoroval dostop do pomembnih prelazov in cest, zato je bil eden ključnih obrambnih objektov v Zgornjem Posočju. Ko se je leta 1915 začela Soška fronta, je Fort Hermann postal del avstro-ogrske obrambe proti Italiji. Toda napredna italijanska topniška orožja so hitro pokazala, da tudi ta sodobna utrdba ni več kos novemu načinu vojskovanja. Italijani so avgusta 1915 utrdbo močno obstreljevali s težkimi topovi kalibra 305 milimetrov. Po dveh dneh neprestanega bombardiranja je bil Fort Hermann skoraj popolnoma uničen, preživeli branilci pa so se morali umakniti.

Po prvi svetovni vojni je območje prešlo pod Italijo, kasneje pod Jugoslavijo in danes spada v Slovenijo. Utrdba Fort Hermann ni bila nikoli obnovljena, vendar so njene ruševine ohranjene in predstavljajo pomemben spomenik časa. Danes je utrdba del Poti miru, ki povezuje številne spomine na Soško fronto. Do nje vodi označena pešpot izpod trdnjave Kluže, obiskovalcem pa ponuja čudovit razgled na Bovško kotlino in reko Sočo.

Fort Hermann je danes simbol zgodovinskega spomina in opomin na tragične dogodke prve svetovne vojne. Čeprav so od nekdanj mogočnih zidov ostale le ruševine, te še vedno pripovedujejo zgodbo o pogumu, trpljenju in minljivosti vojn.

UREDITVENA SITUACIJA ZGORNJE TRDNJAVE FORT HERMANN:

Razporeditev prostorov v kleti Hermanove utrdbe. Vir: Simić, M.: Utrdbi pod Rombonom

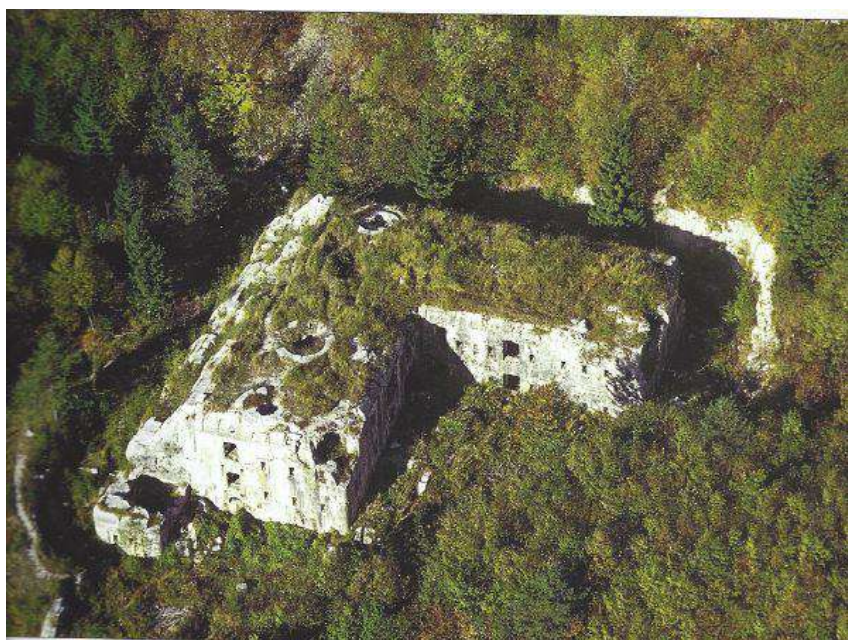
6.8.4. ARHITEKTURNA ZASNOVA SPOMENIKA

OPIS ZUNANJOSTI:

Fort Hermann je bil zgrajen iz klesanega kamna, opeke in iz betona oziroma portlandskega cementa. Pesek je iz lokalnega kamnja lomljenca. Utrdba je bila zasnovana kot 10 m visoka, dvoetažna, delno podkletena enovita topniška utrdba z dvema ramenskima kaponirjema in kasrno s pomožnimi prostori v zadnjem delu. Prostor je narekoval ozko (30m) in razmeroma dolgo (40m) stavbo utrdbe. Objekt je bil zasnovan kot masivna kamnita utrdba s poudarjeno kompaktnostjo in preprostimi obrambnimi linijami. Zunanost utrdbe je delovala monumentalno – debele stene (do 2 m) so bile razčlenjene z ozkimi strelničnimi odprtinami in topniškimi linami. Na južni strani je bil vhodni portal, zavarovan s kovinskimi vrati in mostičkom čez obrambni jarek. Na strehi so bili nekoč nameščeni topniški položaji in opazovalnice, z zaščitnimi parapeti iz kamna in zemlje. Streha je bila vodotesna. Na strehi so bile štiri oklepne kupole. Danes je objekt ruševina. Streho je prerasla trava. Objekt še stoji, vidni so ostanki granatnega bombardiranja. Večina zunanjih zidov ohranjenih do višine nekaj metrov, delno porušениh, a še vedno jasno berljivih. Ohranjen je del obodnega zidu, topniške odprtine in vhodni obok. Območje okoli trdnjave je zaraščeno z gozdom, kar poudarja

kontrast med naravo in nekoč vojaško urejenim prostorom.

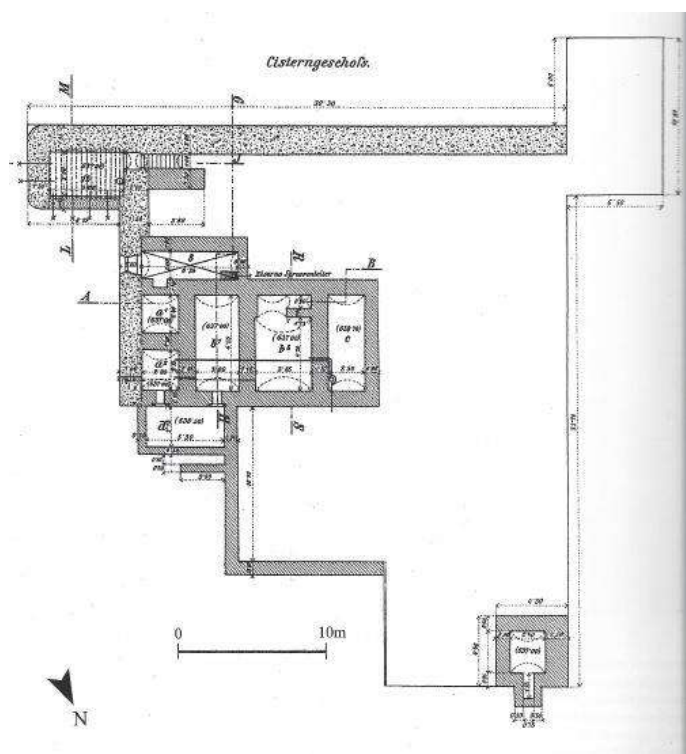

Današnji pogled na zadnji del Hermannove utrdbe in na nekdanji cvinger. Vir: Simić, M.: Utrdbi pod Rombonom

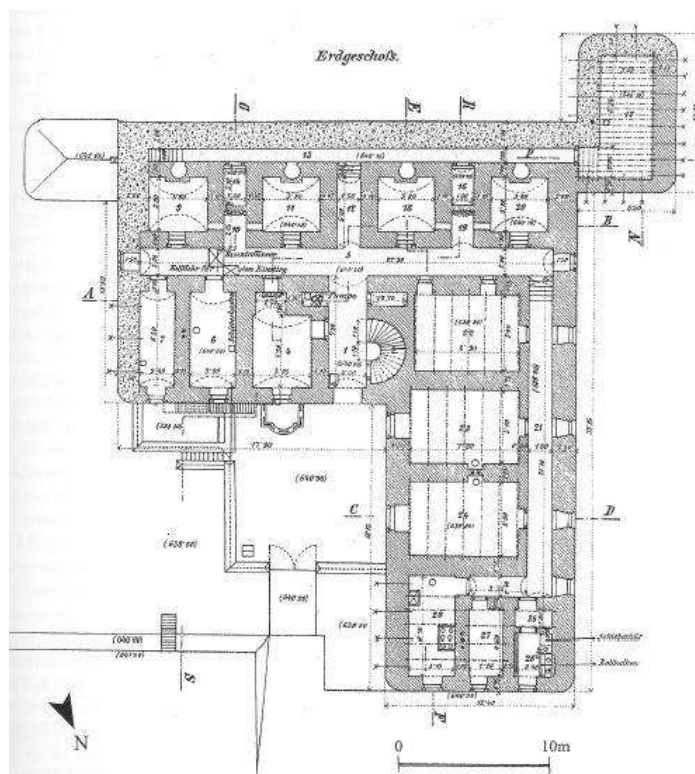
6.8.5. TLORISNA ZASNOVA IN PROSTORSKA ORGANIZACIJA

Tloris Fort Hermanna je L oblike s kasematni prostori, med seboj povezani s kamnitimi hodniki in oboki.

6.8.5.1. TLORISI ZGORNJE TRDNJAVE FORT HERMANN

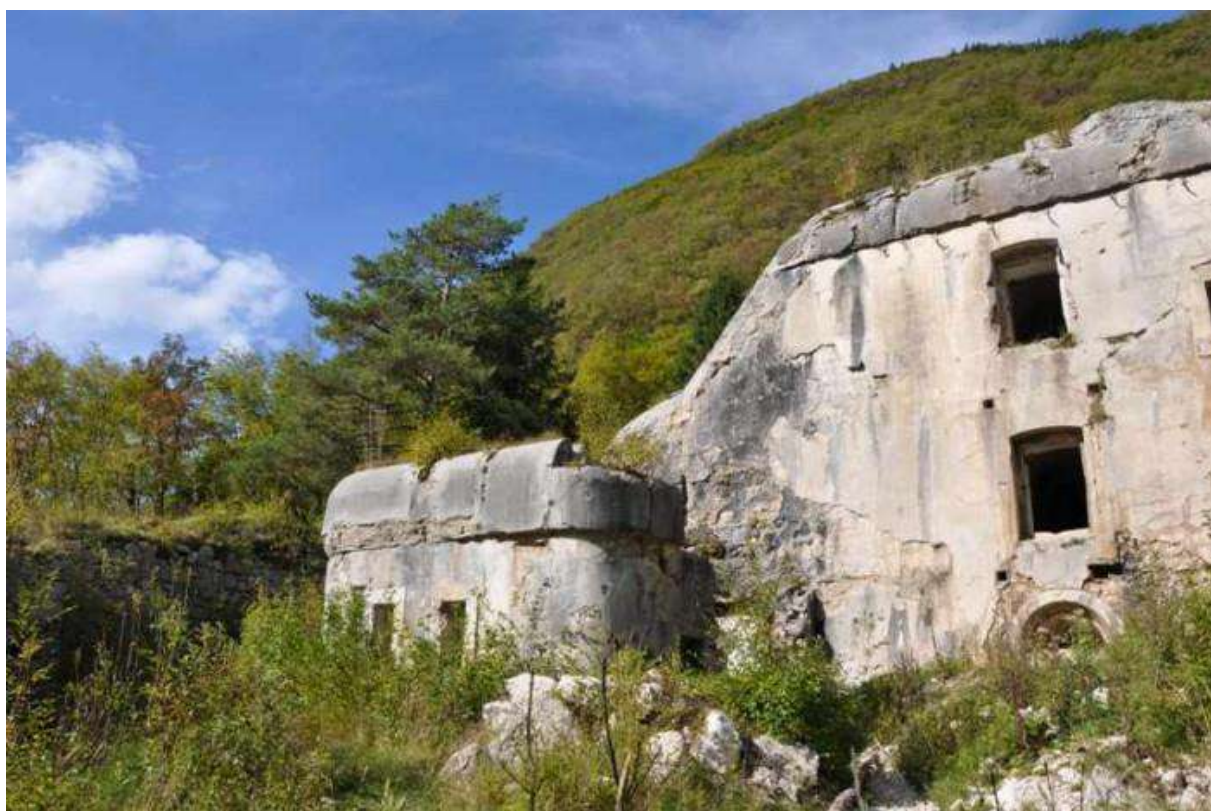
Razporeditev prostorov v kleti Hermannove utrdbe. Vir: Simić, M.: Utrdbi pod Rombonom

Razporeditev prostorov v pritličju Hermanove utrdbe. Vir: Simić, M.: Utrdbi pod Rombonom

6.8.1. STANJE OHRANJENOSTI SPOMENIKA Trdnjava Kluže, tako imenovana »zgodnja trdnjava«, Fort Hermann

Objekt še ni bil obnovljen, je le deloma vzdrževan.

NAMEMBOST: razvalina, turistična atrakcija (ni v uporabi).

Fort Hermann je danes simbol zgodovinskega spomina in opomin na tragične dogodke prve svetovne vojne. Čeprav so od nekdanj mogočnih zidov ostale le ruševine, te še vedno pripovedujejo zgodbo o pogumu, trpljenju in minljivosti vojn.

MOŽNOSTI ZA IZBOLJŠAVE: Za upravljanje je pomembno, da Fort Hermann ostane interpretiran kot avtentična ruševina in hkrati kot varnostno občutljivo območje. Dostop naj se obravnava kot voden oziroma jasno opozorjen obisk po nekdanji vojaški poti; pred širšo promocijo je treba redno preverjati stabilnost zidov, stanje poti, nevarne odprtine, zdrse, varovalne ograje in opozorilne table.

6.9. STANJE SPOMENIKA KULTURNE DEDIŠČINE EID 1-00039

Po prenosu lastništva na Občino Tolmin in kasneje na Občino Bovec je bila trdnjava deležna obsežnih obnovitvenih posegov. Ti so bili izvedeni v sodelovanju s pristojnimi službami za varstvo kulturne dediščine ter pod okriljem in s sredstvi Občine Bovec. Pri tem je pomembno vlogo odigral tedanji župan Robert Trampuž, ki je prepoznal pomen trdnjave Kluže kot enega ključnih simbolov Bovškega ter aktivno podpiral njeno obnovo in ponovno vključevanje v kulturno ter turistično življenje območja. Nadzor nad varovanjem spomenika izvaja ZVKDS OE Nova Gorica, ki objekt spremlja od leta 1987 dalje.

Pri oceni stanja spomenika je treba upoštevati tudi spreminjajoč se odnos do ostankov vojaške arhitekture skozi čas. Odlok o prostorskih ureditvenih pogojih Občine Tolmin (Uradno glasilo 2/89, 4/92) je za opuščene vojaške objekte iz časa italijanske okupacije predvideval njihovo postopno odstranitev oziroma preoblikovanje. Kljub takratnim usmeritvam so imele Kluže zaradi svojega zgodovinskega, arhitekturnega in simbolnega pomena posebno obravnavo ter so bile prepoznane kot pomembna kulturna dediščina območja.

V preteklih desetletjih je bila trdnjava deležna pomembnih obnovitvenih posegov, ki so omogočili njeno ohranitev in ponovno uporabo. V zadnjih približno dvajsetih letih pa je bilo vlaganje bistveno manj, zato so na objektu vse bolj vidni znaki staranja, dotrajanosti in pomanjkljivega vzdrževanja. Takšno stanje kaže na

potrebo po sistematičnem spremljanju spomenika ter pripravi programa nujnih in dolgoročnih obnovitvenih ukrepov.

6.10. VREDNOTE IN VREDNOSTNI POMENI SPOMENIKA EID 1-00039

Opomba k pravnemu statusu in strokovnemu vrednotenju pomena:

Pravni status kulturnega spomenika Trdnjava Kluže izhaja iz veljavnega razglasitvenega akta, registra kulturne dediščine in drugih pristojnih evidenc. Vrednotenje pomena, navedeno v tem poglavju, ne predstavlja nove pravne razglasitve, spremembe pravnega statusa ali posega v obstoječi varstveni režim, temveč strokovno-upravljavsko oceno pomena spomenika za potrebe določanja prioritet varstva, upravljanja, interpretacije, razvoja programov in spremljanja izvajanja načrta upravljanja.

Zavarovano območje Bovec – trdnjava Kluže ima:

- lokalni pomen: izjemen pomen za identiteto Bovškega, za kulturni spomin lokalne skupnosti, razvoj kulturnih programov in prepoznavnost območja
- regionalni pomen: potencialno velik (s poglobljeno predstavitvijo kot vozlišča vojaške zgodovine, fortifikacije meja nekdanjih političnih velesil – Beneške republike, Habsburške monarhije, Napoleonove Francije, Avstro Ogrske, kraljevine Italije, fašistične Italije, navsezadnje Jugoslavije in Slovenije)
- državni pomen: velik strokovni, zgodovinski, vojaško-arhitekturni in interpretacijski pomen za razumevanje zgodovine meja, utrdbenih sistemov, prve svetovne vojne in razvoja kulturnega turizma v Sloveniji;
- mednarodni pomen: omejen, vendar razvojno pomemben pomen v povezavi z utrdbenimi sistemi, dediščino prve svetovne vojne, čezmejnimi potmi spomina in trajnostnim upravljanjem vojne dediščine v alpsko-jadranskem prostoru

ZGODOVINSKI POMEN : Prva utrdba – lesena – je nastala v drugi polovici 15. stoletja kot obramba pred turškimi vpadi; stala je na levem bregu Koritnice. Habsburžani so jo po zasedbi uničili in zgradili svojo kamnito trdnjavo v začetku 17. stoletja, srednjeveško Porta de Plez ali Porta de Plez passo. V 17. in 18. stoletju so bile izvedene prenovitve in izboljšave utrdbenih naprav. Leta 1797 so jo porušili v času Napoleonskih vojn. Leta 1881–82 nova gradnja pod avstro-ogorskimi oblastmi. Fort Hermann je bil zgrajen okoli leta 1900 kot podpora Klužam, zaradi zastarelosti starejše utrdbе. V prvi svetovni vojni je območje doživelo močne spopade; utrdbе so bile tarča topniškega obstreljevanja.

Ocenjena zgodovinska vrednost: zelo visoka

Trdnjave so ključne za razumevanje zgodovine meja, vojaške strategije, obrambnih tehnik in političnih preobratov (beneška oblast, habsburška, napoleonski konflikti, I. svetovna vojna). Območje Bovških vrat in Predela je strateško zelo pomembno. Kluže in Hermann sta bila del "Bovške zapore," ki je imela funkcijo nadzora prehodov in zaščite regije.

ESTETSKI POMEN/LIKOVNA VREDNOST: Trdnjava Kluže leži v izjemni naravni pokrajini na robu nacionalnega parka Triglavskega narodnega parka: nad sotesko Koritnice, med strmimi pobočji Rombona in Bavškega Grintavca. Utrdbi Kluže in Fort Hermann imata poudarjeno monumentalno arhitekturo vojaške utrdbе: kamnite stene, strelne line, kupole, pokrovne elemente, ki ustvarjajo močan vizualni značaj, prepleten s patino zgodovine (ruševina Fort Hermann). Kontrast med naravno lepoto krajine in monumentalnima utrdbama dajeta okolici likovno dramatičnost (zlasti trdnjava Kluže ob cesti Predel – Bovec) in ustvarjata vojaški spomin. Pomemben je tudi vedutni poudarek.

Ocenjena estetska / likovna vrednost: visoka

Vizualni značaj utrd b ima estetski pomen in likovno vrednost, saj prikaže sinergijo med arhitekturo in pokrajino – utrd bi (tudi porušena, ki je že ruševina) sta stanovitni, monumentalni, njuni formi (kvadratne oziroma L zasnove, strelne linije, mogočni kamniti zidovi) sta močni in vizualno izrazni, hkrati pa sta integrirani v robustno gorsko okolje.

ZNANSTVENI POMEN: Arheologija in zgodovina, vojaška zgodovina: utrd bi ponujata možnost raziskovanja vojaške gradnje, razvoj taktik in tehnik bojevanja in razvoja orožja skozi stoletja (beneški čas, habsburški čas, I. svetovna vojna).

Vojaško gradbeništvo: v obeh utrd bah so razvidni gradbeni elementi vojaške arhitekture — kot so predor, cestna povezava, oklepne kupole, kazemati, telefoni, prezračevalni jaški ipd. Cisterna kot primer gospodarjenja z vodo in kot primer gradbene/tehnične spretnosti

Geologija in geomorfologija: lokacija vključuje raziskovanje soteske, rečnih korit, ledeniških usedlin, dinamiko rečnih tokov in erozijo, pa tudi vpliv naravnih sil na utrd bi.

Spominska kultura, dokumentacija, restavriranje: delo prostovoljcev, lokalnih zgodovinarjev, ohranjanje ter informacijske table, vodeni ogledi — kar raziskave o vprašanju ohranjanja, vpliva na skupnost, spomina.

Arheološka raziskava ob mostu čez Koritnico v Klužah (2016) je bila izvedena v okviru gradnje oziroma sanacije mostu na območju spomenika EŠD 39 Bovec – Trdnjava Kluže. Raziskava, evidentirana v poročilu 16-0292, je spremljala izkop za temelje novega mostu ter traso meteorne in elektro cevi.

V trasi cevi niso bile odkrite intaktne arheološke plasti. Ob mostu na severnem delu trdnjave pa je bil odkrit slabo ohranjen kamnit temelj zidu, verjetno ostanek starejše faze mostu. Temelj je bil grajen iz večjih nepravilnih kamnitih blokov z apneno malto, širok približno 0,8 m, visok 0,2 m in dolg okoli 8 m. Najdbe so bile recentne in niso bile hranjene.

Območje ob mostu, cestnem robu, podzemni infrastrukturi, odvodnjavanju, poteh in brežinah je treba pri prihodnjih posegih obravnavati kot arheološko občutljivo. V dokumentacijo posegov naj se vključi konservatorski oziroma arheološki pogoj s sklicem na poročilo 16-0292.

Ocenjena znanstvena vrednost: visoka

DRUŽBENI POMEN / SIMBOLNA / SOCIALNA VREDNOST: Trdnjava Kluže ima simbolni pomen čuvanja meje in opozarja na strateški pomen območja. Utrdbi sta simbol konfliktov in boja in spreminjanja/varovanja meja, zgodovine: turški vpadi, Napoleonove vojne, 1. svetovna vojna – vse to del lokalne in tudi nacionalne identitete. Trdnjava Kluže je z bogato kulturno zgodovino zadnjih tridesetih leti, odkar je v lasti Občine Bovec (in prej njene predhodnice Občine Tolmin) in namenjena javni uporabi, postala kulturna znamenitost z bogatim kulturnim programom in je precej obiskana. Je nekakšen muzejsko-impetatorski in informacijski center. Predstavlja pomembno turistično točko, ki nudi vodene ogled e, stalno razstavo, poročno dvorano, občasne kulturne dogodke kot so predstave (Festival Kluže, Društvo 1313), informacijske table, urejene poti – to omogoča povezovanje skupnosti, izobraževanje, ohranjanje zgodovinskega spomina. Trdnjavi predstavljata privlačnost za obiskovalce, izletnike, pohodnike in lahko prispevala k razvoju lokalnega gospodarstva. Ima izobraževalno vrednost: šolske ekskurzije, interpretacije, razstave, vodeni ogledi, vse to prispeva k razumevanju slovenske zgodovine in kulturne dediščine. Z »zgornje« trdnjave Fort Hermann se odpira pogled na Bovec in širšo okolico. Trdnjava je tudi pomemben prostor srečevanj.

Ocenjena družbena / simbolna vrednost: zelo visoka

Vir: <https://www.soca-valley.com>

7. DOSEDANJE VZDRŽEVANJE, OBNOVA IN OŽIVLJANJE KLUŽ

Dosedanje vzdrževanje in oživljanje trdnjave Kluže je smiselno razumeti v dveh medsebojno povezanih plasteh. Prvo predstavljajo zgodnje pobude lokalnih akterjev, turističnih organizacij, društev in posameznikov, ki so prostor čistili, začasno usposabljali, programsko aktivirali in opozarjali na njegov razvojni potencial. Drugo plast predstavljajo formalni konservatorski, gradbeni in infrastrukturni posegi, povezani z Občino Tolmin, kasneje Občino Bovec, ZVKDS in drugimi strokovnimi institucijami. Obe plasti sta pomembni za razumevanje današnjega stanja Kluž: brez zgodnjih pobud prostor ne bi ostal tako živ v zavesti lokalne skupnosti, brez kasnejše institucionalne obnove pa ne bi bilo mogoče zagotoviti njegove varne javne rabe in dolgoročneje predstavitve.

Občina Bovec, pred njo predhodnica Občina Tolmin in Krajevna skupnost Bovec, Komisija za turizem, Goriški muzej in Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota iz Nove Gorice in drugi že od leta 1987 skrbijo za vzdrževanje in sanacijo objekta. V zadnjem tridesetletnem obdobju je bilo izvedenih več posegov, intenzivna obnova objekta se je dogajala med leti 1998 - 2005.

7.1. ZGODNJE POBUDE ZA OŽIVLJANJE KLUŽ

Prve pobude za ponovno vključevanje Kluž v kulturno in turistično življenje območja segajo že v sedemdeseta in zgodnja osemdeseta leta. Klavorova kronologija navaja, da so se v sedemdesetih letih na območju Kluž že pojavljali prvi kulturni dogodki, leta 1971 pa je članek *Trdnjava padla, turisti zmagali* opozoril na hkratno zanemarjenost trdnjave, njen turistični potencial in zanimanje obiskovalcev. Leta 1981 je bila na pobudo ATC-ja organizirana razstava orožja z nastopom skupine Sedmina. Ob tej priložnosti so bili prostori provizorično elektrificirani iz daljnovoda Bavšca, pobeljeni, okolica pa očiščena in razraščena vegetacija odstranjena.

V prvi polovici osemdesetih let so se pobude začele postopoma povezovati z razmislekom o trajnejši programski rabi objekta. Leta 1982 je bil na pobudo arhitekta Fedje Klavore izdelan posnetek Kluž, leta 1983 je bila ob cesti ponovno vzidana plošča glavarja Gere, leta 1984 pa je razstava gradiva o prvi svetovni vojni v Bovcu spodbudila idejo o postavitvi stalne razstave v Klužah. Istega leta so se v razprave o prihodnji predstavitvi trdnjave vključili Goriški muzej, TNP, Kompas ATC, predstavniki vojske, Projekt Nova Gorica in drugi deležniki.

Leta 1985 so bile izvedene prve ureditve v širšem prostoru Kluž, med drugim postavitev nove brvi čez Koritnico in ureditev sprehajalne poti proti območju tako imenovane rimske ceste. Istega leta je bil izdelan tudi prvi programski načrt izrabe Kluž, ki ga je pripravil arhitekt Fedja Klavora. Pobuda za postopno revitalizacijo je povezovala Goriški muzej, TNP, Krajevno skupnost Bovec, Kompas ATC in vojaško upravo, leta 1986 pa je Krajevna skupnost Bovec imenovala operativni odbor za revitalizacijo, pri čemer so bile kot prednostne naloge opredeljene sanacija strehe in priprava nadaljnje projektne dokumentacije.

Pomemben prelom predstavlja leto 1987, ko sta bili spodnja in zgornja trdnjava z zemljišči pridobljeni iz upravljanja JLA v občinsko last Občine Tolmin. S tem so bili ustvarjeni osnovni pogoji za bolj sistematično obravnavo spomenika. V letu 1988 je bil imenovan gradbeni odbor za Kluže, posebej pa je bila izpostavljena tudi vloga Krajevne skupnosti Bovec kot upravljavca. V tem obdobju so se lokalne pobude vse bolj povezovale z institucionalnimi okvirji, čeprav je bila izvedba še vedno močno odvisna od posameznikov, lokalnih organizacij in razpoložljivih sredstev.

V devetdesetih letih je pomembno vlogo pri oživljanju prostora prevzelo društveno in turistično delovanje. Leta 1991 so posamezniki, kasneje povezani z društvom 1313, skupaj s Turističnim društvom Bovec očistili objekt in pobelili pritličje. Leta 1992 je bila v Klužah organizirana prva večja prireditve društva 1313 z razstavo, leta 1993 pa so se začele poletne prireditve in stalnejše predstavitve v uniformah. Turistično društvo Bovec je prispevalo sredstva za čiščenje okolice, postavitev ograj, popravila in osnovno infrastrukturo za obiskovalce.

Leta 1994 so bila s sredstvi Turističnega društva Bovec odprta zazidana velika vrata, oblikovali pa so se tudi predlogi, da bi Turistično društvo Bovec prevzelo upravljanje trdnjave ob vključevanju vseh zainteresiranih lokalnih akterjev. Leta 1995 je bila predstavljena ponudba družbe Oikos za izdelavo razvojnega načrta za Kluže, leta 1996 pa je bil na občinskem svetu sprejet Razvojni načrt oziroma Načrt upravljanja Kluž, ki je predvideval vključitev različnih zainteresiranih deležnikov z Bovškega. Istega leta je bil pripravljen tudi program z oceno investicij za ureditev infrastrukture, vključno s kanalizacijo, čiščenjem odpadnih voda in oskrbo z vodo.

To obdobje kaže, da so bile Kluže še pred sistematično institucionalno prenovijo že prepoznane kot prostor kulturnega, turističnega in skupnostnega pomena. Čiščenja,časne ureditve, razstave, prireditve in društvene aktivnosti so pomembno prispevale k temu, da trdnjava ni ostala zgolj zapuščen vojaški objekt, temveč se je postopoma vzpostavljala kot javni prostor z močnim simbolnim pomenom za Bovško.

7.2. FORMALNA OBNOVA IN INSTITUCIONALNA REVITALIZACIJA

Formalna konservatorska in gradbena obnova Kluž se je začela v drugi polovici osemdesetih let. Leta 1987 je bila temeljito rekonstruirana ravna streha nižjega zahodnega dela trdnjave, v letu 1988 pa je sledila sanacija obsežnejšega višjega strešnega dela. Posegi so bili usmerjeni predvsem v preprečevanje nadaljnega propadanja objekta, ureditev hidroizolacije, odvodnjavanja meteornih voda in zaščito stavbne konstrukcije. V letih 1989–1992 so se nadaljevala sanacijska dela, med drugim sanacija ostalih strešnih površin, odpravljanje poškodb in razpok po neurjih ter ureditev varovalne ograje nad kanjonom Koritnice.

Sočasno z nujnimi sanacijskimi deli so potekali tudi raziskovalni in dokumentacijski postopki. Leta 1990 je bilo izvedeno čiščenje Forta Hermanna ter njegovo tehnično, fotografsko in geodetsko dokumentiranje. Pridobivanje arhivskih podlag, med drugim iz Vojnega arhiva na Dunaju (Fedja Klavora), je bilo pomembno za razumevanje širšega utrdbenega kompleksa in za pripravo nadaljnjih posegov. Dokumentacija iz tega obdobja kaže, da so bile ključne konservatorske teme Kluž že tedaj povezane z ravnimi strehami,

odvodnjavanjem, razpokami zaradi vode in zmrzovanja, varnostjo dostopov, odnosom do Forta Hermann in potrebo po natančnem dokumentiranju posegov.

Leta 1995 je bila predstavljena ponudba družbe Oikos za izdelavo razvojnega načrta za Kluže, leta 1996 pa je bil na občinskem svetu sprejet Razvojni načrt oziroma Načrt upravljanja Kluž, ki je predvideval vključitev različnih zainteresiranih deležnikov z Bovškega. Istega leta je bil pripravljen tudi program z oceno investicij za ureditev infrastrukture, vključno s kanalizacijo, čiščenjem odpadnih voda in oskrbo z vodo.

Posebno intenzivna faza institucionalne revitalizacije se je začela po letu 1998, ko se je kljub posledicam potresa v Posočju nadaljevala oziroma okrepila že prej pripravljena celovita sanacija objekta. V gradivu je posebej izpostavljena vloga Občine Bovec in tedanjega župana Roberta Trampuža, pod čigar okriljem je bila obnova zastavljena fazno in usmerjena ne le v sanacijo objekta, temveč tudi v njegovo programsko oživitve. Pomembno vlogo sta imela Biro Kozorog in arhitekt Fedja Klavara, ki sta sodelovala pri pripravi dokumentacije, popisov del, predračunov, zasnov in izvedbenih korakov.

V tem obdobju so bili izvedeni številni posegi za preprečevanje zamakanja in za osnovno funkcionalno usposobitev objekta. Urejene so bile strešne obrobe, žlebovi, odtoki, meteorna kanalizacija, vodovodne in elektroinstalacije ter razsvetljava. Izvedeni so bili tudi geodetski posnetki, pridobljena zgodovinska dokumentacija in vzpostavljena začetna stalna predstavitev zgodovine Kluž z maketo. V notranjosti so se sanirali ometi, tlaki, oboki in špalete, objekt pa se je postopoma zapiral in pripravljal za varnejšo javno rabo.

V letih 1999–2001 se je obnova nadaljevala z urejanjem okolice, poti, dostopov in Forta Hermann ter s sanacijo poškodb po potresu. Leta 2000 je bil saniran poškodovan zid dvorišča s portonom in napisom, izvedena pa je bila tudi strokovna delavnica o bodoči izrabi trdnjave. Leta 2001 so se nadaljevala fasaderska in zidarska dela, sanacije ometov in tlakov ter priprave na širšo programsko ureditev. V ospredju so bila vprašanja strehe, odtokov, vodooskrbe, kanalizacije, sanitarij, vsebinske zasnove, prireditve, gostinske ponudbe in organizacije upravljanja.

Pomemben razvojni zagon je trdnjava dobila v letih 2002–2004 v okviru programa PHARE CBC. Program je povezal čezmejne prireditve, informacijsko podporo, usposabljanje za kulturne dejavnosti in ureditev dela trdnjave za prireditveno, razstavno in izobraževalno rabo. Urejani so bili večnamenski prostori, razstavni prostori, dvorišče, zasteklitve lin, oken in vrat, sanitarije, sprejemni prostori, osnovna razsvetljava ter oprema za izvajanje prireditve. V tem času je bil urejen tudi vodohram pod dvoriščem, v tlaku dvorišča pa so bile izvedene potrebne elektro-, vodovodne in kanalizacijske instalacije.

Leta 2003 je bila trdnjava že v intenzivnejši javni rabi. Poročilo o drugi fazi obnove navaja ureditev sprejemno-informacijske avle, okrepčevalnice, tematskega bifeja, stopnišč, sanitarij, razstavnih prostorov in večnamenskih prostorov. Od odprtja 25. junija 2003 do 7. septembra 2003 je bilo po navedbah poročila prodanih 7.197 vstopnic, kar kaže na veliko zanimanje obiskovalcev ob ponovnem odprtju trdnjave. Ta podatek je pomemben kot zgodovinski kazalnik obiska, ne pa kot neposredna ocena današnje nosilne zmogljivosti objekta.

Leta 2004 so se nadaljevale infrastrukturne in programske ureditve, med drugim zunanja kanalizacija fekalnih voda, greznica, elektroinstalacije, razstavna oprema in oprema dvorišča za kulturne prireditve. Pripravljena je bila stalna zgodovinska predstavitev Kluž z razstavnimi panoji, večjezična zloženka in idejna zasnova za stalno razstavo o naravi, zgodovini Kluž in alpskem prehodu čez Predel. Tolminski muzej je v obdobju 2004–2007 z zunanjimi sodelavci pripravil razstavo *Izza somraka stoletij*, ki so ji bili dodani še arheološki, soškofrontni in naravoslovni sklopi.

V letih 2005–2009 so se posegi usmerili predvsem v dopolnjevanje vsebin in širšo interpretacijo območja. V nadaljnjih letih se je oblikoval programski odbor za trdnjavo Kluže, več let je potekal Festival Kluže, za programsko in vsakodnevno delovanje pa so skrbeli različni posamezniki, društva in občinski sodelavci. To obdobje potrjuje, da so bile Kluže po večjih obnovitvenih posegih prepoznane kot prostor javnega življenja, kulturnih dogodkov, razstav, izobraževanja in turistične predstavitve Bovškega.

Leta 2005 je bil izdelan film o poti čez Predel oziroma pripravljena računalniška predstavitev razvoja prostora, pripravljeni so bili večjezični prevodi in dokumentacija za projekt Spominski park neznanega vojaka. Leta 2006 je bil odprt in opremljen dotlej zazidan grajski vodnjak, leta 2007 je bila dokončno urejena zunanja ureditev pred trdnjavo in postavljeno obeležje ob 210-letnici prvega pohoda Francozov s padcem Kluž.

Leta 2008 je bil odprt in opremljen vstopni jašek do podzemnih kavern na Fortu Hermannu, leta 2009 pa je bila pripravljena dokumentacija za virtualno vodenje in postavljena razstava *Napoleonski orli nad Alpami*.

Po letu 2012 je trdnjava še naprej delovala kot pomembno kulturno, turistično središče Bovškega – muzej, poročna dvorana, čeprav je z ukinitvijo Festivala Kluže izgubila status uspešnega prireditvenega središča.

Leta 2023 se je razvoj območja nadaljeval z ureditvijo podzemnega rova pod trdnjavo Kluže na Poti miru. V okviru čezmejnega projekta trajnostnega razvoja dediščine prve svetovne vojne med Alpami in Jadranom je bil vzpostavljen nov del Poti miru, ki vodi do korit Koritnice in se navezuje tudi na pot Juliana. Urejene so bile poti, brvi in dostopi, v okviru projekta pa tudi pohodna pot skozi približno 400 metrov dolg rov ter razgledna ploščad nad koriti Koritnice.

Leta 2025 se je uredilo parkirišče Kluže, ki pa še nima urejenega uvoza na državno cesto Predel – Bovec.

Kljub obsežnim obnovitvenim posegom iz preteklih desetletij so danes na objektu ponovno izrazito prisotne težave z zamakanjem in dotrajanostjo posameznih preteklih ureditev. Avgusta 2022 je ZAG opravil temeljit pregled objekta, zlasti strehe in obodnega zidovja, s fotodokumentiranjem stanja, meritvami temperature in vlage ter laboratorijskimi analizami. Na tej podlagi je bilo pripravljeno strokovno mnenje s smernicami za sanacijo. Izdelan je bil projekt *Sanacija zamakanj v objektu Trdnjava Kluže*, PZI dokumentacija za pridobitev kulturnovarstvenega soglasja, ki ga je pripravilo podjetje Dplan d.o.o.; za projekt je bilo leta 2025 pridobljeno kulturnovarstveno soglasje ZVKDS OE Nova Gorica. To potrjuje, da je sanacija zamakanja ena ključnih in najnujnejših nalog prihodnjega upravljanja spomenika.

Ključni mejniki revitalizacije Kluž

1987–1989 – izvedena je bila temeljita sanacija ravnih streh trdnjave, ureditev odvodnjavanja meteornih voda ter prvi nujni konservatorski posegi za zaščito objekta pred nadaljnjim propadanjem.

1990–1992 – potekali so raziskovalni in dokumentacijski posegi, vključno s tehnično, fotografsko in geodetsko dokumentacijo Forta Hermanna. Urejeni so bili dostopi, varovalna ograja nad kanjonom ter pripravljene prve zasnove za javno predstavitev območja.

1998–2004 – pod vodstvom Občine Bovec in župana Roberta Trampuža se je začela celovita fazna revitalizacija trdnjave. Poleg sanacije objekta so se urejali elektro- in vodovodni sistemi, odvodnjavanje, dvorišče, dostopi, sanitarije, razstavniki prostori in osnovna turistična infrastruktura. Sočasno so nastajali programi za muzejsko, izobraževalno, prireditveno in gostinsko dejavnost.

2002–2004 – v okviru programa PHARE CBC so bili urejeni večnamenski prostori, stalna razstavna infrastruktura, informacijske vsebine ter oprema za izvajanje čezmejnih kulturnih in izobraževalnih dejavnosti. Trdnjava je bila postopoma usposobljena za kakovostnejši sprejem obiskovalcev.

2004–2007 – dokončane so bile pomembne infrastrukturne ureditve (kanalizacija, greznica, zunanja ureditev, razstavna oprema, gostinski prostori), pripravljene muzejske vsebine in vzpostavljeni pogoji za redno kulturno, turistično in protokolarno rabo objekta.

2008–2009 – nadaljevalo se je urejanje Forta Hermanna, podzemnih kavern ter interpretacijskih vsebin. Pripravljene so bile nove razstave in programi, povezani z zgodovino alpskih prehodov, napoleonskih vojn in vojaške dediščine območja.

Po letu 2010 – trdnjava je delovala kot pomembno kulturno, turistično in prireditveno središče Bovškega. Oblikovali so se različni programski odbori in organizatorji prireditev, nadaljevalo se je redno vzdrževanje ter razvoj vsebin.

2023 – v okviru čezmejnega projekta je bil urejen in za obiskovalce odprt podzemni rov pod trdnjavo Kluže z razglediščem nad Koritnico, vzpostavljen pa je bil tudi nov del Poti miru.

8. OBMOČJA VAROVANJ IN OMEJITEV: NARAVNA DEDIŠČINA

8.1.1. OHRANJANJE NARAVE

EPO - območja (Ekološko pomembna območja)

Identifikacijska številka: 21100

Ime območja: Julijske Alpe

ZO - območja (Zavarovana območja)

Identifikacijska številka: 1412

Ime območja: Triglavski narodni park

Vrsta: narodni park

Pomen: država

Pravna podlaga: Zakon o Triglavskem narodnem parku (ZTNP-1) (Uradni list RS, št. 52/10, 46/14 – ZON-C, 60/17, 82/20 in 18/23 – ZDU-10, 97/25 - ZON-F)

Natura 2000 - območja (Natura 2000)

Številka območja: SI3000253

Naziv območja: Julijske Alpe

Skupina: Najvišji predeli visokogorja na severozahodu Slovenije z vmesnimi alpskimi dolinami in številnimi naravnimi pojavi, ki so posledica ledeniškega preoblikovanja (jezera, podi, krnice, morene..). Za območje so značilni dobro ohranjeni visokogorski habitatni tipi (travišča, skalne stene, melišča) ter večji kompleksi alpskih bukovih in smrekovih gozdov z visokimi barji.

Številka območja: SI5000019

Naziv območja: Julijci

Skupina: Del jugovzhodnih apneniških Alp z ledeniški dolinami, kraškimi planotami in gorami. Večinoma je poraslo z bukovimi in smrekovimi gozdovi ter ruševjem, nad gozdno mejo pa so alpska travišča in skalni habitati. Ekstenzivno preteklo gospodarjenje (kmetijstvo, gozdarstvo) je prispevalo k biotski pestrosti območja, danes pa postaja tudi pomembno turistično oziroma rekreativno območje. Ornitološko so Julijci pomembni zaradi sov in ujed, koconogih kur ter ptic alpske kmetijske krajine.

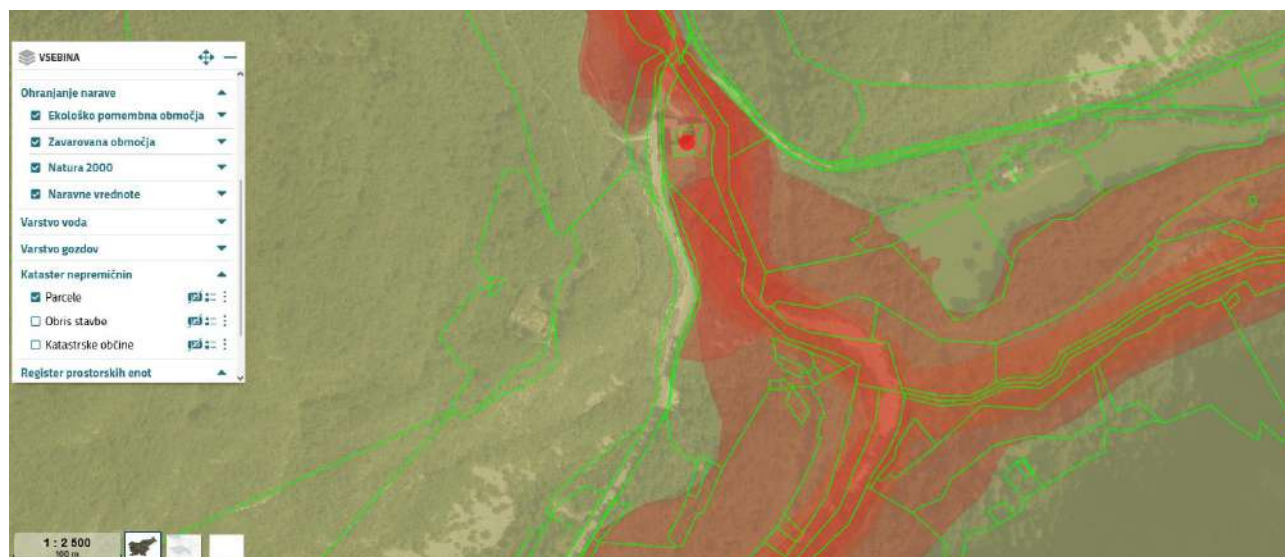
NV - območja (Naravne vrednote)

Identifikacijska številka: 144

Ime območja: Koritnica - Kluška soteska in Korita

Kratka oznaka: Soteska in korita Koritnice pri Klužah

Pomen: državni

Ohranjanje narave: območje spomenika Bovec – trdnjava Kluže, Vir: pis Prostor, junij 2026

8.1.1.1. PREGLED IN OCENA STANJA NARAVNIH VREDNOT

Območje trdnjave je naravno bogato z endemičnimi rastlinskimi vrstami, ptičjimi habitatih in planinsko floro, ki jo je potrebno ohranjati. Prisotnost bližnjih potokov in zadrževalnih bazenov vpliva na lokalno mikroklimo in erozijo ter neposredno vpliva na stabilnost zidov. Naravna okolja so še vedno razmeroma neokrnjena, vendar obstajajo grožnje zaradi obiskovalskega pritiska in podnebnih vplivov. Priporočljivi ukrepi vključujejo vzpostavitev sistemov za odvajanje vode, preventivne protierozijske ukrepe, redno spremljanje in dokumentiranje rastlinskih in živalskih vrst ter označitev poti, ki bo obiskovalce usmerjala tako, da ne bodo posegali v ranljive habitate.

- Biotska raznovrstnost: Prisotnost redkih rastlin in ptic, planinske flore in habitatov, ki jih je potrebno ohranjati.
- Voda in mikroklima: Območje je značilno z visokim padavinam in lokalnimi potoki, ki vplivajo na erozijo in stabilnost zidov.

Predlogi ukrepov:

Postavitev sistemov za odvajanje vode in zaščito pred erozijo.

Redno spremljanje in dokumentiranje rastlinskih in živalskih vrst.

Osvetlitev in označevanje poti, ki preprečujejo uničevanje naravnih habitatov.

8.1.2. VARSTVO VODA

Vplivna območja kopalnih voda

Identifikator: SI6VOKV010

Ime: Vplivno območje kopalne vode Soča pri Čezsoči

8.1.3. VARSTVO GOZDOV

* V območju spomenika, vendar ne neposredno na območju pozidave

Varovalni gozdovi

Šifra gozdnogospodarskega območja: 01

Gozdnogospodarsko območje: Tolmin

Šifra varovalnega gozda: 01015

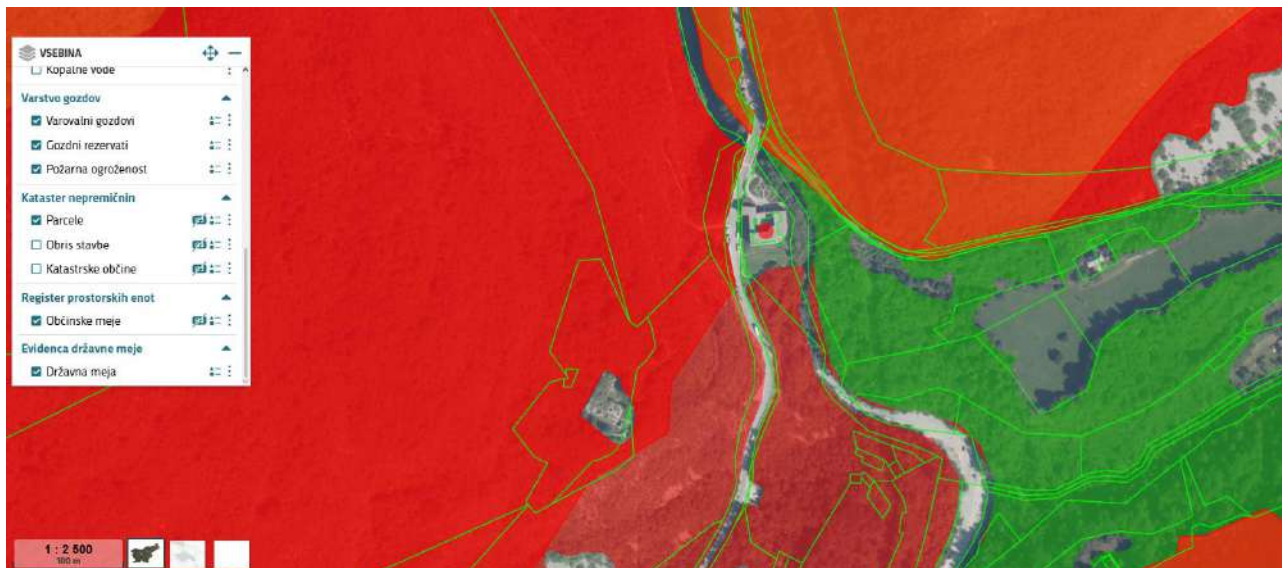
Naziv funkcije: funkcija varovanja gozdnih zemljišč in sestojev

Požarna ogroženost

Gozdnogospodarsko območje: Tolmin

Odsek:02062

Požarna ogroženost: zelo velika ogroženost

Varstvo gozdov: območje spomenika Bovec – trdnjava Kluže, Vir: pis Prostor, junij 2026

8.1.3.1. PREGLED IN OCENA STANJA GOZDNIH OBMOČIJ

Gozdovi, ki obkrožajo trdnjavo, so mešanice bukve, smreke in avtohtonega grmovja, kar omogoča raznolikost biotskih habitatov in pomembno vlogo pri ohranjanju lokalne ekologije. Gozdna območja zahtevajo redno vzdrževanje, ki vključuje odstranjevanje podrtega drevja, vzdrževanje varnostnih pasov, nadzor širjenja invazivnih rastlinskih vrst ter izdelavo gozdnogospodarskega načrta v sodelovanju z lokalnimi gozdarskimi institucijami. Takšni ukrepi bodo pomagali ohraniti naravne vrednote in zmanjšati tveganje za poškodbe trdnjave zaradi naravnih pojavov.

Gozdovi v okolici so mešanice bukve, smreke in avtohtonega grmovja.

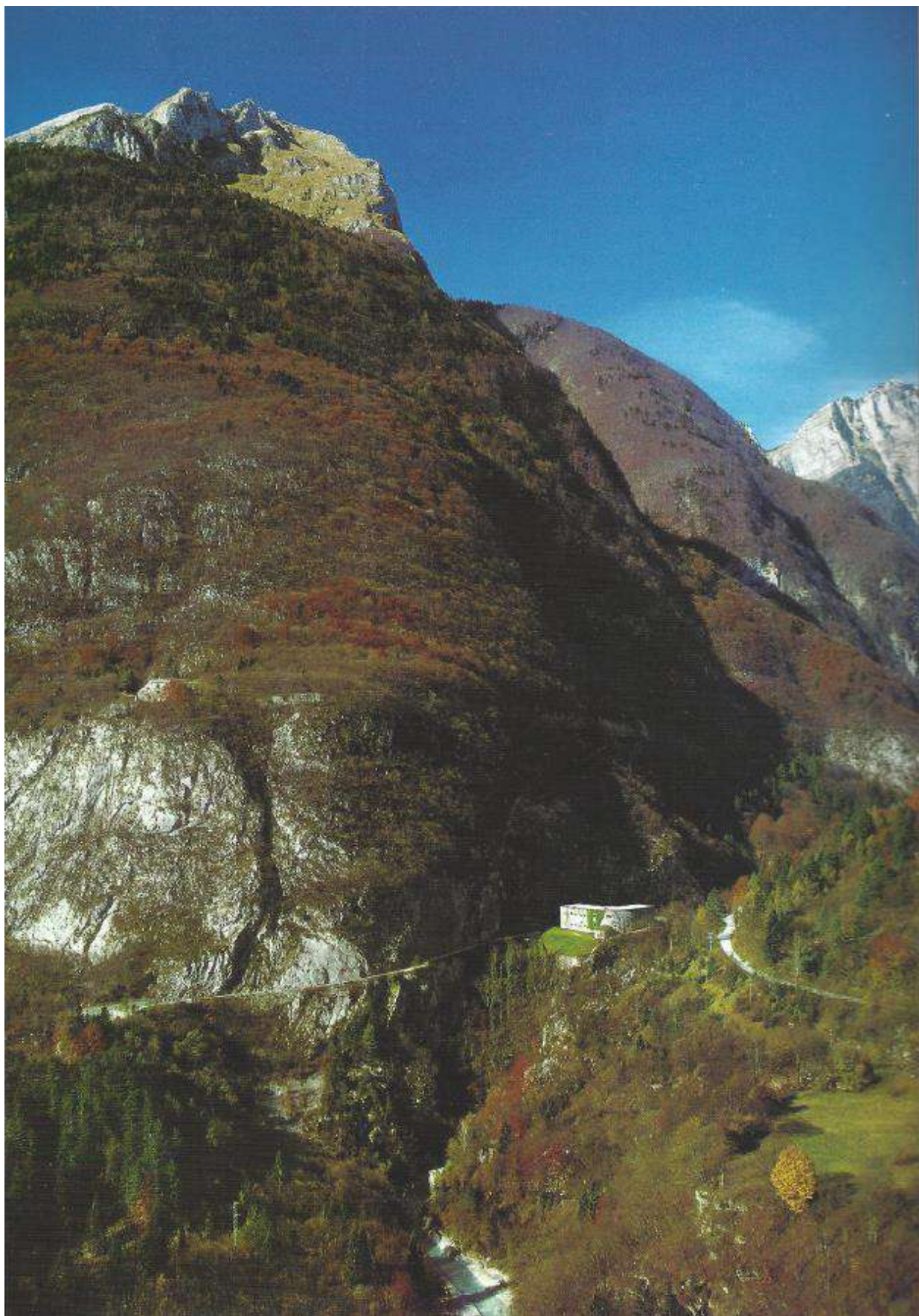
Predlogi ukrepov:

Občasna sanacija podrtega drevja in vzdrževanje varnostnih pasov.

Spremljanje širjenja invazivnih vrst in njihovo odstranjevanje.

Izdelava gozdnogospodarskega načrta v sodelovanju z lokalnim zavodom za gozdove.

Vir: Simić, M.: Utrdbi pod Rombonom

9. NESNOVNA DEDIŠČINA

Društvo Dreizehn-dreizehn 1313, ki pomembno prispeva k ohranjanju spomina na dogodke prve svetovne vojne, si je svoje ime nadelo leta 1988. Ime simbolizira višinsko koto 1313 metrov v pogorju Rombon, ki so ga Avstrijci v preteklosti imenovali prav dreizehn-dreizehn. Društvo deluje na treh področjih: člani zbirajo ostanke iz prve svetovne vojne – trije med njimi imajo v Bovcu celo uradno odprte zbirke. Poleg tega so restavrirali dva odseka frontne linije Ravelnik–Čelo, obnovili topniške položaje nad Koritnico in v trdnjavi Kluže na željo turistov uprizarjajo življenje vojaških posadk iz časa prve svetovne vojne.

LJUDSKO IZROČILO: Legenda pravi, da so beneški vojaki, ki so bivali v Klužah, tik pred prihodom Turkov namerno uničili ali poškodovali lesen most čez reko Koritnico. Ko so Turki ponoči prikorakali proti trdnjavi in so se bližali mostu, ni bilo mogoče videti, da del mostu manjka. Eden za drugim so Turki stopili na poškodovan del, most se je prelomil in mnogi so padli v globoko Koritnico. Legenda pripoveduje, da so konji, ki so jih vodili Turki, zaznali nevarnost in zavrnilo nadaljevati pot, s čimer so nekateri ostali živi.

Več legend je mogoče najti v knjigi Vlaste Komac Na Klužah tice strašijo, Nova Gorica : Branko; Ljubljana : Jutro, 1997 (Nova Gorica : Grafika Soča).

10. PROMETNA UREDITEV

Dostop do trdnjave Kluže je omogočen preko državne meje Predel – Bovec, saj trdnjava leži neposredno ob cesti. Državna cesta je na tem odseku obnovljena, V delu je prenova občinske lokalne ceste v Bavščico.

Dostop do Forta Hermanna je peš preko dovodne poti, ki je nekoč bila cela cesta, danes pa je v stanju planinske poti. Parkirni prostori so trenutno omejeni, kar ustvarja potrebo po spodbujanju trajnostnega prevoza. Obiskovalce je priporočljivo usmerjati k uporabi javnega prevoza, hoje ali koles, hkrati pa urediti kolesarska stojala in označene poti, ki omogočajo varen in uravnotežen obisk območja.

Načrt upravljanja TNP 2016-2025 Kluže obravnava v širšem prostoru Julijskih Alp, kjer se kulturna dediščina, naravne vrednote, obisk in trajnostna mobilnost upravljajo povezano. Za načrt Kluž to pomeni, da se parkirišče, peš dostopi, povezava proti Fortu Hermannu, dostop do rova in povezave Poti miru ne smejo obravnavati kot ločeni elementi, temveč kot enoten sistem usmerjanja obiska z nizkim vplivom na naravo, sotesko Koritnice in varovane vrednote TNP. Ker je veljavnost načrta upravljanja TNP 2016-2025 časovno zaključena, je treba pred končno oddajo preveriti, ali je sprejet naslednji načrt upravljanja TNP oziroma aktualni izvedbeni program, in po potrebi uskladiti navedbe, ki se nanašajo na promet, obisk, prireditve in infrastrukturne posege v tretjem varstvenem območju.

UREDITEV NOVEGA PARKIRIŠČA 2025:

Promet, parkiranje in varen peš dostop so bili izpostavljeni že v načrtu upravljanja iz leta 1996, kjer je navedeno, da parkirna mesta niso zadoščala, ter v gradivu Fedje Klavore iz leta 2003, ki je predvidelo dovolj veliko parkirišče ob konicah turistične sezone in prireditvah ter varen peš hodnik ob ozki cesti do trdnjave. Današnji projekt parkirišča je zato treba razumeti kot dolgo načrtovano varnostno-upravljavsko rešitev, ne kot novo samostojno širitev avtomobilskega obiska.

Celostna prometna strategija Občine Bovec (2018) podpira ureditev, ki obiskovalce vodi iz osebnega avtomobila v varne in trajnostne oblike dostopa. Za Kluže je zato priporočljivo pripraviti kratek prometno-obiskovalni režim: parkirišče kot P+Walk/P+Bike/P+Bus točka, jasna označitev peš povezave in časa hoje, stojala za kolesa, režim kratkotrajnega ustavljanja avtobusov, prireditveni prometni načrt in navodila obiskovalcem v vseh digitalnih ter tiskanih kanalih.

Razvojni načrt za Biosferno območje Julijske Alpe kot trajnostne turistične destinacije 2025 in Strategija slovenskega turizma 2022-2028 poudarjata prehod od promocije k odgovornemu usmerjanju obiska. Za Kluže to pomeni, da nova parkirišča, pešpoti, kolesarska infrastruktura, javni prevoz in prireditveni režim ne smejo spodbujati nenadzorovane rasti obiska, temveč varno in razpršeno dostopnost z manjšo obremenitvijo prostora.

Tehnična dokumentacija za prenovo državne ceste in ureditev hodnika za pešce je za načrt upravljanja pomembna predvsem z vidika varnosti obiskovalcev. Pred odprtjem novega ali razširjenega parkirnega režima je treba uskladiti neprekinjen, jasno označen in vzdrževan peš dostop do vhoda v trdnjavo, vodenje kolesarjev, servisni dostop, intervencijske poti, odvodnjavanje, zimsko vzdrževanje in obveščanje o času hoje.

V praksi naj se prometni režim preverja z merljivimi podatki: število vozil na parkirišču, delež obiskovalcev, ki do trdnjave pridejo peš, s kolesom ali javnim/turističnim prevozom, sezonska porazdelitev obiska, število nevarnih prečkanj ceste in število pritožb oziroma opozoril obiskovalcev.

Južno od trdnjave Kluže, ob državni cesti R1-203 Predel – Kobarid (po obvoznici), št. Odseka 1002 Predel - Bovec, 300 m nižje od trdnjave poteka izgradnja parkirišča pri Klužah po projektu Parkirišče pri Klužah, IZP, št. 109A-19, julij 2019, Ginex International d.o.o., naročnik občina Bovec.

Parkirišče pri Klužah se nahaja na parcelah 5051/9, 5049/3 in 8025/98 5051/8, 5049/5, 8025/192, vse k. o. Bovec. Uvoz na parkirišče do na desni strani regionalne ceste. Investitorica parkirišča je občina Bovec.

Zaradi zagotavljanja varnosti udeležencev v prometu je potrebno zgraditi hodnik za pešce med parkiriščem in vhodom v trdnjavo.

V teku je razpis za iskanje izvajalca za izvedbo dela tega hodnika, in sicer po projektu Rekonstrukcije ceste in izvedbe hodnika za pešce ob državni cesti R1-203/1002 Predel – Bovec od km 12,813 do km 12,965, načrt Rekonstrukcija ceste in izvedba hodnika z odvodnjavanjem, št. načrta: 103-19E/2-1, Faza PZI, Nova Gorica, julij 2019, dopolnjeno po recenziji junij 2022, projektanta GINEX International d.o.o., Rejčeva ulica 3, 5000 Nova Gorica, vodja projekta Domagoj Bačič, univ. dipl. inž. grad., pooblaščen inženir Mojca Birska, univ. dipl. inž. vod. in kom. inž.

Preostanek hodnika po projektu Sanacija brežin Kluže - hodnik za pešce na R1-203/1002 od km 12,870 do km 13,040. Št. Načrta 827/2017, faza PZI, Maribor, avgust 2018, projektanta ISB d.o.o., Glavni trg 17B, Maribor, 2000 Maribor, vodja projekta Metod Krajnc, univ. dipl. inž. gradb. Je predviden v prihodnosti.

Investitor je Republika Slovenija, Ministrstvo za infrastrukturo, Direkcija Republike Slovenije za infrastrukturo, Tržaška cesta 19, 1000 Ljubljana. Vsa dela se bodo izvajala kot vzdrževalna dela v javno korist.

Projekt zajema rekonstrukcijo ceste z izvedbo novega hodnika za pešce po levi strani v smeri proti Bovcu ter deloma na desni strani ob predvidenem parkirišču vključno s preходом za pešce s sredinskim otokom. V sklopu projekta se bo izvedel tudi nov uvozni in izvozni priključek parkirišča ter uredi parkirno nišo za kajakaše. Uredilo se bo odvodnjavanje obravnavanega odseka in osvetlitev prehoda za pešce.

11. STRATEŠKI IN IZVEDBENI CILJI UPRAVLJANJA

Pri oblikovanju prihodnje identitete utrdbenega kompleksa Kluže je treba izhajati iz njegovega zgodovinskega razvoja, današnje funkcije in razvojnega potenciala. Kluže so bile v izvoru izrazito vojaško-strateški objekt in del širšega obrambnega sistema na pomembnem prehodu med Bovško kotlino, Predelom in notranjostjo nekdanje monarhije. V začetku 21. stoletja se je z dogodki, kot so Festival Kluže, koncerti in sodobne umetniške intervencije, prostor odprl novim kulturnim praksam. Danes trdnjava deluje predvsem kot zgodovinski muzej utrdb, dopolnjen z naravoslovnimi, krajinskimi in kulturnimi vsebinami.

Prihodnji razvoj mora zato temeljiti na uravnovešeni, večplastni identiteti Kluž kot centra za zgodovino, naravo in umetnost oziroma kot prostora, ki povezuje zgodovinski spomin, izjemno krajino in sodobne interpretacije dediščine. Ta usmeritev ne sme zamegliti osnovne identitete trdnjave kot vojaško-obrambnega objekta, temveč jo mora nadgraditi z vsebinami, ki obiskovalcu omogočajo celovito razumevanje prostora.

Strateški cilji upravljanja so:

- dolgoročno ohranjanje in konservacija kulturne dediščine;
- vzpostavitev rednega vzdrževanja in spremljanja stanja obeh trdnjav;
- razvoj kakovostne muzejske, izobraževalne in interpretacijske ponudbe;
- razvoj trajnostnega kulturnega turizma;
- varovanje naravnega in krajinskega okolja soteske Koritnice, Rombona in širšega območja;
- izboljšanje dostopnosti, varnosti, informiranja in usmerjanja obiskovalcev;
- vzpostavitev učinkovitega, jasno opredeljenega in finančno vzdržnega upravljanja;
- krepitev sodelovanja z lokalno skupnostjo, strokovnimi institucijami, muzeji, turističnimi deležniki in mednarodnimi mrežami.
-

Prihodnja programska usmeritev se lahko razvija v treh medsebojno povezanih sklopih.

1. Spomin in zgodovina

Osnovna funkcija trdnjave Kluže ostaja muzejska in interpretacijska predstavitev njenega vojaškega, strateškega in družbenega pomena. Kluže je treba predstavljati kot pomemben del širšega obrambnega sistema, povezanega s Fortom Hermannom, Predelom, Rombonom in drugimi ohranjenimi vojaškimi objekti v prostoru Bovškega. Povezava s soško fronto je smiselna zaradi širšega muzejskega in spominskega konteksta, vendar naj ne postane edini ali prevladujoči vsebinski poudarek, saj je ta tema v Posočju že močno zastopana na drugih lokacijah.

Vsebinski poudarek naj bo na razvoju utrdb skozi stoletja, strateškem pomenu lokacije, vsakdanjem življenju vojaških posadk, vlogi trdnjave v lokalnem prostoru ter širšem evropskem kontekstu utrdbene arhitekture. Smiselna je zasnova modularnih razstavnih vsebin, ki omogočajo postopno nadgrajevanje in prilagajanje različnim ciljnim skupinam.

Prednostne programske vsebine so:

- stalna predstavitev razvoja utrdb skozi različna zgodovinska obdobja;
- predstavitev vsakdanjega življenja v vojaški utrdbi;
- predstavitev obrambnega sistema v habsburškem oziroma avstro-ogrskem prostoru;
- tematske razstave, na primer o Napoleonu v Posočju, Bovških vratih ali obrambnih poteh proti Predelu;
- digitalna rekonstrukcija posameznih razvojnih faz utrdb;
- spominske slovesnosti, dnevi odprtih vrat, nočni ogledi in tematska vodstva.

Ključni partnerji pri tem sklopu so Tolminski muzej, Fundacija Poti miru v Posočju, lokalna zgodovinska društva, vojaški muzeji v Sloveniji, Avstriji in Italiji ter sorodne ustanove, povezane z utrdbeno in spominsko dediščino.

2. Narava in krajina – Fort Hermann

Kluže niso zgolj arhitekturni oziroma vojaški spomenik, temveč so neločljivo povezane z izjemno naravno kuliso soteske Koritnice, pobočij Rombona, gozdnega prostora in poti proti Predelu. Naravni okvir ni le ozadje spomenika, temveč pomemben del njegove prostorske, doživljajske in interpretacijske vrednosti.

V tem sklopu se Kluže lahko razvijajo kot ena od interpretacijskih točk naravne in krajinske dediščine Bovškega, pri čemer ima Fort Hermann posebno vlogo kot cilj tematske pešpoti in kot prostor, kjer se prepletajo vojaška zgodovina, narava, razgledi in občutek odmaknjenosti.

Prednostne vsebine so:

- interpretacija soteske Koritnice, geologije, hidroloških pojavov, hudournikov in erozijskih procesov;
- predstavitev Rombona kot prostora narave, planinske zgodovine in vojaške dediščine;
- vključitev tem o biotski raznovrstnosti, gozdnem okolju in naravovarstvenih omejitvah;
- vodeni pohodi na relaciji Kluže – Fort Hermann – Rombon;
- naravoslovne delavnice za šole;
- sodelovanje s Triglavskim narodnim parkom in naravovarstvenimi organizacijami.

Partnerji pri tem sklopu so predvsem Triglavski narodni park, naravovarstvene organizacije, planinska društva, strokovne ustanove s področja geologije, biologije in krajine ter lokalni turistični ponudniki.

3. Umetnost in sodobna kultura

Sodobna umetnost in kulturni dogodki so že bili pomemben del novejšje identitete Kluž. To izkušnjo je smiselno nadaljevati, vendar na bolj kuriran, vsebinsko usklajen in prostorsko zadržan način. Umetniške vsebine ne smejo tekrovati z zgodovinsko identiteto trdnjave, temveč jo morajo dopolnjevati z interpretacijami spomina, prostora, tišine, narave, svetlobe, zvoka in materialnosti utrdbe.

Možni programski poudarki so:

- rezidenčni programi umetnikov;
- bienale ali periodični program sodobne umetnosti v utrdbah;
- site-specific instalacije, zlasti s področja svetlobe, zvoka, videa in digitalne umetnosti;
- nadgradnja izkušenj Festivala Kluže oziroma koncepta ARTileria Kluže 2.0;
- manjši koncerti, gledališke predstave, performansi, filmske projekcije in kulturni večeri.

Partnerji pri tem sklopu so lahko umetniške akademije, galerije, kulturni zavodi, mednarodne mreže kulturnih centrov, lokalni ustvarjalci in organizatorji kulturnih dogodkov.

11.1. ANALIZA PREDNOSTI, PRILOŽNOSTI, SLABOSTI IN TVEGANJ GLEDE NA VARSTVENI, RAZVOJNI IN UPRAVLJAVSKI VIDIK

Trdnjava Kluže in Fort Hermann imata izjemno zgodovinsko, arhitekturno, krajinsko in simbolno vrednost. Njuna lega nad sotesko Koritnice in ob pomembni prometni povezavi proti Predelu jima daje izrazito prepoznavnost, hkrati pa odpira možnosti za razvoj kulturnega turizma, muzejske dejavnosti, izobraževalnih programov in povezovanja z naravno dediščino Bovškega.

Kljub temu sta oba objekta povezana z več upravljavskimi in varstvenimi izzivi. Pri trdnjavi Kluže so ključni problemi povezani predvsem z vlago, potrebo po rednem vzdrževanju, posodobitvijo interpretacije in zagotavljanjem ustreznih pogojev za javno rabo. Pri Fortu Hermannu so v ospredju vprašanja stabilnosti ruševine, varnosti obiskovalcev, vzdrževanja dostopne poti in ohranjanja avtentičnega ruševinskega značaja. Dodaten izziv predstavlja ne povsem jasno opredeljena

upravljavska struktura, saj objekta in povezovalna pot med njima niso obravnavani kot enoten upravljavski sistem.

Prednosti:

- izjemna zgodovinska in kulturna vrednost obeh trdnjav;
- atraktivna lega nad sotesko Koritnice in v bližini Bovca;
- močna prostorska povezava s Predelom, Rombonom in širšim obrambnim sistemom;
- že vzpostavljena muzejska in obiskovalna funkcija trdnjave Kluže;
- potencial za razvoj kulturnega, izobraževalnega, naravoslovnega in doživljajskega turizma;
- možnost povezovanja z obstoječimi turističnimi in spominskimi potmi.

Slabosti:

- težave z vlago v trdnjavi Kluže;
- poškodbe zidovja in potreba po sanacijskih posegih;
- slabše ohranjeno in varnostno občutljivo stanje Forta Hermanna;
- omejena infrastruktura za obiskovalce;
- nejasna oziroma neenotna upravljavska struktura obeh objektov in povezovalne poti;
- pomanjkanje kadra za redno vzdrževanje, spremljanje stanja in programski razvoj;
- omejena finančna sredstva.

Priložnosti:

- razvoj sodobne muzejske in digitalne interpretacije;
- vključevanje v regijske in mednarodne kulturne poti;
- povezovanje s Potjo miru, Triglavskim narodnim parkom, muzeji in lokalnimi društvi;
- pridobivanje evropskih in državnih sredstev;
- razvoj skupnih turističnih produktov z Bovcem, Predelom, Ravelnikom, Stergulčevo hišo in drugimi točkami dediščine;
- krepitev vloge trdnjave kot prostora lokalne identitete in skupnostnega dogajanja.

Tveganja:

- nadaljnje propadanje zaradi vlage, vremenskih vplivov in pomanjkanja rednega vzdrževanja;
- vandalizem in neustrezen obisk ruševin;
- varnostna tveganja na območju Forta Hermanna in povezovalnih poti;
- prenatrpanost ob večjih dogodkih;
- neustrezno umeščanje urbane opreme ali interpretacijskih elementov v občutljiv prostor;
- nezadostno oziroma nestabilno financiranje;
- neusklajenost med varstvenimi, turističnimi in upravljavskimi interesi.

11.2. VIZIJA, CILJI, SPLOŠNA IZHODIŠČA IN USMERITVE ZA UPRAVLJANJE TRDNJAVE KLUŽE UKREPI VARSTVA IN RAZVOJA KULTURNE DEDIŠČINE

Vizija upravljanja trdnjave Kluže je dolgoročno ohraniti spomenik kot kakovostno varovan, javno dostopen in vsebinsko prepoznaven kulturni spomenik, ki povezuje zgodovinski spomin, naravno okolje in sodobno kulturno rabo. Trdnjava Kluže naj ostane osrednja muzejska in interpretacijska točka utrbenega sistema Bovškega, Fort Hermann pa naj se ohranja kot avtentična ruševina in kraj spomina v naravnem okolju.

Oba objekta je treba obravnavati kot povezan utrdbeni kompleks, vendar z različnima upravljavskima pristopoma. Trdnjava Kluže je primerna za javno, muzejsko, izobraževalno in kulturno rabo, Fort Hermann pa predvsem za voden, varnostno urejen in interpretacijsko podprt obisk, pri katerem se ohranjata ruševinski značaj in krajinska izkušnja prostora.

Vizija varstva in razvoja trdnjave Kluže

Trdnjava Kluže mora ohraniti osnovni značaj vojaškega obrambnega objekta in simbolno vlogo »branilke meje«. Vsebinski poudarki naj predstavljajo njen strateški pomen, razvoj utrdb skozi stoletja, povezavo s širšim obrambnim sistemom ter vlogo v lokalnem in evropskem zgodovinskem prostoru. Prva svetovna vojna naj bo vključena kot pomemben del zgodbe, vendar ne kot edini ali prevladujoči poudarek, saj to tematiko obravnavajo tudi druge lokacije v Posočju.

Muzejska predstavitev naj se postopoma posodablja z večjezičnimi razlagami, digitalnimi vsebinami, QR kodami, zvočnimi in vizualnimi interpretacijami ter po možnosti z nadgrajenimi oblikami digitalne rekonstrukcije. Pri tem morajo biti vse posodobitve podrejene varovanju spomenika, spoštovanju avtentičnosti prostora in tehničnim zmožnostim objekta.

Prihodnji razvoj Kluž naj nadaljuje že oblikovano programsko identiteto iz začetka 21. stoletja, ko se je trdnjava vzpostavljala kot prostor kulture, miru, prijateljstva, izobraževanja in čezmejnega sodelovanja. Ta usmeritev ostaja aktualna, vendar jo je treba nadgraditi z jasnejšim upravljavskim modelom, rednim vzdrževanjem, boljšo interpretacijo in stabilnim financiranjem.

Kluže se lahko dolgoročno razvijejo v kulturno, izobraževalno in umetniško središče, namenjeno razstavam, vodstvom, delavnicam, manjšim dogodkom in rezidenčnim programom. Tak razvoj mora vedno izhajati iz osnovnega varstvenega izhodišča: spomenik ni zgolj prireditveni prostor, temveč zgodovinski objekt z občutljivo materialno strukturo, ki jo je treba ohranjati.

Za dolgoročno delovanje sodobnih interpretacijskih vsebin je smiselno preveriti tudi možnosti energetske učinkovite oziroma delno samozadostne oskrbe objekta. Morebitne rešitve, kot so manjša hidroenergetska rešitev ali drugi trajnostni sistemi, so dopustne le, če so skladne s kulturnovarstvenimi, naravovarstvenimi, vodnimi in prostorskimi pogoji.

Vizija varstva in razvoja za Fort Hermann

Fort Hermann naj se ohranja kot avtentična ruševina, vpeta v naravno okolje nad trdnjavo Kluže. Njegova vrednost ni v rekonstrukciji ali ponovni funkcionalizaciji, temveč v ohranjanju materialnih ostankov, krajinskega značaja, občutka zapuščenosti in spomina na vojaško zgodovino prostora.

Predvideni so predvsem minimalni konservatorski posegi, namenjeni varnosti obiskovalcev, stabilizaciji kritičnih delov zidov, preprečevanju nadaljnje erozije in ohranjanju prepoznavnosti ruševine. Posegi naj bodo zadržani, reverzibilni, dokumentirani in izvedeni na podlagi strokovnih podlag ter soglasij pristojnih služb.

Ključne usmeritve so:

- redno čiščenje dostopne poti in območja ruševine;
- odstranjevanje zaraščanja, ki ogroža zidove, preglednost ali varnost;
- določitev odgovornega upravljavca oziroma izvajalca za vzdrževanje povezovalne poti med trdnjavama;

- statična preveritev najbolj ogroženih delov ruševine;
- namestitev diskretnih zaščitnih elementov na nevarnih mestih;
- označitev nevarnih območij in nevarnih rovov;
- postavitve omejenega števila kakovostnih interpretacijskih tabel;
- digitalna dopolnitev razlage z QR kodami ali drugimi neinvazivnimi rešitvami;
- ureditev in varovanje ferat oziroma omejitev dostopa naključnim obiskovalcem tam, kjer obstaja povečano tveganje.

Fort Hermann naj se razvija kot prostor tišine, spomina in kontemplacije nad Bovcem. Možne so vodene interpretativne izkušnje, kot so tematska vodstva, večerni ogledi ali ambientalne projekcije, vendar le ob upoštevanju varstvenih smernic, varnosti obiskovalcev in mirnega značaja prostora. tihega značaja prostora.

11.3. CILJ VARSTVA IN RAZVOJA TRDNJAVE KLUŽE

Trdnjava Kluže

Bistveni cilj vseh prihodnjih posegov na trdnjavi Kluže je zagotoviti njeno dolgoročno ohranitev, funkcionalnost in kakovostno predstavitev kot enega ključnih spomenikov vojaške in kulturne dediščine Posočja. Pri tem je treba enakovredno upoštevati varstveni, muzeološki, izobraževalni in doživljajski vidik objekta.

Sanacija in redno vzdrževanje

Prednostna naloga je odprava težav z vlago in vzpostavitev stabilnejših mikroklimatskih pogojev, ki bodo omogočali varno uporabo prostorov, hrambo in razstavljanje muzejskega gradiva ter nadaljnji razvoj javnih programov. Ob tem je treba vzpostaviti redno vzdrževanje objekta, s katerim se preprečuje nadaljnje propadanje konstrukcije, ometov, kamnitih elementov, stavbnega pohištva, instalacij in razstavne opreme.

Redno vzdrževanje vključuje tudi čiščenje prostorov, vitrin in razstavljenega gradiva. V primeru poškodb, premikov, popravil ali posodobitev razstavnega gradiva mora upravljavec o tem obvestiti lastnico objekta, nosilca razstave in izvajalca postavitve ter upoštevati avtorske pravice posameznih delov razstave.

Celostna interpretacija in predstavitev

Cilj je oblikovati oziroma nadgraditi razstavo tako, da obiskovalcu omogoča celovito razumevanje zgodovinskega, arhitekturnega, vojaškega in krajinskega pomena trdnjave. Obstoječe predstavitevne table se lahko dopolnijo z dodatnimi pojasnili, zgodovinskimi prikazi, digitalnimi vsebinami in prevodi v tuje jezike, zlasti v angleščino, italijanščino in nemščino, po možnosti tudi francoščino.

Ob vsaki posodobitvi razstavnega gradiva je treba predhodno preveriti lastništvo, avtorstvo, pravice uporabe, tehnično stanje gradiva in pristojnosti posameznih deležnikov.

Prilagoditev pričakovanjem obiskovalcev

Trdnjava Kluže je za obiskovalce privlačna tudi zaradi avtentičnega značaja, deloma surove materialnosti in možnosti osebnega raziskovanja prostora. Ta značaj je treba ohraniti. Nadgradnje naj bodo diskretne, jasne in kakovostne, vendar ne smejo pretirano zapolniti prostora ali zmanjšati njegovega doživljajskega učinka.

Zagotavljanje varnosti

Urediti je treba varne poti, označbe, ograje in druge minimalne varnostne ukrepe, ki obiskovalcem omogočajo varno gibanje po objektu in neposredni okolici. Varnostni ukrepi morajo biti oblikovno zadržani in usklajeni z značajem kulturnega spomenika.

Ustvarjanje pogojev za pester program

Z odpravo težav z vlago, izboljšanjem vzdrževanja in jasnejšim upravljanjem se bodo ustvarili pogoji za

kakovostnejši kulturni, izobraževalni in turistični program. Ta lahko vključuje razstave, vodstva, delavnice, manjše prireditve, programe za šole, tematske dneve in sodelovanje z lokalnimi ustvarjalci.

Ohranjanje čiste vizualne podobe

Pomemben cilj je ohraniti urejeno in neobremenjeno okolico in notranjost trdnjave. Potrebno je preprečiti parkiranje neposredno ob objektu ter vzdrževati okolico v skladu z njegovim kulturnim in krajinskim značajem. Potrebno je redno vzdrževanje čistoče v notranjosti objekta!

Razvijanje muzejske ponudbe

Obstoječo muzejsko dejavnost v objektu je treba nadaljevati in nadgrajevati v sodelovanju s Tolminskim muzejem, drugimi muzeji, Fundacijo Poti miru, lokalnimi društvi in strokovnimi institucijami. Vsebinski razvoj naj povezuje lokalno zgodovino s širšim evropskim kontekstom utrdbene dediščine.

Zagotavljanje trajnega financiranja

Za uspešno uresničevanje varstvenih, vzdrževalnih in programskih ciljev je nujno zagotoviti stabilne vire financiranja. Ti morajo pokrivati tako redno vzdrževanje kot sanacijske posege, pripravo dokumentacije, digitalizacijo, interpretacijo, kadrovske potrebe in programski razvoj.

Fort Hermann

Cilj varstva in razvoja Forta Hermanna je ohraniti objekt kot trajno ruševino, ki ohranja zgodovinski značaj, hkrati pa izboljšati varnost, dostopnost, osnovno informiranost obiskovalcev in vizualno prepoznavnost območja. Fort Hermann naj ne postane rekonstruiran ali funkcionalno preoblikovan objekt, temveč varno dostopna in strokovno predstavljena ruševina v krajini.

Zagotavljanje varnosti obiskovalcev

Potrebno je redno vzdrževanje poti in mostičkov, ki vodijo do ruševine, ter označitev nevarnih območij na način, ki obiskovalca opozori na tveganja, ne da bi pri tem prostor izgubil svoj doživljajski značaj. Obiskovalne poti naj omogočajo določeno mero svobodnega raziskovanja, vendar v okviru sprejemljive varnosti.

Celostna predstavitev objekta

Obstoječe predstavitvene vsebine je smiselno dopolniti z zgodovinskimi podatki, fotografijami, načrti, prikazi nekdanje podobe objekta in digitalnimi vsebinami. Fort Hermann mora biti interpretacijsko povezan s trdnjavo Kluže, saj obiskovalec le z razumevanjem obeh objektov dobi celovit vpogled v obrambni sistem.

Obogatitev obiskovalške izkušnje

Ohranjanje svobodnega odkrivanja trdnjave kot edinstvene izkušnje soočenja z vojno arhitekturo.

Razvijanje manjših interaktivnih vsebin, ki obiskovalca aktivno vključijo, npr. igre ali vodeni izzivi za otroke in mladino.

Ohranjanje navdiha in pozitivnih občutkov, ki jih obiskovalci opisujejo v spletnih komentarjih.

Vzdrževanje

Ruševino in njeno neposredno okolico je treba redno vzdrževati, pri čemer naj se posegi omejijo na odstranjevanje nevarnosti, preprečevanje nadaljnjega propadanja in ohranjanje prepoznavnih zgodovinskih struktur. Posegi ne smejo izničiti avtentičnosti ruševine.

Raziskave in dokumentacija

Nadaljnje arheološke in zgodovinske raziskave območja.

Dokumentacija stanja ruševine in morebitnih novih odkritij, ki bi obogatila predstavitev.

Postaviti informacijske panoje o naravi in flori/fauni območja, da obiskovalci hkrati spoznajo tudi okolje trdnjave. Morebiti prenesti del muzejske postavitve o naravi iz trdnjave Kluže na prosto k Fortu Hermannu, vendar vedno v dogovoru z vsemi izdelovalci razstave in ZVKDS OE Nova Gorica

11.4. UKREPI VARSTVA KOT IZVEDBENI NAČRT CILJEV

Ukrepi varstva in razvoja obeh trdnjav se izvajajo kot zaporedje medsebojno povezanih aktivnosti, ki izhajajo iz dejanskega stanja objektov, varstvenih zahtev, obiskovalne rabe in razvojnih ciljev. Njihov namen je zagotoviti dolgoročno ohranitev kulturne dediščine, varnost obiskovalcev, kakovostno interpretacijo in trajnostno vključitev območja v širšo kulturno-turistično ponudbo.

Cilj	Ukrepi varstva
Varovanje ruševin	Stabilizacija zidov, obnovitev podrtega kamenja, redno spremljanje stanja, zagotavljanje varnosti obiskovalcev.
Celostna predstavitev	Dopolnitev tabel, makete, zgodovinske fotografije, AR vodiči, interaktivne vsebine.
Dostopnost in obiskovalci	Obnova poti, označitev nevarnih odsekov, prilagoditev poti za svobodno raziskovanje, redno obveščanje obiskovalcev.
Vzdrževanje in razvoj	Redno vzdrževanje poti in ruševin, minimalni restavatorski posegi, ohranjanje avtentičnosti.
Raziskave in dokumentacija	Arheološke raziskave, fotografiranje, digitalna dokumentacija, zbiranje zgodovinskih podatkov.
Popularizacija in izobraževanje	Vodstva, delavnice, uprizarjanje vojaškega življenja, povezovanje v tematsko pot.

Prednostni ukrepi:

1. Izhodiščna vzdrževalna dela

Redno odstranjevanje nevarnega, invazivnega ali škodljivega rastlinja, čiščenje notranjih in zunanjih površin, vzdrževanje poti ter zagotavljanje preglednosti in dostopnosti območja.

2. Zagotavljanje varnosti

Spremljanje stabilnosti objektov, ruševin, zidov, poti, skalovja in robnih površin, označevanje nevarnih območij ter izvedba nujnih zaščitnih ukrepov.

3. Obveščanje in usmerjanje obiskovalcev

Namestitev usmerjevalnih, označevalnih in razlagalnih tabel v enotni grafični podobi ter vzpostavitev jasnega sistema informiranja na terenu in na spletu. Obvezno v dogovoru z ZVKDS OE Nova Gorica.

4. Ureditev okolice in umestitev urbane opreme

Namestitev klopi, počivališč in manjših urbanih elementov, ki ne motijo avtentične podobe območja. Urejanje dostopnih površin in okolice trdnjav.

5. Stabilizacija in sanacija objektov

Izvedba nujnih sanacijskih in konservatorskih posegov na trdnjavi Kluže ter minimalnih stabilizacijskih ukrepov na Fortu Hermannu, kadar so ti potrebni zaradi varnosti, preprečevanja propadanja ali interpretacije.

6. Ohranjanje krajinskega konteksta

Varovanje naravnega okolja, vegetacije, razgledov, soteske Koritnice in zgodovinskega prostorskega konteksta utrdb.

7. Raziskave in dokumentacija

Izvajanje arheoloških, arhitekturnih, zgodovinskih, statičnih in drugih strokovnih raziskav ter sprotno dokumentiranje stanja.

8. Popularizacija in izobraževanje

Razvoj vodenih ogledov, delavnic, tematskih poti, pedagoških programov, publikacij in digitalnih vsebin.

Za vse posege v območje kulturnega spomenika je treba pridobiti kulturnovarstvene pogoje in kulturnovarstveno soglasje pristojne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Nova Gorica. Kjer je to potrebno, je treba pridobiti tudi gradbeno dovoljenje, naravovarstveno mnenje oziroma soglasje ter druga predpisana dovoljenja. Na območju Triglavskega narodnega parka je treba upoštevati tudi predpise in usmeritve parka.

11.4.1. REDNA VZDRŽEVALNA DELA

Redna vzdrževalna dela so temelj dolgoročnega ohranjanja trdnjave Kluže, Forta Hermanna, povezovalnih poti in neposredne okolice. Njihov namen je preprečevanje poslabšanja stanja, zagotavljanje varnosti obiskovalcev in ohranjanje urejene podobe območja skozi vse leto.

Redno vzdrževanje vključuje:

- čiščenje notranjih in zunanjih prostorov trdnjave Kluže;
- redno čiščenje vitrin, razstavne opreme in razstavljenega gradiva;
- manjša popravila stavbnih elementov;
- redne kontrole zidov, tlakov, stopnišč, ograj, streh, žlebov, stavbnega pohištva in instalacij;
- košnjo trave in urejanje vegetacije na območju utrd;
- odstranjevanje neželene vegetacije, ki ogroža zidove, poti ali naravno okolje;
- vzdrževanje urejenih poti, ploščadi in dostopnih površin;
- odstranjevanje podrtega drevja;
- nadzor nad širjenjem invazivnih rastlinskih vrst;
- urejanje nestabilnih delov zidov, skalovja in topniških položajev zaradi preprečevanja padanja kamenja;
- vzdrževanje osnovne infrastrukture, kot so koši za odpadke, razsvetljava in označbe;
- vzdrževanje osvetljenega grajskega vodnjaka.

Redna vzdrževalna dela izvaja oziroma zagotavlja upravljavec objekta. Upravljavec je odgovoren tudi za čistočo objekta in redno čiščenje razstavljenega gradiva. V primeru poškodb, premikov, popravil ali posodobitev razstavnega gradiva mora o tem obvestiti lastnico objekta, nosilca razstave in izvajalca ter upoštevati avtorske pravice posameznih delov razstave.

11.4.2. KONSERVATORSKI MONITORING

Konservatorski monitoring je namenjen sistematičnemu spremljanju stanja obeh trdnjav, pravočasnemu prepoznavanju poškodb in načrtovanju potrebnih vzdrževalnih oziroma sanacijskih ukrepov. Izvajati se mora redno in dokumentirano.

Monitoring vključuje:

- terenske komisijske ogled;
- fotografiranje in arhiviranje stanja objektov, ruševine in poti;

- tekstualno zapisovanje ugotovitev za primerjavo sprememb skozi čas;
- spremljanje poškodb zaradi vlage, zmrzovanja, zaraščanja, erozije, mehanskih poškodb in vandalizma;
- po potrebi snemanje z dronom;
- pregled težko dostopnih delov s pomočjo usposobljenih plezalcev;
- vključitev ugotovitev v arhiv upravljanja in načrtovanje prihodnjih posegov.

Posebno pozornost je treba nameniti območju mostu čez Koritnico, dostopnim potem, odvodnjanju, podzemni infrastrukturi, utrjevanju brežin in vsem izkopom v varovanem območju. V fazi projektiranja je treba za take posege izrecno preveriti potrebo po arheološkem nadzoru oziroma predhodni arheološki raziskavi.

Izhodišče za ta pogoj je poročilo 16-0292 iz leta 2016, ki je ob sanaciji mostu evidentiralo temelj zidu, najverjetneje ostanek starejše mostne faze. Rezultate vsakega nadaljnjega arheološkega nadzora je treba vključiti v arhiv upravljanja, geodetske podlage in po potrebi tudi v interpretacijo za obiskovalce.

Pri izkopih za drenažo in pri izkopih za ureditev tlakovanja pred vhodom ob severni fasadi mora investitor zagotoviti arheološke raziskave ob gradnji. V kulturnovarstvenih pogojih je poseg okvirno opredeljen v dolžini približno 170 m in površini približno 300 m². Pred začetkom raziskav mora investitor oziroma pooblaščen izvajalec pridobiti kulturnovarstveno soglasje Ministrstva za kulturo za raziskavo in odstranitev arheološke ostaline. Ta pogoj mora biti v akcijskem načrtu naveden kot izvedbeni pogoj, ne zgolj kot splošna možnost nadzora.

11.4.3. NUJNA SANACIJSKA DELA

Načrt upravljanja ne nadomešča projektne dokumentacije, kulturnovarstvenih pogojev, kulturnovarstvenega soglasja, naravovarstvenega mnenja, arheoloških soglasij, gradbenotehničnih elaboratov ali drugih predpisanih strokovnih podlag. Načrt upravljanja določa prednostne usmeritve, zaporedje ukrepov, upravljaljske odgovornosti in način spremljanja izvajanja, medtem ko se konkretni fizični posegi v spomenik izvajajo izključno na podlagi veljavne projektne dokumentacije in soglasij pristojnih služb.

V primeru razhajanja med splošnimi usmeritvami tega načrta in kasneje pridobljenimi kulturnovarstvenimi, naravovarstvenimi, arheološkimi ali gradbenotehničnimi pogoji imajo pri izvedbi prednost veljavni pogoji, soglasja in strokovne zahteve pristojnih institucij.

Trdnjava Kluže

Sanacija zamakanja kot prva konservatorsko-upravljaljska prioriteta

Sanacija zamakanja se v tem načrtu obravnava kot prva konservatorsko-upravljaljska prioriteta, ker vlaga neposredno vpliva na ohranjanje konstrukcije, ometov, razstavnih prostorov, opreme, električnih instalacij, varnost uporabe in možnosti nadaljnjega razvoja programov. Izvedba prve faze sanacije je zato predpogoj za stabilizacijo materialnega stanja objekta, ne pa zaključek celovite sanacije. Nadaljnje faze morajo izhajati iz rezultatov prve faze, spremljanja vlage, konservatorskega nadzora, morebitnih dodatnih raziskav in usklajevanja z ZVKDS, TNP ter drugimi pristojnimi službami.

Zagotavljanje varnosti na območju:

Prednostno je treba sanirati mesta, ki predstavljajo nevarnost za obiskovalce, zlasti kamnito krožno stopnišče, robne površine in poškodovane dele zidov. Kjer je potrebno, se izvede statična ojačitev. Urediti je treba tudi dostopno pot od novega parkirišča do trdnjave, vključno z odstranitvijo dotrajanih

plasti, izvedbo ustrezne nosilne podlage, zamenjavo poškodovanih tlakov in ureditvijo klančine za dostop gibalno oviranih oseb. Namestiti je treba manjkajoči strelovod.

Vzdrževalna dela z namenom preprečevanja nadaljnje degradacije:

- Krpanje in fugiranje zidov z apneno malto po predhodni sondažni raziskavi.
- Čiščenje in zaščita kamnite fasade z nizkotlačnim vodnim curkom in algicidom.
- Sanacija strehe in izvedba obrob in žlebov.
- Lokalna obnova kamnitih polic, portalov in fasadnih detajlov.
- Vzdrževanje in po potrebi menjava stavbnega pohištva.

Sanacija vlage:

Izvedba vertikalne hidroizolacije po predlogu ZVKDS in drenažnega sistema okoli oboda trdnjave in v atriju; injektiranje zidov proti kapilarni vlagi; uporaba materialov po navodilih ZVKDS.

Sanacija meteorne kanalizacije.

Obnova sanitarij: prenova obstoječih sanitarnih prostorov z novimi inštalacijami in zaključnimi oblogami in rešitvami, ki so skladne z javno rabo objekta in varstvenimi pogoji.

Dopolnitev obstoječe muzejske razstave z večjezičnimi QR kodami ali informacijskimi tablami in razlagami.

Fort Hermann

Zagotavljanje varnosti na območju:

Za Fort Hermann so nujni predvsem ukrepi za zagotavljanje varnosti in preprečevanje nadaljnjega propadanja ruševine. Pred izvedbo posegov je treba pripraviti analizo oziroma poročilo o statični stabilnosti objekta in stabilnosti terena pod zidovjem. Na podlagi ugotovitev se izvedejo najnujnejša obnovitvena oziroma stabilizacijska dela za zagotovitev varnosti na območju ruševine in dostopne poti. Na izpostavljenih delih se po potrebi namestijo diskretne ograje ali drugi zaščitni elementi.

11.4.4. OBVEŠČANJE, USMERJANJE - OSNOVNA (nujno potrebna) INFRASTRUKTURA

Osnovna infrastruktura za obveščanje in usmerjanje obiskovalcev mora zagotoviti jasno orientacijo, varnost in osnovno razumevanje območja, pri čemer mora biti oblikovno usklajena, zadržana in prostorsko nevsiljiva.

Predvideni ukrepi so:

- postavitve usmerjevalnih tabel za obe trdnjavi na ključnih prometnih točkah v Bovcu, pri parkirišču Kluže in na območju nasproti trdnjave Kluže;
- oblikovanje enotne grafične podobe vseh usmerjevalnih in razlagalnih elementov;
- postavitve osnovnih razlagalnih tabel;
- izdelava in namestitve označevalne table spomenika;
- posodobitev spletne strani o trdnjavi Kluže in Fortu Hermannu;
- objava osnovnih informacij o lokaciji, dostopu, režimu obiska, zgodovini, varnosti, primernosti za družine in načrtovanih ureditvah;
- priprava vsebin v slovenskem, italijanskem, nemškem in angleškem jeziku;
- izvedba in implementacija celostne grafične podobe.

Vse table in usmerjevalni elementi se postavljajo v dogovoru z ZVKDS OE Nova Gorica in TNP. Pri tem je treba upoštevati načelo, da naj spomenik in krajina govorita sama zase, zato naj bo število tabel omejeno, njihova oblikovna podoba pa čim manj moteča.

11.4.5. OBVEŠČANJE, USMERJANJE - DODATNA INFRASTRUKTURA

Dodatna infrastruktura naj nadgradi osnovno informiranje z bolj poglobljenimi, digitalnimi in programskimi vsebinami, ne da bi fizično obremenjevala prostor.

Možni ukrepi so:

- namestitev QR kod z dostopom do poglobljenih vsebin;
- digitalna objava zgodovinskega gradiva, fotografij, načrtov in pričevanj;
- izdaja tiskane publikacije o obeh trdnjavah v slovenskem, italijanskem, nemškem in angleškem jeziku;
- vključevanje trdnjav v turistične in kulturne dogodke;
- razvoj maskote muzeja za pedagoške in družinske programe;
- oblikovanje turističnih produktov, povezanih z obema trdnjavama;
- povezava digitalnih vsebin s spletno stranjo, aplikacijo ali širšo destinacijsko platformo.

Shematski primer umestitve zgovornih tabel. Fotomontaža D Plan d.o.o., 2025.

11.4.6. URBANA OPREMA

Trdnjava Kluže

Urbana oprema mora biti oblikovno zadržana, kakovostna, trajna in usklajena z značajem kulturnega spomenika ter krajine. Nameščena mora biti premišljeno, tako da podpira obisk, ne da bi vizualno ali funkcionalno preobremenila prostor.

Predvidena je lahko:

- namestitev klopi v okolici trdnjave;
- oblikovna uskladitev klopi z opremo na celotnem območju kulturnega spomenika;
- namestitev dodatnih informacijskih tabel, kjer so te utemeljene;
- po dogovoru z ZVKDS in TNP morebitna umestitev manjšega paviljona oziroma zatočišča z informacijskimi tablam za obe trdnjavi;
- ureditev sanitarij oziroma osnovne servisne infrastrukture;
- možnost postavitve avtomata z lokalnimi izdelki ali pijačo, če je to skladno z varstvenimi pogoji in urejanjem prostora;
- ureditev prostora za posedanje.

Projektna dokumentacija PGD »Gostinski lokal v objektu Kluže« iz leta 2004, skupaj s spremljajočimi vodilnimi mapami, načrti sanitarij in popisi elektroinstalacij, je pomembna kot dokaz projektne zgodovine in preteklih funkcionalnih rešitev. Manjši bife je bil predviden v jugovzhodnem delu pritličja, poseg pa naj bi bil omejen na notranjost, brez poseganja v konstrukcijo in fasade.

Vodooskrba je bila vezana na vodohran v atriju in posebne režime uporabe. Navedena dokumentacija se ne sme razumeti kot avtomatično veljavno aktualno dovoljenje, temveč kot arhivsko izhodišče za preveritev obstoječih instalacij, vodovoda, sanitarij, požarne varnosti in namembnosti prostorov. Pri morebitnem paviljonu, dodatnih sanitarijah, urbani opremi ali gostinski ponudbi je treba upoštevati načelo kakovostne javne arhitekture: posegi morajo biti funkcionalni, varni, trajnostni, oblikovno zadržani in skladni s kulturno dediščino ter krajinskim značajem prostora.

Fort Hermann

Na območju Forta Hermanna je urbana oprema dopustna le v omejenem obsegu in tam, kjer neposredno prispeva k varnosti, usmerjanju ali osnovnemu udobju obiskovalcev.

Predvideni ukrepi so:

- namestitev oziroma zamenjava ograj na nevarnih mestih;
- ureditev dostopne poti;
- namestitev košev za odpadke na premišljeno izbranih lokacijah;
- namestitev dodatnih informacijskih tabel v omejenem številu;
- namestitev klopi ali ležalnikov, če so ti prostorsko, oblikovno in varstveno sprejemljivi.

Vsa urbana oprema mora biti nameščena v dogovoru in s potrditvijo ZVKDS OE Nova Gorica, po potrebi tudi TNP.

11.4.7. PRIPRAVA DOKUMENTOV

Za kakovostno izvajanje načrta upravljanja in prihodnjih posegov je treba pripraviti oziroma dopolniti naslednje strokovne podlage:

- konservatorski načrt;
- restavratorski projekt;
- sodoben posnetek obeh trdnjav, na primer fotogrametrijo ali 3D-sken;
- analizo oziroma poročilo o statični stabilnosti Forta Hermanna;
- geodetski posnetek stanja;
- projekt obnove obstoječe poti med trdnjavama;

- idejno zasnovo posodobljene muzejske zbirke;
- izvedbeni načrt za postavitve posodobljene muzejske zbirke.

Za trdnjavo Kluže je že izdelan projekt Sanacija zamakanj v objektu Trdnjava Kluže, investicijsko-vzdrževalna dela, dokumentacija PZI investicijsko-vzdrževalnih del sanacije zamakanj za pridobitev kulturnovarstvenega soglasja, št. projekta 2424, december 2024 / marec 2025, ki ga je izdelalo podjetje D Plan d.o.o., Koprška ulica 98, 1000 Ljubljana. Za navedeni projekt je bilo pridobljeno kulturnovarstveno soglasje št. 35106-0029/9/2025 z dne 21. 3. 2025, ki ga je izdal ZVKDS OE Nova Gorica.

11.4.8. PRAVNI STATUS PROSTORA

Ukrepi za prostorsko načrtovanje in urejanje zemljiškoknjižnih zadev *uskladitev z občinskimi akti, reševanje lastništva zemljišč*.

Lastništvo parcel je urejeno, saj so v lasti Občine Bovec vse ključne parcele:

5036/4, 5036/7, 8079/52, 5035/13, 5036/2, 5036/5, 5036/6, 5043/1, 5043/2, 5048/1, 5049/5, 5049/6, 8025/66, 8025/191, 8025/192, vse k.o. 2207 Bovec.

Ostale parcele, zlasti v cestnem svetu so v lasti Republike Slovenije in v upravljanju DRSl.

Potrebno je:

- vpisati varovanje v zemljiško knjigo na vse predmetne parcele
- določiti služnostuporabe in vzdrževanja parcel, ki niso v lasti občine Bovec, vendar so del spomenika in ureditve na občino Bovec in vsakokratnega upravitelja trdnjav
- sprejeti odločitev glede (dolgoročnega) upravljanja obeh trdnjav
- preveriti varovanje vizur na trdnjavo Kluže v prostorskih aktih in po potrebi izboljšati režime

11.4.9. POVEZAVA Z LOKALNIM PREBIVALSTVOM

Trdnjava Kluže ima danes razmeroma omejeno povezavo z lokalnim prebivalstvom Bovca in okolice. V izvorni funkciji je bila vojaški objekt brez neposredne vsakdanje družbene vloge, vendar je skozi čas, zlasti z organizacijo kulturnih dogodkov, kot je bil Festival Kluže, pridobila simbolni pomen v kolektivni zavesti domačinov in postala del lokalne identitete oziroma *genius loci*.

Po prenehanju festivala se je vez z lokalnim okoljem zmanjšala, saj se je trdnjava usmerila predvsem v turistično rabo in obiskovalce od drugod. Njena dislociranost od središča Bovca dodatno zmanjšuje možnost spontanega stika domačinov z objektom. Trenutne aktivnosti, kot so občasne razstave, poročna dvorana in turistični ogledi, same po sebi ne zadoščajo za trajnejšo integracijo objekta v lokalno skupnost.

Trdnjava Kluže ima potencial, da ponovno postane nosilec lokalne identitete in skupnostnega dogajanja, če bo vzpostavljena jasna strategija sodelovanja z domačini in stalna programska aktivnost, ki presega zgolj turistično funkcijo.

Za ponovno vzpostavitev vezi z lokalnim prebivalstvom so ključni naslednji ukrepi:

- oblikovanje stalnih programov za domačine, kot so kulturni večeri, predavanja, delavnice, filmski večeri in muzejske predstavitve;
- sodelovanje z osnovnimi in srednjimi šolami prek muzejske didaktike, likovno-izobraževalnih vsebin in pedagoških programov;
- vključevanje lokalnih ustvarjalcev, rokodelcev in pridelovalcev;
- možnost manjše trgovinice ali avtomata z lokalnimi izdelki, če je to skladno z varstvenimi pogoji;

- vzpostavitev stalnega participativnega odnosa med občino, zavodom za turizem, upravljavcem, društvi in prebivalci;
- povezovanje ogleda razstave v Stergulčevi hiši z razstavo v trdnjavi Kluže;
- povezovanje z drugimi lokalnimi točkami dediščine, kot so muzejsko urejena mlekarnica na planini Ravni Laz, cerkev sv. Lenarta, muzej na prostem Ravelnik in Ribiška hiša v Kal-Koritnici.

11.5. VKLJUČITEV V MEDNARODNE MREŽE

Vključevanje v mednarodne mreže je pomembno za večjo prepoznavnost trdnjave Kluže, strokovno izmenjavo, čezmejno sodelovanje, razvoj skupnih projektov in dostop do različnih virov financiranja. Pri tem je treba Kluže predstavljati ne le kot posamezen objekt, temveč kot del širšega utrdbenega, krajinskega in spominskega sistema Bovškega.

11.5.1. FORTE CULTURA – Network of the European Cultural Route of Fortified Monuments

FORTE CULTURA e.V.
c/o ECCOFORT
Albertinenstr. 1
13086 Berlin

Uradna spletna predstavitev omrežja FORTE CULTURA – Network of the European Cultural Route of Fortified Monuments trdnjave Kluže ne omenja ne na seznamu članov, niti v objavah kot predstavljenega lokacije na kulturni poti, projektih ali novicah, navedenih pa 60 utrdb iz 14 evropskih držav. FORTE CULTURA združuje prepoznavne utrdbene objekte iz evropske kulturne dediščine, ki se preoblikujejo v kulturne in turistične točke forte-cultura.network+1. Trdnjava Kluže čvrsto spada v to kategorijo — bogata zgodovinska legra, strateška lega, veččasovna vojna dediščina in že obstoječi kulturno-turistični program. Logično in strateško bi bilo smiselno, da se trdnjava Kluže vključi v omrežje FORTE CULTURA:

Zgodovinski pomen: Trdnjava ima bogato zgodovino obrambnih struktur — od fevdalnih vojn, skozi Napoleonove pohode, do Soške fronte in I. svetovne vojne.

Kulturni in turistični potencial: Deluje kot muzej, prireditveni prostor in kulturno središče z močno interpretacijsko ponudbo, s sprotnim delom (razstave, prireditve, artefakti) in stalno muzejsko zbirko.

Regionalni pomen: Trdnjava je že del mednarodne mreže interpretacijskih poti, kot je „Pot miru“, in ponuja zanimiv preplet naravne ter kulturne dediščine.

Dopolnjuje muzejsko ponudbo Občine Bovec (Zgodbe bovške preteklosti v Stergulčevi hiši; muzejsko urejena mlekarna Ravni Laz s prikazom sirarstva; Ribiška hiša v vasi Kal Koritnica; Dom Trenta v Trenti).

S pristopom v širše omrežje bi se lahko omogočil:

Dostop do strokovne podpore, promocijskih priložnosti, FORTE-CULTURA certifikata za vodiče, festivala „European Fortress Summer“ in skupnih projektov (npr. z EFFORTS Europe)

Kluže bi bilo smiselno predstaviti kot del serije vojaških objektov v Posočju, reprezentacija kot obrambni sistem: Kluže, Fort Hermann, trdnjava Predel, točka 1313, predori in drugi pripadajoči objekti bi skupaj ustvarjali celosten in atraktiven fortifikacijski sklop.

Prednost vključitve:

- Večja vidljivost in turizem
- Dostop do strokovne podpore in mreženja
- Možnost za finančno podporo in sodelovanje
- Strategija, ne posamezen objekt
- Krepitev lokalne in kulturne identitete
- Kluže bi našle mesto na evropskem zemljevidu utrdb
- Izobraževanja, usposabljanja, dogodki

- Evropski projekti, čezmejni skladi
- Koncept »strnjenih utrd« poveča narativno vrednost

Smiselna bi bila prijava kot skupina vojaških objektov, ki skupaj tvorijo celovito kulturno, zgodovinsko in turistično izkušnjo: Rombona, etnološki objekti, Gorenji Rot, trdnjava Predel ipd. To bi okrepitev njenega položaja v evropskem kulturnem prostor – pripomoglo k dolgotrajnemu razvoju, dostopnosti in prepoznavnosti. Ta pristop ustreza FORTE CULTURA konceptu kulturne ceste in sistemske interpretacije utrd (skupinski značaj, regionalna celota), kar je že uspešno realizirano drugod v omrežju.

11.5.2. EFFORTS – European Federation of Fortified Sites

FORTE CULTURA je – tako na svoji spletni strani kot v statutu – opredeljena kot članica širšega evropskega omrežja **EFFORTS (European Federation of Fortified Sites)**, ki ima sedež v Bruslju. To omrežje povezuje utrdbe, njihove upravljavce in strokovnjake znotraj in izven EU ter se osredotoča na promocijo in zaščito utrdbene dediščine v evropskem prostoru.

Če se trdnjava Kluže pridruži FORTE CULTURA, bo prek te poti tudi del EFFORTS, kar prinaša dodatno mednarodno strokovno podporo, omrežje partnerstev in možnosti participacije v evropskih projektih.

11.5.3. ECCOFORT – Evropski center za utrdbo kulturne dediščine

ECCOFORT e.V. je partner FORTE CULTURA in deluje kot strokovni in raziskovalni center za utrjene spomenike. Ukvarja se s sofinanciranjem evropskih projektov, razvojem turističnih modelov, digitalizacijo dediščine in ustvarjanjem zemljevidov zaščitenih utrd v Evropi.

Kot tak ponuja **prilagodljivo podporo** – od soustvarjanja evropskih turističnih formatov do ustvarjanja inovativnih promocijskih orodij in soustvarjanja transnacionalnih projektov.

11.5.4. UNESCO transnacionalne kulturne poti (npr. obzidja Beneške obrambe)

Eden izmed primerov omrežij, kjer bi lahko Kluže našle mesto, je "Venetian Works of Defence", transnacionalni sistem utrd med italijansko in jadransko obalo, vpisan na seznam UNESCO svetovne kulturne dediščine – vključno s trdnjavo sv. Nikolaja pri Šibeniku. Tudi če Kluže niso neposredno del turistične poti Beneške obrambe, bi lahko s podobnim konceptom čezmejnih zgodovinskih obrambnih sistemov zahtevale mesto kot evropska kulturna pot.

11.5.5. ZNAK EVROPSKE DEDIŠČINE - ZED

ZNAK EVROPSKE DEDIŠČINE - ZED (trenutno 67 nosilcev, v Sloveniji so nosilci ZED Spominska cerkev Sv. Duha v Javorci, Partizanska bolnica Franja, Zdravljica ter v okviru Cisterskapes – Cisterijanske krajine povezujejo Evropo tudi še delujoči Cistercijanski samostan v Stični in nekdanji samostan Marijin studenec v Kostanjevici na Krki.

11.5.6. Evropske kulturne poti (Council of Europe) – Pot miru Posočja

Območje je že vključeno in del Poti miru Posočja. Sodelovanje naj se nadaljuje.

11.5.7. NAVEZAVE Z OKOLICO

Povezava Kluže – Predel – Bovec

Kluže je treba obravnavati kot pomembno vstopno točko v širši sistem naravne, kulturne in vojaške dediščine Bovškega. Prostorsko in vsebinsko se povezujejo z Bovcem, Predelom, Fortom Hermannom, Rombonom, Ravelnikom, Stergulčevo hišo, mlekarno Ravni Laz, Domom Trenta in drugimi točkami dediščine.

Prostorska in prometna povezava

Smiselna je zasnova tematske poti »Od Kluž do Predela«, ki bi povezovala utrdbе, naravne posebnosti, zgodovinske prehode in razgledne točke. Ob tem je treba preveriti možnosti vključitve v kolesarske poti Bovškega, ureditev parkirnega režima, vzpostavitev sistema »park & visit« ter sezonskega javnega prevoza ali shuttle povezave.

Možen je razvoj tematskega avtobusa oziroma sistema Fortress Shuttle, ki bi povezoval Bovec, Kluže, Predel, Trbiž in druge čezmejne točke. Poleti bi lahko deloval kot kulturno-turistična povezava utrdbene dediščine in Poti miru, pozimi pa kot povezava s smučarskimi oziroma turističnimi središči.

Vsebinska in muzejska povezava

Možna je uvedba skupne muzejske karte za Kluže, Fort Hermann, Predel, Stergulčevo hišo, mlekarno Ravni Laz in druge točke dediščine. Smiselna je tudi priprava digitalnega vodiča »Fortifikacijski sistem Bovškega«, ki bi vključeval karto, zgodbe, zgodovinske vire, fotografije in morebitne AR rekonstrukcije.

Tematske razstave bi lahko krožile med Bovecem, Klužami, Predelom, Tolminskim muzejem, Kobariškim muzejem, Domom Trenta in drugimi sorodnimi ustanovami. S tem bi se Kluže močnejše vključile v muzejsko in kulturno ponudbo Zgornjega Posočja.

Simbolna povezava (identiteta)

Kluže lahko nastopajo kot »vrata« v Bovško dolino oziroma kot prostorski in simbolni prag med dolino, mejo, gorami in zgodovinskimi prehodi. Predel predstavlja mejo in prehod, Bovec pa središče življenja, nastanitev, informacij in lokalnih storitev. Skupaj tvorijo trikotnik identitete Bovške doline: trdnjava – meja – mesto.

Turistična povezava

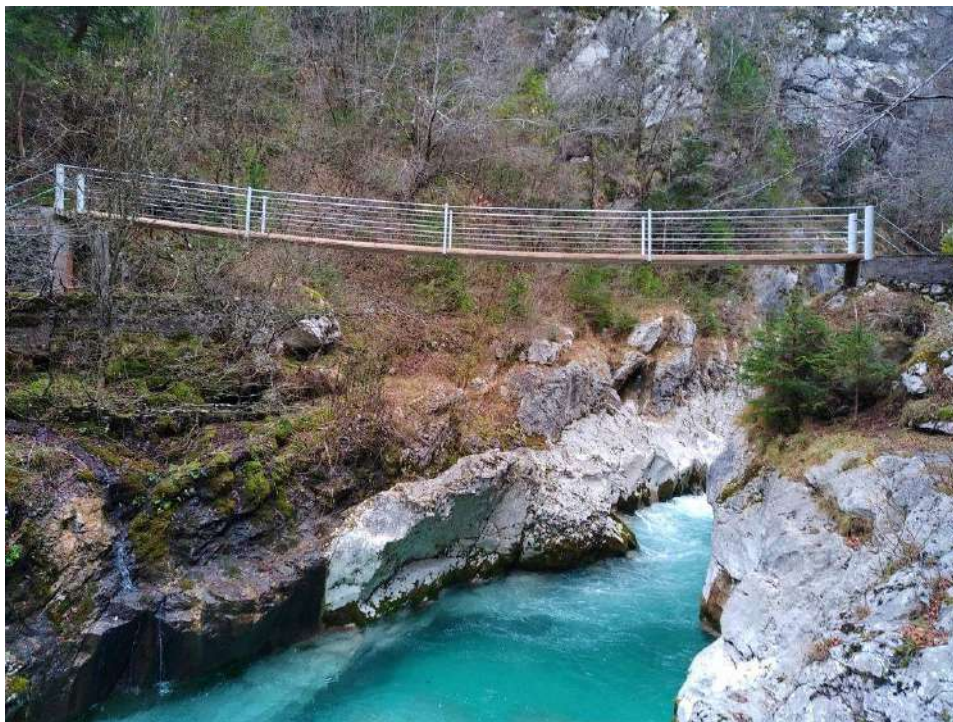
Možni so paketi doživetij, kot so »Vojaška pot Bovškega«, ki povezuje Bovec, Kluže, Fort Hermann, Predel in muzej na prostem Ravelnik. Razvijati je mogoče tudi čezmejne produkte z italijanskimi in avstrijskimi utrdbami ter skupne dogodke, na primer dneve utrdb, tematske pohode, vodstva ali manjše festivale.

Možni modeli upravljanja

Za dolgoročno usklajen razvoj bi bil smiseln enoten konzorcijski oziroma partnerski model, ki bi povezoval Občino Bovec, upravljavca, TNP, Fundacijo Poti miru, muzeje, turistične deležnike, društva in lokalno skupnost. Trdnjava Kluže naj se razvija kot del tematske destinacije Fortifikacijski sistem Bovškega, z enotno promocijo, skupno spletno predstavitevjo, zemljevidi, brošurami in turističnimi vodiči.

Rekreacija in trajnostna mobilnos

Dodatno je treba urediti in redno vzdrževati pohodniške ter tematske poti, zlasti povezavo med trdnjavo Kluže in Fortom Hermannom. Smiselno je preveriti možnost ureditve brvi čez Koritnico pod trdnjavo Kluže ter spodbujati uporabo nemotoriziranih oblik dostopa, vključno s kolesarjenjem, urejenimi kolesarskimi parkirišči in trajnostnim prevozom.

Ureditev brvi čez Koritnico pod trdnjavo Kluže.

Uporaba nemotoriziranih poti - kolesarjenje

Označene poti, kolesarska parkirišča, spodbujanje trajnostnega prevoza.

12. USMERITVE ZA UPRAVLJANJE TRDNJAVE KLUŽE

12.1.1. Osnovna izhodišča in usmeritve

Vse aktivnosti morajo biti skladne z zakonodajo in prostorskimi akti, izvajane trajnostno in z minimalnim vplivom na dediščino ter naravo. Vsak poseg mora biti premišljen in dokumentiran, pri čemer je cilj ohraniti celovitost trdnjave in njeno zgodovinsko identiteto.

Konservatorska načela: Vsi novi posegi, oprema, osvetlitev, napeljave, gostinska raba, sanitarije, kanalizacija in digitalna oprema morajo biti podrejeni avtentičnosti spomenika in soglasjem pristojne spomeniške službe.

12.1.2. Splošne usmeritve za upravljanje objektov v občinski lasti

Upravljanje mora temeljiti na rednih pregledih, načrtovanju vzdrževanja in sanacij ter jasni odgovornosti upraviteljev. Sodelovanje z občinskimi službami in lokalno skupnostjo zagotavlja učinkovito izvajanje dejavnosti in trajnostno vzdrževanje objekta.

12.1.3. Usmeritve za posamezna področja

Varovanje kulturne dediščine vključuje izvedbo konservatorsko-restavratorskih posegov, preventivno vzdrževanje in dokumentacijo stanja zidov, mostov in notranjih prostorov. Razvoj kulturno-turističnih storitev temelji na organizaciji tematskih ogledov, delavnic za šole, interaktivnih razstav in dokumentiranje, kar omogoča razumevanje zgodovine trdnjave in njene vloge v regiji. Promocija in trženje poteka preko spletnih strani, socialnih omrežij, sodelovanja z regijskimi turističnimi organizacijami in izdelave brošur, kar prispeva k večji prepoznavnosti trdnjave. Varovanje naravnih vrednot vključuje monitoring biodiverzitete, preprečevanje erozije in zaščito dreves ter habitatov, pri čemer je pomembno omejiti dostop do občutljivih območij. Dostopnost in upravljanje prometa temelji na označenih poteh, parkiriščih in kolesarskih poteh ter nadzoru prenatrpanosti, kar zagotavlja varnost obiskovalcev in ohranjanje dediščine. Dostopnost javnosti je omogočena preko interpretacijskih centrov, informacijskih tabel in digitalnih vodičev. Predstavitev dediščine vključuje delavnice, zgodovinske rekonstrukcije in izobraževalne programe, medtem ko kulturni dogodki, kot so koncerti, festivali zgodovine in rekonstrukcije bitk, omogočajo aktivno participacijo obiskovalcev. Usmerjanje obiskovalcev in prometa se izvaja z jasnimi smernicami in digitalnim rezervacijskim sistemom. Razvoj novih programskih vsebin obsega interaktivne aplikacije, virtualne ture in doživetja na prostem, rekreacija pa vključuje pohodniške in tematske poti, medtem ko je uporaba nemotoriziranih poti za kolesarje urejena in označena. Prostorsko načrtovanje zahteva uskladitev z občinskimi akti in rešitev lastništva zemljišč, ukrepi za varstvo pred naravnimi nesrečami pa zajemajo protierozijske ukrepe, požarno varnost in evakuacijske načrte.

13. UKREPI ZA VARSTVO PRED NARAVNIMI NESREČAMI

Trdnjava Kluže se nahaja na območju, na katerem je možna ogroženost z naravnimi in drugimi nesrečami. Občina Bovec ima na podlagi ocene ogroženosti pred naravnimi in drugimi nesrečami izdelane načrte zaščite in reševanja za različne scenarije nesreč. V skladu z Zakonom o varstvu pred naravnimi in drugimi nesrečami (ZVNDN), Uradni list RS, št. 51/06 – uradno prečiščeno besedilo, 97/10, 21/18 – ZNOrg, 117/22 in 57/25, se na področju zaščite in reševanja izvaja več ukrepov in nalog s katerimi se lahko prepreči nevarnost nastanka nesreče oziroma s katerimi se lahko zmanjša škodljive posledice nesreče: Odlok o varstvu pred naravnimi in drugimi nesrečami v Občini Bovec, Uradni list RS, št. 60/2021 (15.04.2021).

- Protipotresna zaščita in monitoring razpok.
- Varovanje pred erozijo in plazovi (lokacija v strmi soteski).
- Požarna varnost (dostop gasilcev).
- Ureditev varnega umika obiskovalcev v primeru naravne nesreče.

Pregled možnosti scenarijev ukrepov varstva pred naravnimi nesrečami:

Trdnjava Kluže se nahaja v prostoru, kjer se stikajo naravne danosti gorskega sveta z izpostavljenostjo različnim tveganjem. Zaradi lege ob soteski Koritnice in v neposredni bližini visokogorja je območje občutljivo na naravne pojave, kot so poplave in hudourniški dogodki, plazovi, snežni plazovi, vetrolomi ter potresi, ki lahko ogrozijo tako samo utrdbo kot tudi obiskovalce in dostopne poti. Poleg naravnih nevarnosti obstajajo tudi tveganja, povezana s človekovo dejavnostjo, kot so prometne nesreče na dostopnih cestah, požari v naravnem okolju ali v notranjosti objekta ter povečana obremenitev prostora ob večjih prireditvah in dogodkih.

Občina Bovec ima na podlagi ocene ogroženosti pred naravnimi in drugimi nesrečami izdelane načrte zaščite in reševanja, ki omogočajo odzivanje na različne možne scenarije. V skladu z Zakonom o varstvu pred naravnimi in drugimi nesrečami (ZVNDN) in Odlokom o varstvu pred naravnimi in drugimi nesrečami v Občini Bovec so za območje trdnjave Kluže predvideni ukrepi, ki obsegajo tako preventivno delovanje kot tudi organizacijo odzivanja ob nastopu nesreče.

Možni scenariji vključujejo predvsem pojav hudourniških voda in poplav ob močnem deževju, ko se lahko narasla Koritnica izlije iz struge ali poškoduje dostopne poti, s čimer se onemogoči ali bistveno oteži dostop do trdnjave. Drug verjeten scenarij so zemeljski ali snežni plazovi, ki zaradi strmega reliefa ogrožajo območje nad in pod utrdbo ter lahko poškodujejo objekte ali prometnice. Upoštevati je treba tudi potresno ogroženost, saj se območje Bovške doline nahaja v potresno aktivni coni, kar pomeni potencialno tveganje za statično stabilnost trdnjave. Možna je tudi nevarnost požara, bodisi zaradi neprevidnosti obiskovalcev bodisi zaradi naravnih dejavnikov, kot so sušna obdobja, ki povečujejo tveganje za gozdne požare v neposredni bližini. Nenazadnje so v okviru načrtovanja varnosti predvideni scenariji povečanega števila obiskovalcev ob prireditvah, kar lahko povzroči prometne zastoje, nesreče ali težave pri evakuaciji v nujnih primerih.

Za vse navedene scenarije so predpisani različni ukrepi: od rednega vzdrževanja dostopnih poti in preverjanja stabilnosti pobočij, vzpostavitve jasnih evakuacijskih poti in signalizacije, do izvajanja vaj zaščite in reševanja ter usklajevanja z lokalnimi službami civilne zaščite, gasilci in drugimi pristojnimi organi. Preventivni ukrepi temeljijo na stalnem spremljanju stanja in hitrem obveščanju javnosti, reaktivni ukrepi pa na zagotavljanju učinkovitega odziva v primeru nesreče in zmanjševanju škodljivih posledic za dediščino, obiskovalce in lokalno skupnost.

Možni scenariji ogroženosti trdnjave Kluže

Tip nevarnosti	Možne posledice	Predvideni ukrepi	Naloge zaščite in reševanja	Odgovorni deležniki
Hudourniške vode in poplave	Poplavljanje Koritnice, poškodbe dostopnih poti, zmanjšana varnost obiskovalcev, izoliranost območja.	Redno vzdrževanje struge in poti, monitoring vodostaja, opozorilni sistemi, evakuacijski načrti.	<ul style="list-style-type: none"> - Reševanje ljudi - Prva medicinska pomoč 	Občina Bovec, civilna zaščita, DRSV, upravljavec trdnjave
Zemeljski in snežni plazovi	Poškodbe utrdbe ali prometnic, ogrožanje obiskovalcev, prekinitev dostopa.	Geološki monitoring, zaščitne ograje, redno čiščenje nevarnih območij, omejitev dostopa ob nevarnosti.	<ul style="list-style-type: none"> - Reševanje ljudi - Prva medicinska pomoč 	Geološki zavod, Občina Bovec, civilna zaščita, DRSV
Potres	Statične poškodbe trdnjave, ogrožanje obiskovalcev, večje materialne škode.	Potresna ocena objekta, protipotresna sanacija, varnostni načrti za evakuacijo, redna vzdrževalna dela.	<ul style="list-style-type: none"> - Reševanje iz ruševin - Nujna medicinska pomoč - Psihološka pomoč 	Upravljavec trdnjave, konservatorska stroka, Občina Bovec
Požar v naravi ali objektu	Poškodbe dediščine, nevarnost za obiskovalce, degradacija okolja.	Protipožarni načrti, hidranti in gasilna oprema, usposabljanje osebja, hitra evakuacija obiskovalcev.	<ul style="list-style-type: none"> - Gašenje in reševanje ob požarih - Reševanje ljudi - Prva medicinska pomoč 	Gasilci, Občina Bovec, civilna zaščita, upravljavec
Prometne nesreče	Zastoji na dostopni cesti, nezmožnost evakuacije, nevarnost za obiskovalce.	Ureditev parkirišč, prometna signalizacija, usmerjanje prometa, sodelovanje s policijo in redarji.	<ul style="list-style-type: none"> - Reševanje - Nujna medicinska pomoč - Psihološka pomoč 	Občina Bovec, policija, upravljavec trdnjave
Preobremenjenost ob prireditvah	Preveliko število obiskovalcev, tveganje za nesreče, evakuacijske težave.	Načrti za upravljanje množic, omejitev števila obiskovalcev, dodatno osebje in varovanje ob prireditvah.		Upravljavec trdnjave, organizatorji, civilna zaščita

14. UPRAVLJALSKA STRUKTURA IN PRISTOJNOSTI

V skladu z Zakonom o varstvu kulturne dediščine pomeni upravljanje: izvajanje nalog, ki so potrebne za izpolnitev namena, zaradi katerega je bila stvar razglašena za spomenik, in obsega predvsem vodenje in organiziranje vzdrževanja, uporabe, dostopnosti, predstavitve javnosti in spremljanje stanja.

Upravljalška struktura trdnjave Kluže mora temeljiti na jasnem razmejevanju odgovornosti in vzpostavitvi stalne organizacijske mreže, ki omogoča učinkovito upravljanje, vzdrževanje, promocijo in izvajanje kulturnih dejavnosti.

Občina Bovec ostaja lastnik, investitor in nosilec strateških odločitev; Javni zavod za turizem Dolina Soče je operativni upravljevalec oziroma izvajalec programa; ZVKDS OE Nova Gorica in JZ TNP sta obvezna strokovna partnerja pri posegih; muzejski, raziskovalni in lokalni partnerji pa so nosilci vsebin, znanja, vodstev in skupnostne legitimnosti.

Za vsako letno obdobje naj upravljevalec pripravi kratek izvedbeni program z odgovorno osebo, rokom, virom financiranja, potrebnimi soglasji in kazalnikom uspeha. Desetletna veljavnost načrta naj se ne skrajšuje, vendar naj se v petem letu izvede vmesna strokovna revizija, v kateri se preverijo stanje objekta, učinkovitost upravljanja, finančna vzdržnost, prometni režim, zadovoljstvo obiskovalcev in skladnost z novimi varstvenimi pogoji.

Dokumenti potrjujejo, da Kluže že od konca devetdesetih let niso bile zamišljene samo kot obnovljen objekt, temveč kot kombinacija spomeniškega varstva, muzejske interpretacije, čezmejnega kulturnega prostora, prireditvene infrastrukture in lokalnega identitetnega središča. Prihodnja upravljalška struktura naj zato združuje tehnično vzdrževanje, varstvo, muzejsko-kustosko vsebino, turistično vodenje, program prireditev in lokalno sodelovanje.

Tržna analiza, prijava projekta za leto 2002 in vabilo projektni skupini leta 2003 potrjujejo, da se je kot ključni problem Kluž že zgodaj prepoznalo ne le fizično obnovo, temveč tudi stalno operativno upravljanje: koordinacijo prireditev, trženja, turističnega gospodarstva, strokovnih vsebin, varstvenih omejitev in lokalne skupnosti.

V poglavju o upravljalški strukturi je smiselno jasno določiti stalno kontaktno osebo oziroma operativno programsko jedro, ki bo ob tehničnem vzdrževanju skrbelo za vsebinski koledar, interpretacijo, trženje, sodelovanje z društvi, zasebnimi ponudniki, ZVKDS, TNP, šolami in mednarodnimi partnerji.

Sedanji načrt poleg investicijskih ukrepov natančno določi tudi programske odgovornosti.

Prijava projekta Kluže na razpise je poudarila potrebo po usposobljenem managerju za vodenje in trženje ponudbe ter storitev trdnjave, ki bi skrbel za celostni koncept, stalno prireditveno dogajanje in promocijo. V preteklosti je bilo predvideno celo usposabljanje na Salzburg Summer Academy for Arts Management 2002 oziroma primerljivo specializirano izobraževanje.

UPRAVLJALSKA STRUKTURA

- **Nosilec:** Občina Bovec kot lastnica objekta ali trenutno Javni zavod za turizem Dolina Soče (ali ekvivalent)
- **Sodelujoči:** ZVKDS OE Nova Gorica, Javni zavod Triglavski narodni park, Tolminski muzej, Zavod Republike Slovenije za varstvo narave, lokalna društva.
- **Odgovornosti:**
  - o varstvo in vzdrževanje (Občina Bovec + ZVKDS),
  - o turistična ponudba in interpretacija (Javni zavod za turizem Dolina Soče ali ekvivalent),
  - o varnost in dostopnost (Občina Bovec + Javni zavod Triglavski narodni park).

UPRAVLJALEC:

Upravljalca območja kulturnega spomenika Bovec – trdnjava Kluže je izbrani upravljalca, trenutno pogodbeni upravljalca Javni zavod za turizem Dolina Soče, ki ga zastopa direktor/ica.

V kolikor pride do prekinitve pogodbe o upravljanju, uradne določitve upravljalca območja spomenika z območjem upravlja Občinska uprava občine Bovec.

NALOGE UPRAVLJALCA:

- Izvajanje načrta upravljanja.
- Priprava predlogov sprememb in dopolnitev načrta upravljanja.
- Pripravlja predloge letnih programov dela na podlagi načrta upravljanja in skrbi za izvajanje v načrtu opredeljenih nalog.
- Izvaja potrjene letne programe dela.
- Pripravlja letna poročila.

Profil upravljalca: *Upravljalca mora izkazovati jasno vizijo razvoja, skrbnost dobrega gospodarja, izraženo z zavestjo »to je moja hiša«; ter ustrezno strokovno in praktično usposobljenost za izvajanje rednega vzdrževanja, urejanje zunanjega prostora, poti in okolice, preprečevanje zaraščanja brežin in korit ter organizacijo manjših gradbenih posegov, razstav, informacijskih vsebin, gostinske ponudbe, turističnih storitev in prireditev.*

Pogodbeni okvir: *Občina naj v pogodbi opredeli osnovne pogoje, osebnostne lastnosti in praktično usposobljenost upravljalca, razvojne cilje in programe, prepoved neustreznih posegov in ravnanja, načrtovana vzdrževalna/investicijska sredstva, javni interes turistično-informativne službe in občinskih prireditev, poskusno obdobje ter letni in petletni plan z nadzorom.*

Arhivsko izhodišče podpira potrebo po jasni razmejitvi odgovornosti, operativni ekipi, letnem programu dela, merljivem poročanju, programskem svetu in strokovnem odboru. Tudi ob javnozavodskem upravljavcu mora sistem zagotoviti stalno prisotnost, vzdrževanje, programiranje in odgovornost za prostor kot celoto

STROKOVNI ODBOR:

Za podporo upravljavcu naj deluje **Strokovni odbor za trdnjavo Kluže**, ki je svetovalni organ in vključuje predstavnike občine, zgodovinarje, naravovarstvenike, lokalno skupnost in druge ključne deležnike. Ta svet se sestaja redno in svetuje pri strateških odločitvah, oceni izvedbo načrta upravljanja in predlaga korekcije. Operativna ekipa naj bo sestavljena iz vodje, kustosa, tehnične podpore, vodičev in prostovoljcev, ki skrbijo za izvajanje vsakodnevnih aktivnosti, organizacijo dogodkov, interpretacijo dediščine in komunikacijo z obiskovalci. Takšna struktura omogoča sinergijo med strokovnimi in operativnimi dejavnostmi ter zagotavlja, da so vse naloge trdno povezane z vizijo in cilji upravljanja.

Kot pomoč pri izvajanju upravljalških nalog župan imenuje strokovni odbor, ki ga sestavljajo:

1 član občine Bovec

1 član ZVKDS OE Nova Gorica

1 član Javnega zavoda za turizem Dolina Soče

1 član lokalne skupnosti

Mandat strokovnega odbora traja 5 let.

NALOGE STROKOVNEGA ODBORA:

- Ugotavlja ustreznost upravljaljskega načrta glede na strokovne smernice.
- Obravnava tematike s področja strokovnega dela na območju trdnjav.
- Predlaga rešitve glede na strokovna spoznanja.

PROGRAMSKI SVET KLUŽE:

Za podporo upravljavcu naj deluje tudi programski svet Kluže, ki je sestavljen iz več posameznikov in je zadolžen za oblikovanje vsebin, vezanih na kulturno dediščino.

Sodelovanje in usklajevanje: *Programi morajo biti pripravljeni v usklajevanju z lastnikom in drugimi deležniki; upravljavec mora biti usposobljen tudi za iskanje sredstev na razpisih in pri sponzorjih.*

PRISTOJNOSTI IN PROCESI SPREJEMANJA IN IZVAJANJA ODLOČITEV, SPREMLJANJE IZVAJANJA, TRAJANJE NAČRTA

Načrt upravljanja Trdnjave Kluže sprejme Občinski svet Občine Bovec za obdobje 10 let.

Občina Bovec v sodelovanju z izbranim upravljavcem trdnjave Kluže in pristojnimi strokovnimi institucijami pripravlja letne programe dela ter po potrebi predloge sprememb in dopolnitev načrta upravljanja.

Občinski svet Občine Bovec potrjuje letne programe in obravnava letna poročila o izvajanju načrta upravljanja, ter spremlja učinke in skladnost izvajanja z zastavljenimi cilji.

Spremembe načrta upravljanja se sprejemajo po enakem postopku kot osnovni načrt.

Pobudo za spremembo načrta upravljanja lahko podajo:

- lokalna skupnost,
- svetniki Občinskega sveta Občine Bovec,
- upravljavec objekta, ali
- posamezniki.

Pobuda mora biti ustrezno utemeljena in mora vsebovati predlog sprememb oziroma rešitev, ki prispevajo k učinkovitejšemu varovanju, upravljanju ali oživitvi Trdnjave Kluže.

Sklop	Ugotovitev iz dokumentov	Predlagana uporaba v načrtu
Lastnik in strateški nosilec	Občina Bovec ostaja lastnica in nosilka odločitev, zlasti glede posegov, najemov, cenikov in dolgoročnih investicij.	V načrtu naj bo jasno zapisano, katere odločitve sprejema občina oziroma občinski svet.
Pogodbeni upravljavec	Javni zavod za turizem Dolina Soče je po pogodbi iz leta 2023 upravljavec za trdnjavo, dvorišče in podzemni rov.	Besedilo o "začasnem" upravljanju je treba pravno preveriti in po potrebi nadomestiti s pogodbenim opisom.
Strokovni nadzor	ZVNKD oziroma pristojna spomeniška služba mora sodelovati pri vseh posegih, ki presegajo tekoče vzdrževanje.	V postopkovniku naj bo predviden obvezen korak: projektna naloga - konservatorske smernice/soglasje - izvedba - dokumentiranje.
Programski razvoj	Zapisniki iz let 1998-2003 poudarjajo programski odbor, sodelovanje muzeja, lokalnih društev, prirediteljev, Društva 13-13, strokovnjakov in lokalne skupnosti.	Strokovni odbor naj ne bo le formalni organ, temveč naj ima programskorazvojno in evalvacijsko vlogo.
Letni program in poročanje	Pogodba določa uporabo prihodkov za dejavnost, vzdrževanje, urejanje in tekoče stroške; zahteva sledljivost izdanih računov in pokrivanje stroškov.	Letni program naj vključuje ločen prikaz prihodkov od vstopnin, stroškov rova, trdnjave, zavarovanj, čiščenja, vzdrževanja in programov.
Prireditve in tretji uporabniki	Upravljavca lahko določa vstopnino za občasne prireditve, vendar pravic in obveznosti ne sme prenesti oziroma prostorov oddati brez soglasja Občine Bovec.	V načrtu naj bodo predvideni tipski pogoji za prireditve, najem, varovanje, odgovornost, čiščenje, omejitve posegov in povrnitev stroškov.

15. NAČRT DELOVANJA S FINANČNIM OKVIRJEM

10-letni načrt z oceno stroškov in virov

Desetletni načrt delovanja trdnjave Kluže izhaja iz ugotovitev o stanju spomenika, dosedanjih obnovitvenih posegih in njegovem razvojnem potencialu. Namen načrta je zagotoviti uravnoteženo razmerje med rednim vzdrževanjem, nujnimi sanacijskimi posegi, postopno posodobitvijo obiskovalne infrastrukture ter dolgoročnim razvojem kulturno-turističnih, izobraževalnih in interpretacijskih vsebin.

Ukrepi so razporejeni po časovnih obdobjih in prednostnih sklopih. Kratkoročno so v ospredju varnost, sanacija zamakanja, statična stabilnost posameznih delov objekta, posodobitev osnovnih instalacij in izboljšanje pogojev za obiskovalce. Srednjeročno se načrt usmerja v posodobitev muzejske predstavitve, digitalizacijo interpretacijskih vsebin, izboljšanje interierja, orientacije obiskovalcev in osnovne turistične infrastrukture. Dolgoročno pa je cilj, da se Kluže utrdijo kot prepoznavno kulturno, muzejsko, izobraževalno in prireditveno središče Bovškega, povezano s Fortom Hermann, Potjo miru, evropskimi mrežami utrdbene dediščine in širšim čezmejnem prostorom.

Finančni okvir temelji na kombinaciji občinskega proračuna, državnih in evropskih sredstev, razpisov s področja kulturne dediščine, turizma, trajnostnega razvoja in čezmejnega sodelovanja, donacij, sponzorstev ter lastnih prihodkov iz vstopnin, prodaje, vodenj, prireditev in drugih programov. Podrobnejša razdelitev aktivnosti, nosilcev, časovnice in okvirnih virov financiranja je opredeljena v preglednici načrta aktivnosti.

15.1. Redno vzdrževanje in spremljanje stanja

Redno vzdrževanje je osnovni pogoj za dolgoročno ohranitev spomenika. Obsega čiščenje objekta in njegove okolice, redno odstranjevanje vegetacije, vzdrževanje poti, klopi, košev, razsvetljave, signalizacije in osnovne opreme ter manjša sprotna popravila ometov, tlakov, stavbnega pohištva, žlebov, prebojev, instalacij in drugih izpostavljenih delov objekta.

Zaradi zahtevnosti objekta in njegove lege je treba vzpostaviti tudi sistematičen konservatorski monitoring. Ta naj vključuje redne komisijske ogledе, fotografsko dokumentiranje stanja, po potrebi snemanje z dronom ter pregled težje dostopnih delov s pomočjo ustrezno usposobljenih izvajalcev. Posebno pozornost je treba nameniti ravnim streham, odvodnjavanju meteornih voda, zidovom, fasadam, stopniščem, dostopnim potem, okolici Forta Hermanna in območjem, kjer obstaja nevarnost padajočega kamenja ali nadaljnje degradacije.

15.2. Kratkoročni ukrepi 2026–2027: varnost in nujna sanacija

V prvem obdobju je prednostna naloga sanacija posledic zamakanja, saj vlaga neposredno vpliva na stanje konstrukcij, ometov, tlakov, instalacij in razstavnih prostorov. Ukrepi vključujejo sanacijo strehe, strešnih obrob, žlebov in odvodnjavanja meteornih voda, ureditev kritičnih mest na fasadah ter izvedbo ukrepov, predvidenih v že pripravljeni projektni dokumentaciji za sanacijo zamakanja.

Med nujne ukrepe sodijo tudi statična preveritev in sanacija manjšega krožnega stopnišča v severozahodnem delu objekta, posodobitev električne napeljave in razsvetljave, izvedba manjkajočega strelovoda na vhodnem portalu ter odprava tistih poškodb, ki lahko vplivajo na varnost obiskovalcev, zaposlenih in izvajalcev programov.

V istem obdobju je smiselno izboljšati osnovne pogoje za obiskovalce. To vključuje namestitve dodatnih klopi oziroma opreme za posedanje v notranjosti, obnovo dotrajane zunanje opreme, ureditev osnovne informacijske točke ter preveritev možnosti za preprosto ponudbo pijač in lokalnih izdelkov. Pri tem je treba upoštevati omejitve spomenika in infrastrukture, zato je primernejša rešitev z minimalnimi posegi, na primer avtomati ali sezonska ponudba, kot pa takojšnja vzpostavitev zahtevnejšega gostinskega programa.

15.3. Srednjeročni ukrepi 2028–2029: obiskovalna infrastruktura in muzejska posodobitev

Srednjeročno je treba nadgraditi obiskovalno izkušnjo in posodobiti muzejsko predstavitev. Obstoječe razstavne vsebine je smiselno dopolniti z večjezičnimi informacijami, sodobnejšo grafično podobo, QR-kodami, avdio vodiči in digitalnimi predstavitvami. Pri tem naj bodo prednostni jeziki obiskovalcev širšega alpsko-jadranskega prostora, zlasti slovenščina, italijanščina, nemščina in angleščina, z možnostjo postopne širitve na druge jezike glede na strukturo obiskovalcev.

Digitalizacija naj ne nadomesti neposrednega doživetja trdnjave, temveč ga dopolni. Smiselne so interaktivne predstavitve zgodovinskih obdobj, virtualne rekonstrukcije izgubljenih ali težje razumljivih delov utrdbe, digitalni prikazi obrambnega sistema, povezave s Fortom Hermannom, razlage strateške lege in predstavitve vsakdanjega življenja v utrdbi. AR, VR, multimedijski vodiči in podobne tehnologije naj se razvijajo postopoma, po predhodni preveritvi tehničnih pogojev na lokaciji, zlasti internetne povezave, električne infrastrukture, nosilnosti prostorov, varovanja opreme in vzdrževanja sistema.

V tem obdobju je smiselna tudi priprava idejne zasnove za posodobljeno muzejsko zbirko. Ta naj poveže zgodovino Kluž, alpske prehode, naravne značilnosti Bovškega, vojaško arhitekturo, življenje ob meji, zgodbe lokalnega prebivalstva in pomen vode v utrdbenem sistemu. Ideja tematskega "Muzeja vode" se lahko obravnava kot razvojna možnost, vendar naj bo vključena le, če se vsebinsko poveže z vodnim zbiralnikom, Koritnico, oskrbo utrdbe in širšo naravno dediščino območja.

Srednjeročno je treba izboljšati tudi interier in funkcionalnost prostorov. Med prednostne ukrepe sodijo sanacija oziroma estetska posodobitev sanitarij, izboljšanje akustike v prostorih, posodobitev poročne oziroma protokolarnе dvorane, ureditev sprejemnih površin in boljša umestitev informacijskega pulta. Na parceli 5036/6, k.o. Bovec, je mogoče preveriti tudi možnost postavitve manjšega vhodnega oziroma informacijskega paviljona, ki bi omogočal osnovno predstavitev vsebin tudi izven odpiralnega časa trdnjave ter služil kot zatočišče obiskovalcem, pohodnikom in kolesarjem. Takšna rešitev mora biti predhodno usklajena z ZVKDS, TNP in drugimi pristojnimi službami.

15.4. Dolgoročni ukrepi 2030–2036: kulturno-turistično središče in povezovanje

Dolgoročni cilj je, da se Kluže razvijejo v stabilno kulturno-turistično, muzejsko, izobraževalno in prireditveno središče. To vključuje redne razstavne in izobraževalne programe, vodene ogledе, delavnice, manjše koncerte, gledališke in literarne dogodke, protokolarnе dogodke ter ponoven razmislek o festivalu Kluže in drugih programih, ki so v preteklosti že pomembno zaznamovali prostor.

Prireditvena raba dvorišča mora biti načrtovana tako, da ne ogroža spomeniških lastnosti objekta. Potrebno je vzdrževati odrsko opremo, sedišča, dostopne poti, varnostne ureditve in infrastrukturo za dogodke. Morebitna premična streha nad dvoriščem je lahko dolgoročna razvojna možnost, vendar zahteva posebno prostorsko, konservatorsko, konstrukcijsko in programsko presojo.

Kluže je smiselno povezovati z drugimi utrdbami in kulturnimi potmi v Sloveniji, Italiji in Avstriji ter z evropskimi mrežami utrdbene dediščine, kot je FORTE CULTURA. Takšno povezovanje lahko omogoči skupne razstave, izmenjavo programov, čezmejne projekte, strokovna sodelovanja in boljšo mednarodno prepoznavnost spomenika.

Dolgoročno je treba preveriti tudi možnosti za energetske učinkovitejše delovanje objekta, izboljšanje ogrevanja, prezračevanja in električnih instalacij ter morebitne oblike trajnostne samooskrbe. Pri tem morajo biti vse rešitve prilagojene varstvenemu režimu, prostorskim omejitvam in dejstvu, da gre za kulturni spomenik v občutljivem naravnem in krajinskem okolju.

15.5. Dokumentacija, pravni status in upravljanje

Za izvedbo ukrepov je treba zagotoviti ustrezno projektno, konservatorsko in tehnično dokumentacijo. Med pomembnejše naloge sodijo priprava oziroma dopolnitev konservatorskega načrta, restavratorskih projektov, sodobnega geodetskega posnetka, fotogrametrije ali 3D-skena obeh trdnjav, dokumentacije za posodobitev muzejske zbirke ter strokovnih podlag za vključevanje v mednarodne mreže.

Pomemben del prihodnjega upravljanja predstavlja tudi ureditev pravnega statusa prostora. Potrebno je preveriti vpis varstvenih režimov na vse relevantne parcele, urediti služnosti za uporabo in vzdrževanje parcel, ki niso v lasti Občine Bovec, vendar so del funkcionalnega območja spomenika, ter sprejeti jasno odločitev o dolgoročnem modelu upravljanja trdnjave Kluže in Forta Hermanna.

Za uspešno izvajanje načrta je nujna jasna razdelitev odgovornosti med lastnikom, upravljavcem, ZVKDS, turističnimi in kulturnimi organizacijami, zunanjimi izvajalci ter morebitnimi programskimi partnerji. Le tako bo mogoče zagotoviti, da se nujna sanacijska dela, redno vzdrževanje, programski razvoj in dolgoročna vlaganja ne bodo izvajali stihijsko, temveč kot usklajen proces varovanja in razvoja spomenika.

NAČRT AKTIVNOSTI S FINANČNIM OKVIRJEM: TRDNJAVA KLUŽE, RUŠEVINA FORT HERMANN IN OKOLICA (SPOMENIK BOVEC TRDNJAVA KLUŽE)									
Naloge	Aktivnosti	Časovni potek	Št. enot	Enota	Ocenjen letni strošek EUR	Financiranje	Časovnica	Sodelujoči	Zadolžen
0. REDNA VZDRŽEVALNA DELA									
Redna vzdrževalna in očiščevalna dela na poslopju in njegovi neposredni in širši okolici	letno								upravljalec / lastnica občina Bovec
TRDNJAVA KLUŽE: OBJEKT	redno čiščenje objekta in okolica	vsakodnevno		kpl	0,00	proračun upravljalca	od 2026	upravljalec, občina Bovec,	upravljalec
	redno čiščenje razstavnih eksponatov	večkrat letno (4x)		kpl	0,00	proračun upravljalca	od 2026	upravljalec, občina Bovec, nosilec razstave	upravljalec
	manjša vzdrževalna popravila, električnih in strojnih instalacij kot so menjava žarnic, drugega potrošnega materiala in podobno	redno		kpl	0,00	proračun upravljalca	od 2026	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	upravljalec
	manjše sanacije gradbenih elementov kot so popravilo razpok, lokalno prebarvanje, menjava poškodovanega ometa, tesneje prebojev, menjava šlebov, kitanje, plesaknjem nastavitje okovij, in podobno	letno		kpl	0,00	proračun upravljalca / proračuna občine Bovec	od 2026	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	upravljalec / lastnica
FORT HERMANN				kpl	0,00	proračun upravljalca / proračuna občine Bovec			lastnica
TRDNJAVA KLUŽE IN FORT HERMANN: OKOLICA	košnja trave ob trdnjavama in okolici	večkrat letno		m2	0,00	Vključiti v koncesijo	od 2026	koncesionar	lastnica
	vzdrževanje utrjenih in pohodnih poti	letno		m1	0,00	Vključiti v koncesijo	od 2026	koncesionar	lastnica
	odstranjevanje neželene vegetacije v okolici	letno		kpl	0,00	Vključiti v koncesijo	od 2026	koncesionar	lastnica
	odstranjevanje neželene vegetacije z zidov obeh trdnjav	letno		kpl	0,00	Vključiti v koncesijo	od 2026	koncesionar	lastnica
	utrjevanje manjkajočih in nestabilnih delovzidovin delov zidov in skalovja = preprečitev padajočega kamenja	letno		kpl	0,00	Vključiti v koncesijo	od 2026	koncesionar,alpinisti, gradbeno podjetje	lastnica
	vzdrževanje košev za odpadke	stalno		kos	0,00	Vključiti v koncesijo	od 2026	koncesionar	lastnica
	vzdrževanje klopi	letno		kos	0,00	proračun upravljalca / proračuna občine Bovec	od 2026	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	vzdrževanje osvetljave trdnjave Kluže – zajeto znotraj vzdrževanja javne razsvetljave v občini Bovec	letno		kpl	0,00	Vključiti v koncesijo	od 2026	koncesionar	lastnica
	vzdrževanje osvetljave pohodne poti – zajeto znotraj vzdrževanja javne razsvetljave v občini Bovec	letno		kpl	0,00	Vključiti v koncesijo	od 2026	koncesionar	lastnica
2. NUJNA SANACIJSKA DELA									
Nujna vzdrževalna in očiščevalna dela na poslopju in njegovi neposredni in širši okolici	po potrebi								lastnica občina Bovec
ZAGOTAVLJANJE VARNOSTI NA OBMOČJU									
TRDNJAVA KLUŽE: OBJEKT	Sanacija vlage (popravilo strehe, obrob, izvedba žlebov, odvod meteornih voda)	poseg		kpl	0,00	proračun občine Bovec	takoj	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Statična ojačitev krožnega stopnišča	poseg		kpl	0,00	proračun občine Bovec	takoj	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Ureditev in tlakovanje dostopne poti do trdnjave: izvedba klančine, prilagoditev objekta za dostop invalidov	poseg		kpl	0,00	financiranje	kratkoročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Namestitev manjkajočega strelovoda	poseg		kpl	0,00	proračun občine Bovec	kratkoročno		lastnica
TRDNJAVA KLUŽE IN FORT HERMANN: OKOLICA	Pregled stanja povezovalne poti in okolice spomenika in določitev nujnih varnostnih ukrepov	letno		kpl	0,00	proračun občine Bovec	kratkoročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Namestitev nujnih varnostnih ukrepov	letno		kpl	0,00	proračun občine Bovec	kratkoročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
FORT HERMANN	Analiza/poročilo o statični stabilnosti objekta Fort Hermann.	postopek		kpl	0,00	proračun občine Bovec		upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Pregled stanja ruševine in določitev nujnih varnostnih ukrepov	postopek		kpl	0,00	proračun občine Bovec		upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Namestitev nujnih varnostnih ukrepov, na primer namestitev ograj	poseg		kpl	0,00	proračun občine Bovec		upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
VZDRŽEVALNA DELA Z NAMENOM PREPREČEVANJA NADALJNE DEGRADACIJE									

TRDNJAVA KLUŽE: OBJEKT	Sanacija vlage: Sanacija strehe in izvedba žlebov.	poseg		kpl	0,00	proračun občine Bovec in financiranje	kratkoročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Fasada: Čiščenje in zaščita kamnite fasade z nizkotlačnim vodnim curkom in algicidom	poseg		kpl	0,00	proračun občine Bovec in financiranje	kratkoročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Fasada: krpanje in fugiranje zidov z apneno malto po predhodni sondažni raziskavi	poseg		kpl	0,00	proračun občine Bovec in financiranje	kratkoročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Fasada: Lokalna obnova kamnitih polic, portalov in fasadnih detajlov	poseg		kpl	0,00	proračun občine Bovec in financiranje	kratkoročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Fasada: Vzdrževanje in po potrebi menjava stavbnega pohištva.	poseg		kpl	0,00	proračun občine Bovec in financiranje	kratkoročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Vzdrževanje in po potrebi menjava stavbnega pohištva.	poseg		kpl	0,00	proračun občine Bovec in financiranje	kratkoročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Sanacija vlage: Izvedba vertikalne hidroizolacije po predlogu ZVKDS in drenažnega sistema okoli oboda trdnjave in v atriju	poseg		kpl	0,00	proračun občine Bovec in financiranje	kratkoročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Sanacija vlage: injektiranje zidov proti kapilarni vlagi; uporaba materialov po navodilih ZVKDS.	poseg		kpl	0,00	proračun občine Bovec in financiranje	kratkoročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Sanacija vlage: Sanacija meteorne kanalizacije.	poseg		kpl	0,00	proračun občine Bovec in financiranje	kratkoročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Posodobitev električne instalacije v objektu	poseg		kpl	0,00	proračun občine Bovec in financiranje	srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Dopolnitev obstoječe muzejske razstave z večjezičnimi QR kodami ali informacijskimi tablamí in razlagami.	poseg		kpl	0,00		kratkoročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
3. INVESTICIJSKA DELA									
Investicijska vzdrževalna in očiščevalna dela na poslopju in njegovi neposredni in širši okolici	po načrtu								lastnica občina Bovec
OBVEŠČANJE, USMERJANJE - OSNOVNA (nujno potrebna) INFRASTRUKTURA									
Spomenik Kluže: TRDNJAVA KLUŽE in FORT HERMANN	Usmerjevalne table za obe trdnjavi (na osnovnih prometnicah v Bovcu, na parkirišču Kluže, na parceli nasproti trdnjave Kluže), enotna grafična podoba	poseg		kpl	0,00		srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Razlagalne table, enotna grafična podoba	poseg		kpl	0,00		srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Namestitev dodatnih informacijskih tabel	poseg		kpl	0,00		srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Izvedba in implementacija celostne grafične podobe	poseg		kpl	0,00		srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Posodobitev spletne strani o trdnjavi Kluže in trdnjavi Fort Hermann, v slovenskem, italijanskem, nemškem in angleškem jeziku	poseg		kpl	0,00		srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
OBVEŠČANJE, USMERJANJE - DODATNA INFRASTRUKTURA									
Spomenik Kluže: TRDNJAVA KLUŽE in FORT HERMANN	namestitev QR kod z dodatno poglobljeno vsebino in javno dostopnostjo do zgodovinskega gradiva (lahko navezava na spletno stran)	poseg		kpl	0,00		srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	izdaja tiskane publikacije o trdnjavama (slovensko, italijansko, nemško, angleško)	opravilo		kpl	0,00		srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	vključevanje trdnjav v turistične dogodke	opravilo		kpl	0,00		srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	uvredba maskote muzeja	projekt		kpl	0,00		srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	oblikovanje turističnih produktov, povezanih s trdnjavama	projekt		kpl	0,00		srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
URBANA OPREMA									
	namestitev klopi v okolici trdnjave – oblikovno naj bodo povezane s klopí na celotnem območju kulturnega spomenika	projekt		kpl	0,00		srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica

Spomenik Kluže: TRDNJAVA KLUŽE in FORT HERMANN	umestitev paviljona oziroma zatočišča z informacijskimi tablamami na parceli 5036/6, k.o. Bovec - po dogovoru z ZVKDS in TNP; urejenimi sanitarijami in avtomatom z lokalnimi produkti / pijačo; sanitarije, območje za posedanje, prostor za avtomat za napitke in prigrizke;	projekt		kpl	0,00		srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
POSODOBITEV INTERIERA									
TRDNJAVA KLUŽE: OBJEKT	Sanacija sanitarij	poseg		kpl	0,00		srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Prostorska akustika	poseg		kpl	0,00		srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Posodobitev poročne dvorane	poseg		kpl	0,00		srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Umestitev dodatnih klopi v interieru	poseg		kpl	0,00		srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Zunanji oder z odersko tehniko in sedišči	poseg		kpl	0,00		srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Umestitev bara v obliki avtomatov	poseg		kpl	0,00		srednjeročno	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica
4. INVESTICIJSKI PROJEKTI									
Investicijski projekti z dolgoročno strategijo razvoja spomenika	po načrtu								lastnica občina Bovec
TRDNJAVA KLUŽE: OBJEKT	Študija, projekt in izvedba umestitve male hidroelektrarne na Koritnici	postopek		kpl	0,00	financiranje	dolgoročno	občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Celovita sanacija ogrevanja in prezračevanja objekta	postopek		kpl	0,00	financiranje	dolgoročno	občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Celovita sanacija elektro instalacij v objektu	postopek		kpl	0,00	financiranje	dolgoročno	občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Celovita posodobitev muzejske zbirke z digitalno predstavitvijo zgodovinske dokumentacije	postopek		kpl	0,00	financiranje	dolgoročno	občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Ponovna vzpostavitev gostinskega dela	postopek		kpl	0,00	financiranje	dolgoročno	občina Bovec, ZVKDS	lastnica
5. KONSERVATORSKI MONITORING									
Periodična vzdrževalna in očiščevalna dela na poslopju in njegovi neposredni in širši okolici	1x na 3/5/10 let								lastnica občina Bovec
Spomenik Kluže: TRDNJAVA KLUŽE in FORT HERMANN	Reden konservatorski monitoring z zapisniškim tekstualnim in fotografskim fiksiranjem stanja: terenski komisijski ogled	na 2 leti		kpl	0,00	proračun občine Bovec	Od 2026	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica občina Bovec
	Reden konservatorski monitoring z zapisniškim tekstualnim in fotografskim fiksiranjem stanja: ogled z dronom, arhiviranje posnetkov	na 5 let		kpl	0,00	proračun občine Bovec	Od 2026	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica občina Bovec
	Reden konservatorski monitoring z zapisniškim tekstualnim in fotografskim fiksiranjem stanja: v težko dostopnih delih s pomočjo plezalcev, arhiviranje posnetkov	na 5 let		kpl	0,00	proračun občine Bovec	Od 2026	upravljalec, občina Bovec, ZVKDS	lastnica občina Bovec
1. PRIPRAVA KONSERVATORSKE DOKUMENTACIJE									
Spomenik Kluže: TRDNJAVA KLUŽE in FORT HERMANN	Konservatorski načrt	postopek		kpl	0,00			občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Restavratorski projekt	postopek		kpl	0,00			občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Sodoben posnetek obeh trdnjav: fotogrametrija ali 3d sken	postopek		kpl	0,00			občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Geodetski posnetek stanja	postopek		kpl	0,00			občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Projekt Sanacija zamakanj v objektu Trdnjava Kluže	IZVEDENO!		kpl	0,00		IZVEDENO!	občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Idejna zasnova posodobljene muzejske zbirke	postopek		kpl	0,00			občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Izvedbeni načrt za postavitev posodobljene muzejske zbirke	postopek		kpl	0,00			občina Bovec, ZVKDS	lastnica
	Priprava dokumentacije za vključevanje v mednarodne mreže	postopek		kpl	0,00			občina Bovec, ZVKDS	lastnica
4. PRAVNI STATUS PROSTORA									
Spomenik Kluže: TRDNJAVA KLUŽE in FORT HERMANN	vpisati varovanje v zemljiško knjigo na vse predmetne parcele	postopek		kpl	0,00			občina Bovec	lastnica
	določiti služnost uporabe in vzdrževanja parcel, ki niso v lasti občine Bovec, vendar so del spomenika in ureditve na občino Bovec in vsakokratnega upravitelja trdnjav	postopek		kpl	0,00			občina Bovec	lastnica
	sprejeti odločitev glede (dolgoročnega) upravljanja obeh trdnjav	opravilo		kpl	0,00			občina Bovec	lastnica
	preveriti varovanje vizur na trdnjavo Kluže v prostorskih aktih in po potrebi izboljšati režime	opravilo		kpl	0,00			občina Bovec, ZVKDS	lastnica
SKUPAJ LETNO					0,00				Brez DDV
					0,00				DDV 22%
									cena z DDV

15.6. VIRI FINANCIRANJA

Viri financiranja: proračun Občine Bovec kot lastnice objekta, Javnega zavoda za turizem Dolina Soče kot pogodbenega upravljalca, Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje (izobraževalni programi za šole), Ministrstvo za obrambo (razširitev muzejske zbirke), Ministrstvo za naravne vire in prostor, Javni zavod Triglavski narodni park, EU skladi, lastna sredstva (vstopnine), sponzorji, donatorji.

Finančni okvir

- **Kratkoročno:** občinski proračun, Ministrstvo za kulturo, sredstva za kulturno dediščino in druga pristojna ministrstva, kot opisano zgoraj.
- **Srednjeročno:** evropski skladi (Interreg, Erasmus+, Horizon Europe – kulturna dediščina).
- **Dolgoročno:** prihodki od turizma, kulturnih dogodkov, partnerstva z zasebnim sektorjem.

Finančni okvir izvajanja načrta upravljanja

Viri financiranja se načrtujejo fazno, glede na nujnost ukrepov, pripravljenost projektne dokumentacije, pridobljena soglasja, razpoložljivost proračunskih sredstev in možnosti prijave na razpise. Finančni okvir v tem načrtu ne nadomešča investicijske dokumentacije, projektantskih popisov del, proračunskih dokumentov ali posameznih razpisnih prijav, temveč določa prednostno logiko financiranja in odgovornost za pripravo posameznih ukrepov.

Prednost imajo ukrepi, ki so nujni za varstvo spomenika, preprečevanje nadaljnega propadanja, zagotavljanje varnosti obiskovalcev in izpolnjevanje pogojev pristojnih varstvenih služb. Šele po stabilizaciji materialnega stanja objekta in zagotovitvi ustreznih mikroklimatskih pogojev se v večjem obsegu izvajajo programske, digitalne, razstavne in trženjske nadgradnje.

Za vsak ukrep, ki pomeni fizični poseg v spomenik, spremembo rabe prostora, postavitve nove opreme, ureditev poti, poseg v zemljišča ali spremembo interpretacijske infrastrukture, se pred izvedbo preveri potreba po projektni dokumentaciji, kulturnovarstvenih pogojih, kulturnovarstvenem soglasju, naravovarstvenem mnenju, arheoloških raziskavah oziroma drugih dovoljenjih.

Faza	Časovni okvir	Prednostne naloge	Nosilec	Možni viri financiranja	Pogoj za izvedbo
Nujni ukrepi	2026 – 2027	Prva faza sanacije zamakanja, nujna vzdrževalna dela, spremljanje vlage, varnostni ukrepi, konservatorski nadzor	Občina Bovec, upravljavac, projektanti, ZVKDS	Občinski proračun, Ministrstvo za kulturo, sredstva za ogrožene spomenike, drugi razpisi	Veljavna projektna dokumentacija, kulturnovarstveni pogoji/soglasje, naravovarstveno mnenje

Faza	Časovni okvir	Prednostne naloge	Nosilec	Možni viri financiranja	Pogoj za izvedbo
Kratkoročni ukrepi	2026 – 2028	Konservatorski načrt, restavratorski projekt, 3D/fotogrametrični posnetek, geodetski posnetek, statična oziroma varnostna analiza Forta Hermanna, projekt obnove poti	Občina Bovec, upravljavec, zunanji strokovnjaki	Občina Bovec, Ministrstvo za kulturo, EU programi, TNP, projektna partnerstva	Potrjena projektna naloga, uskladitev z ZVKDS/TNP
Srednjeročni ukrepi	2028 – 2031	Nadaljnja sanacija, ureditev razstavnih prostorov, posodobitev stalne razstave, večjezična interpretacija, premišljena digitalizacija, izboljšanje dostopnosti	Upravljavec, Občina Bovec, muzejske/strokovne institucije	EU skladi, Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za gospodarstvo/turizem, lastni prihodki, donacije	Stabilizirano stanje vlage, potrjen interpretacijski koncept, zagotovljeni tehnični pogoji
Dolgoročni razvoj	2031 – 2036	Celovitejša ureditev Forta Hermanna, dolgoročno upravljanje poti, povezovanje v dediščinske mreže, programi izobraževanja, kulturni dogodki, raziskave	Upravljavec, Občina Bovec, partnerji	Lastni prihodki, vstopnine, programi, sponzorstva, EU projekti, razpisi	Redno spremljanje učinkov, finančna vzdržnost, uskladitev z varstvenimi pogoji
Stalni ukrepi	vsako leto	Redno vzdrževanje, čiščenje, monitoring, letni program dela, letno poročilo, promocija, sodelovanje z	Upravljavec, Občina Bovec	Občinski proračun, sredstva upravljavca, lastni prihodki, manjši razpisi	Sprejet letni program dela in letno poročilo

Faza	Časo vni okvir	Prednostne naloge	Nosilec	Možni viri financiranja	Pogoj za izvedbo
		lokalno skupnostjo			

15.7. NAČRT DEJAVNOSTI UPRAVLJANJA

Načrt dejavnosti vključuje redne in sezonske kulturne programe, kot so tematski ogledi, delavnice za šole in odrasle, zgodovinske rekonstrukcije ter izobraževalne aktivnosti, ki obiskovalcem omogočajo poglobljeno razumevanje dediščine trdnjave. Poleg tega se izvajajo redni pregledi in vzdrževanje poti, objektov ter naravne okolice, spremljanje biodiverzitete in nadzor prometa na območju. Dejavnosti vključujejo tudi promocijo preko spletnih in tiskovin, sodelovanje z lokalnimi turističnimi ponudniki ter organizacijo posebnih dogodkov, ki povečujejo prepoznavnost trdnjave.

- Letni kulturni program (ogledi, delavnice, zgodovinske rekonstrukcije).
- Redno vzdrževanje poti in objektov.
- Promocija, digitalna kampanja, sodelovanje z lokalnimi turističnimi ponudniki.

V trdnjavi Kluže bi bilo potrebno uvesti digitalno predstavitev zgodovinske dokumentacije.

Sedanji načrt poleg investicijskih ukrepov natančno določi tudi programske odgovornosti.

Prijava projekta Kluže na razpise je poudarila potrebo po usposobljenem managerju za vodenje in trženje ponudbe ter storitev trdnjave, ki bi skrbel za celostni koncept, stalno prireditveno dogajanje in promocijo. V preteklosti je bilo predvideno celo usposabljanje na Salzburg Summer Academy for Arts Management 2002 oziroma primerljivo specializirano izobraževanje.

15.8. RAZVOJ KULTURNO-TURISTIČNIH STORITEV ZA PREDSTAVITEV TRDNJAVE KLUŽE

Razvoj kulturno-turističnih storitev naj temelji na organizaciji različnih programov, ki obiskovalcem omogočajo doživljanje zgodovine trdnjave. To vključuje tematske ogleda, delavnice, zgodovinske rekonstrukcije, interaktivne razstave, digitalne vodiče in virtualne ture, ki dopolnjujejo fizično izkušnjo obiska. Poudarek je na povezovanju z lokalnimi turističnimi ponudniki, izobraževalnimi ustanovami in kulturnimi institucijami, kar omogoča širšo prepoznavnost in povečanje obiskovalcev.

- Tematski ogledi, delavnice, zgodovinske rekonstrukcije (kot na primer delovanje društva 1313).
- Digitalni vodiči in multimedijske predstavitve.
- Sodelovanje z lokalnimi turističnimi agencijami, lokalnimi društvi s predstavitevami lokalne gastronomije, pripovedovanja zgodb, lokalnih obrti in podobno (stojnica z lokalnimi okusi Bovca in podobno).

Opomba: Gradivo Tomislava Šole o muzejih je za Kluže uporabno kot opozorilo, da muzej oziroma interpretacijsko središče ni skladišče starih predmetov, temveč komunikacijska ustanova, ki preteklost pripelje v sedanjost. Vsebinska Kluž naj zato ne ostane pri kronologiji bitk in gradbenih faz, ampak naj

obiskovalcu pomaga razumeti meje, strah, mobilnost, oblast, vojno, mir, tehniko, naravo in odgovornost skupnosti do dediščine.

Interpretacija naj bo strokovno utemeljena, večglasna in poštena. Ker gre za vojaško in spominsko dediščino, naj se izogiba senzacionalizmu, heroizaciji nasilja in poenostavljenim nacionalnim pripovedim. Smiselno je razvijati vodstva, razstave, digitalne vsebine in publikacije, ki povezujejo materialne ostaline z osebnimi zgodbami, krajino, vsakdanjim življenjem posadk in širšimi evropskimi procesi.

Upravljalec naj zato poleg obiskovalcev meri tudi kakovost razumevanja: odzive po vodstvih, število šolskih in strokovnih skupin, uporabo gradiv, vračanje obiskovalcev, sodelovanje lokalnih pripovedovalcev in povezovanje z drugimi točkami Poti miru.

Gradiva o izkušnjah obiskovalcev in o turizmu spomina potrjujejo, da obisk območij soške fronte pri številnih obiskovalcih ni zgolj turistični ogled, temveč iskanje družinske zgodovine, osebnih korenin, razumevanja vojne, empatije in miru. Zato naj se Kluže ne promovirajo kot spektakularizirana "temačna" atrakcija, temveč kot prostor zgodovine, spomina, miru, krajine in odgovornega doživljanja.

Pri posodobitvi razstav in vodstev naj se ohrani ravnotežje med vojaško-tehnično zgodovino, lokalno zgodovino Bovškega, zgodbami ljudi, naravnimi značilnostmi soteske Koritnice in širšim kontekstom Poti miru. Zvočni in svetlobni učinki, AR aplikacije in drugi doživljajski elementi so dopustni le, če ne banalizirajo žrtev vojne, ne povzročajo tveganj za spomenik in ne motijo naravovarstvenih režimov.

Stalna razstava ima pomembno dokumentirano razvojno sled: zasnovali so jo Tolminski muzej in lokalni sodelavci, z avtorji mag. Damjano Fortunat Černilogar, Markom Gregom, Fedjo Klavoro in dr. Jurijem Kunaverjem, ob podpori Občine Bovec, Ministrstva za kulturo, TNP, sponzorjev in sredstev PHARE. Ta kontinuiteta naj se pri prenovi razstave ohrani kot del identitete Kluž, hkrati pa naj se preverijo prevodi, berljivost, avtorskopravni status in možnost postopne digitalne nadgradnje.

15.9. PROMOCIJA IN TRŽENJE

Promocija trdnjave Kluže naj temelji na prepoznavanju njene kulturne, zgodovinske in krajinske vrednosti ter na povezovanju z drugimi dediščinskimi, turističnimi in izobraževalnimi vsebinami Bovškega. Cilj promocije je povečanje prepoznavnosti spomenika, spodbujanje obiska ter krepitev njegove vloge v lokalnem in širšem alpsko-jadranskem prostoru.

Komunikacija z javnostjo naj poteka preko sodobnih digitalnih kanalov, uradne spletne strani, družbenih omrežij, tiskanih publikacij, turističnih informacijskih centrov ter v sodelovanju z lokalnimi, regionalnimi in mednarodnimi partnerji. Posebna pozornost naj bo namenjena povezovanju s Potjo miru, Triglavskim narodnim parkom, Tolminskim muzejem, turističnimi organizacijami ter mrežami utrdbene dediščine.

Promocijske aktivnosti naj bodo prilagojene različnim ciljnim skupinam: lokalnemu prebivalstvu, šolam, družinam, kulturnim turistom, pohodnikom, kolesarjem, raziskovalcem ter domačim in tujim obiskovalcem. Pri tem je treba spodbujati tako redni obisk kot tudi vključevanje v kulturne dogodke, razstave, vodene ogleda in izobraževalne programe.

Pomemben del promocije predstavlja tudi informacijsko-prodajni kotiček oziroma muzejska prodajalna. Ta naj ne bo zgolj vir prihodkov, temveč podaljšek interpretacije spomenika in njegovih vsebin. Ponudba naj vključuje kakovostne publikacije, zemljevide, razglednice, didaktična gradiva, reprodukcije arhivskega gradiva, lokalne izdelke ter druge vsebinsko povezane spominke. Izgibati se je treba generičnim turističnim izdelkom brez neposredne povezave s Klužami in Bovškim.

Prihodki iz prodaje, vstopnin in drugih dejavnosti naj se namensko uporabljajo za vzdrževanje spomenika, razvoj programov, pripravo razstav, publikacij, digitalnih vsebin ter izboljšanje dostopnosti in kakovosti obiska.

16. KAZALNIKI IN NAČIN SPREMLJANJA IZVAJANJA

Učinkovitost načrta upravljanja se spremlja preko kazalnikov, ki vključujejo število obiskovalcev, stanje ohranjenosti zidov in objektov, rezultate anket o zadovoljstvu obiskovalcev, finančno vzdržnost ter izvajanje načrtovanih programov in investicij. **Kazalniki naj ne merijo samo števila obiskovalcev in dogodkov, temveč tudi kakovost upravljanja.** Redna spremljanja omogočajo pravočasno prilagajanje aktivnosti, izboljšanje upravljanja, korekcijo promocijskih in programskih ukrepov ter zagotavljanje varnosti in ohranitve kulturne dediščine.

Kazalniki spremljanja

- Število obiskovalcev na leto.
- Stopnja ohranjenosti konstrukcije (periodična poročila ZVKDS).
- Število izvedenih kulturnih prireditev.
- Prihodki iz turizma in delež namenjen vzdrževanju.
- Vključenost lokalne skupnosti (št. sodelujočih društev).
- Spremljanje vlage in uporabnosti razstavnih prostorov pred uvajanjem digitalne opreme: merjene vrednosti mikroklima, zabeležene poškodbe razstavnega gradiva in izvedeni ukrepi.
- Datum začetka in zaključka sanacije zamakanja, skladnost z veljavnim kulturnovarstvenim soglasjem ter število potrjenih konservatorskih detajlov oziroma vzorcev.
- Izvedba arheoloških raziskav ob gradnji: pridobljeno soglasje Ministrstva za kulturo, dnevnik nadzora, končno poročilo in predaja arhiva najdišča pristojnemu muzeju.

17. VELJAVNOST NAČRTA UPRAVLJANJA

17.1. ROK VELJAVNOSTI NAČRTA UPRAVLJANJA

Načrt upravljanja Trdnjave Kluže je veljaven 10 let od potrditve, kar omogoča dolgoročno načrtovanje in izvajanje dejavnosti.

17.2. NAČIN SPREMINJANJA NAČRTA UPRAVLJANJA

Načrt upravljanja trdnjave Kluže velja 10 let (2026–2036).

Od upravljalca se pričakuje letno poročilo o stanju dediščine, obiskih in izvedenih ukrepih lastnici objekta Občini Bovec in ZVKDS OE Nova Gorica. Zahtevani so tudi redni sestanki upravljske ekipe, strokovnega odbora Kluže in programskega sveta Kluže.

17.3. NAČIN DOPOLNJEVANJA NAČRTA UPRAVLJANJA

Načrt se lahko dopolnjuje na podlagi letnih analiz, sprememb zakonodaje, novih finančnih virov ali izkušenj z obiskovalci, kar zagotavlja prilagodljivost in učinkovitost upravljanja v spreminjajočem se okolju (npr. novi varstveni ukrepi, sprememba upravljavca).

18. DODATEK ZA RAZUMEVANJE NU

18.1. Povzetek Strategije kulturne dediščine

Strategija je okvirni nacionalni dokument, ki določa razvojne usmeritve na področju kulturne dediščine v Sloveniji za obdobje 2020–2023. Temelji na načelu **celostnega ohranjanja dediščine**, kar pomeni vključevanje dediščine v vse segmente družbe – izobraževanje, turizem, prostor, gospodarstvo in lokalne skupnosti.

Celostno ohranjanje – dediščina kot temelj nacionalne identitete, kulturne raznolikosti in trajnostnega razvoja.

Razvoj – dediščina kot vir gospodarske rasti, turizma in novih kreativnih industrij.

Znanje – prenos znanj o dediščini mladim generacijam, formalno in neformalno izobraževanje ter strokovno usposabljanje.

Upravljanje – učinkovitejše ravnanje s kulturnimi spomeniki v javni lasti, spodbujanje javno-zasebnih partnerstev, spremljanje stanja dediščine.

Dostopnost – izboljšanje fizične, intelektualne in informacijske dostopnosti do dediščine za vse, vključno z ranljivimi skupinami.

Turizem in kreativne industrije – spodbujanje kulturnega turizma in povezovanje dediščine z novimi storitvami in produkti.

Financiranje in podpora – povečanje sredstev za dediščino, davčne spodbude, skladi in javno-zasebna partnerstva.

18.2. Povzetek Strategije slovenskega turizma 2022-2028

Povzetek **Strategije slovenskega turizma 2022–2028** (SST) s poudarkom na tistih točkah, ki so neposredno povezane z načrtom upravljanja trdnjave Kluže:

Glavne usmeritve strategije

- Vizija: »*Zelena butičnost – manjši odtis, večja vrednost*«.
- Osredotočenost na **trajnostni, butični turizem visoke kakovosti**, temelječ na naravi, kulturi in avtentičnih izkušnjah.
- Poudarek na **celovitih destinacijah**, povezovanju lokalne skupnosti in uravnoteženju turističnih tokov.
- Povečanje **dodane vrednosti na obiskovalca** (manj množičnega turizma, več ekskluzivnih, vsebinsko bogatih doživetij).

Kulturna dediščina kot turistični produkt

- Poseben sklop ukrepov namenjen **obnovi in valorizaciji kulturne dediščine**: ponovna uporaba in oživljanje spomenikov, izboljšanje dostopnosti (fizične in digitalne), vključevanje v **kulturno-turistično ponudbo**.
- Podpora muzejem, galerijam in utrdbam pri **upravljanju, trženju in oblikovanju novih produktov**.
- Program »**Butična evropska kulturna identiteta**«: kulturna dediščina in ustvarjalnost kot generator turizma.
- Kulturna in zgodovinska mesta ter **kulturne poti** so prepoznane kot osrednji produkti.

Alpska Slovenija kot makrodestinacija

- Kluže sodijo v **Alpsko Slovenijo**, kjer se združujejo **narava (TNP, Soška dolina)** in **zgodovinska dediščina (Soška fronta, utrdbe)**.

- Posebno izpostavljeno je vključevanje **kulturne krajine in dediščine prve svetovne vojne** v turistično ponudbo.
- Vloga Posočja: destinacija za **trajnostna doživetja na prostem**, zgodovinsko spominjanje in kulturne izkušnje.

Povezava s Klužami

Načrt upravljanja Kluž lahko neposredno nasloni na SST 2022–2028:

- **Kultura kot nosilec identitete:** Kluže kot spomenik in muzej sodijo v nacionalno prioriteto kulturno-turistične valorizacije.
- **Ponovna uporaba spomenikov:** revitalizacija in uporaba trdnjave kot kulturno-umetniškega in turističnega centra je v skladu z ukrepi strategije.
- **Digitalizacija in dostopnost:** priložnost za razvoj digitalnih interpretacij, virtualnih razstav in povezav s Potjo miru.
- **Kulturne poti:** Kluže bi lahko postale del še več evropskih kulturnih poti (so že del Poti miru po Posočju, dodatno npr. FORTE CULTURA), kar strategija spodbuja.
- **Alpska Slovenija:** umeščanje v butično ponudbo – združevanje narave (TNP, Koritnica, Rombon) in kulturne dediščine (utrdbena arhitektura, Soška fronta).
- **Dogodki in industrija poslovnih srečanj (MICE):** poročni obredi, konferenčni dogodki in kulturni festivali v Klužah ustrezajo strategiji razvoja kulturnega in poslovnega turizma.

Usmeritve

- Turizem mora temeljiti na trajnosti, majhnem vplivu na okolje in visoki dodani vrednosti.
- Usmeritev v butična doživetja namesto množičnega turizma.
- Povezovanje kulturne dediščine z naravnimi vrednotami.
- Ustvarjanje zgodb in interpretacij, ki obiskovalcu ponujajo edinstveno izkušnjo.
- Potreben je resen in poglobljen razmislek, koga naslavljamo in kam se usmerjamo – oziroma koga lahko, s katerimi produkti in v katerih destinacijah, učinkovito ne zgolj nagovorimo, temveč tudi izpolnimo njihova pričakovanja.
- Osredotočenje na gosta, ki več dni preživi v destinaciji, kar mu omogoča, da se odloča tudi za bolj butična doživetja z višjo dodano vrednostjo (in ne zgolj top atrakcije, ki so v prvem planu kratkega ali celo enodnevnega obiska).
- Ponovna uporaba in oživljanje spomenikov, muzejev, utrdb.
- Vključitev dediščine v sodobno turistično ponudbo.
- Povezovanje v kulturne poti in evropske mreže.
- krepitev sodelovanja z drugimi dediščinskimi objekti in TNP,
- Mobilnost v destinacijah: Spodbujanje javnega prevoza, kolesarskih poti, shuttle povezav (Posočje opredeljeno kot nerešena kritična točka, ki jo je potrebno čim prej rešiti) - Aktivnejše vključevanje JPP v turistično ponudbo Slovenije.
- Digitalna dostopnost: virtualne vsebine, digitalni vodiči.
- Razvoj kulturnih festivalov, prireditev, interpretacijskih programov.
- Podpora poročnemu turizmu, industriji srečanj (MICE), kulturnim prireditvam v dediščinskih prostorih.
- Turizem kot orodje za razvoj skupnosti, ne zgolj za obiskovalce.
- Povezava z lokalnimi ponudniki (gostinstvo, prenočišča, vodniki, društva).
- Sezonsko obremenitev destinacij je treba nasloviti s strateškim pristopom k načrtovanju in razvijanju turistične ponudbe in produktov izven glavne sezone: Krepitev razvoja in produktov izven koničnih sezon (pri čemer se upošteva, da se v obdobjih, ko narava potrebuje mir, usmerja turistične tokove v urbana območja). Sezonskost je najizrazitejša v Dolini Soče.
- Razvoj gastronomije.

18.3. Strokovne podlage

- Kulturnovarstvene smernice ZVKDS za območje Trdnjave Kluže, 2025,
- Poročila o arheoloških raziskavah na območju trdnjave in okolice (ZVKDS, 2017–2022),
- Načrt upravljanja Triglavskega narodnega parka 2016–2025, april 2016
- Gozdnogospodarski načrt gozdnogospodarske enote Bovec (2024 – 2033) št. 01 – 02/24 z dne 14. aprila 2025, ki ga je 1. 7. 2025 sprejelo Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano in pripravil Zavod za gozdove Slovenije, OE Tolmin).

18.4. Načrt upravljanja Triglavskega narodnega parka (2016–2025)

Načrt upravljanja Triglavskega narodnega parka (2016–2025) določa **varstvene režime, omejitve in usmeritve rabe prostora**, pri čemer je poudarek na varovanju naravnih vrednot, biotske raznovrstnosti in kulturne dediščine.

Ključne omejitve v TNP

- **Varstvena območja:** park je razdeljen na tri območja z različno strogimi omejitvami (1. območje najstrožje – omejen promet, gradnja in intenzivne dejavnosti; 2. in 3. območje dovoljujeta več kmetijskih, turističnih in infrastrukturnih rab)
- **Posegi v prostor:** vsi morajo biti načrtovani tako, da ne ogrožajo ekosistemov, naravnih procesov in kulturne dediščine
- **Promet:** postopna ukinitve individualnega turističnega motornega prometa v 1. območju; umirjanje in preusmerjanje prometa v 2. in 3. območje
- **Turizem:** prepovedane so oblike, ki povzročajo nesprejemljive negativne vplive na naravo in kulturno dediščino
- **Kulturna dediščina:** obnova in raba morata zagotavljati ohranjanje avtentičnosti, tipologije stavbarstva ter prostorskih razmerij (npr. pri memorialni dediščini, planinah, zgodovinskih kulturnih krajinah)
- **Kmetijstvo:** dovoljeni le sonaravni načini gospodarjenja, prednost ima ohranjanje avtohtonih pasem, starih sort ter tradicionalnih praks (pašno-košni sistem)

*Trdnjava Kluže je v TNP obravnavana kot **kulturni spomenik in muzejsko središče**, ki dopolnjuje naravne in zgodovinske vrednote območja. Omejitve v parku zagotavljajo, da se njen turistični potencial izkorišča **trajnostno** – brez neskladnih gradenj, pretiranega prometa ali dejavnosti, ki bi zmanjšale njen simbolni in kulturni pomen; ohranjanje avtentičnosti lokacije, prostorskih razmerij in spomeniškega značaja. Komercialne in turistične dejavnosti v njej morajo biti usklajene z načelom, da ne degradirajo dediščinskih vrednot.*

Kulturna dediščina in memorialni prostori

V TNP je poudarjeno ohranjanje kulturne krajine in dediščine (stavbna, arheološka, sakralna, memorialna) kot sestavine identitete območja.

Posebej izpostavljena je memorialna dediščina 1. svetovne vojne v Posočju, ki je dobro vključena v turistično ponudbo (spominska obeležja, ostaline Soške fronte, grobišča).

V register so vpisana tudi območja Rombona in Krnskega predgorja kot zgodovinske krajine povezane s Soško fronto.

Povezava s Klužami: trdnjava je del iste memorialne in kulturne krajine; vključitev v širšo mrežo interpretacije dediščine (Poti miru v Posočju, muzeji, spominska območja).

Muzejske zbirke in kulturni turizem

Na območju Triglavskega narodnega parka deluje več muzejev, med njimi Javni zavod Tolminski muzej z razpršenimi lokacijami in Kobariški muzej d.o.o.. Zbirke v trdnjavi Kluže so deloma pod okriljem Tolminskega muzeja.

Dokument izpostavlja pomen dostopnosti, raziskav in vključevanja premične in nepremične kulturne dediščine v turistično ponudbo.

Povezava s Klužami: obstoječa muzejska dejavnost v Klužah je prepoznana kot del mreže muzejev in interpretacijskih središč v triglavskem narodnem parku.

Obiskovanje, interpretacija in usmerjanje obiskovalcev

TNP poudarja trajnostno usmerjanje obiskovalcev v manj ranljive predele ter oblikovanje urejene infrastrukture za doživljanje narave in kulturne dediščine.

Poudarek na trajnostni mobilnosti, interpretacijskih centrih in turistični infrastrukturi.

Povezava s Klužami: spodnja trdnjava Kluže lahko deluje kot vhodna točka v Koritnico in Posočje in kot interpretacijsko in informacijsko središče, ki usmerja obiskovalce (parkirišča, poti na Rombon, Fort Hermann, Pot miru).

Lokalna skupnost, identiteta in razvoj

Dokument posebej omenja vlogo občine Bovec kot ene ključnih občin v TNP.

Poudarja pomen trajnostnega turizma, kulturne identitete in vključevanja lokalnega prebivalstva v razvojne projekte.

Povezava s Klužami: razvoj programov v trdnjavi lahko prispeva k trajnostnemu razvoju Bovškega in krepitvi lokalne identitete.

Usmeritve za varstvo in interpretacijo

TNP predvideva usmeritve za celostno ohranjanje kulturne dediščine ter povezovanje naravne in kulturne krajine.

Varstvene in razvojne usmeritve vključujejo tudi sanacijo razvrednotenih območij in upravljanje obiska.

Povezava s Klužami: usklajevanje prenove trdnjave, parka in dostopne infrastrukture z naravovarstvenimi cilji TNP (vegetacija, vodni režimi, krajinski vidiki).

18.5. Prostorski akt: Odlok o Občinskem prostorskem načrtu Občine Bovec

- Odlok o Občinskem prostorskem načrtu Občine Bovec (Uradni list RS, št. 21/19 in spremembe), OPN Občine Bovec – spremembe in dopolnitve (veljavne do leta 2025).

Izsledki iz prostorskega akta

Navedba prostorskega akta:

5248. Odlok o občinskem prostorskem načrtu OPN Bovec (Uradni list RS št. 119/2008)

Občinski svet Občine Bovec je na podlagi 2. točke 11. člena in 5. točke 14. člena Zakona o prostorskem načrtovanju (Uradni list RS, št. 33/07) ter 3. in 7. člena Statuta Občine Bovec (Uradni list RS, št. 72/06) na 18. redni seji dne 4. 12. 2008 sprejel.

Namenska raba prostora:

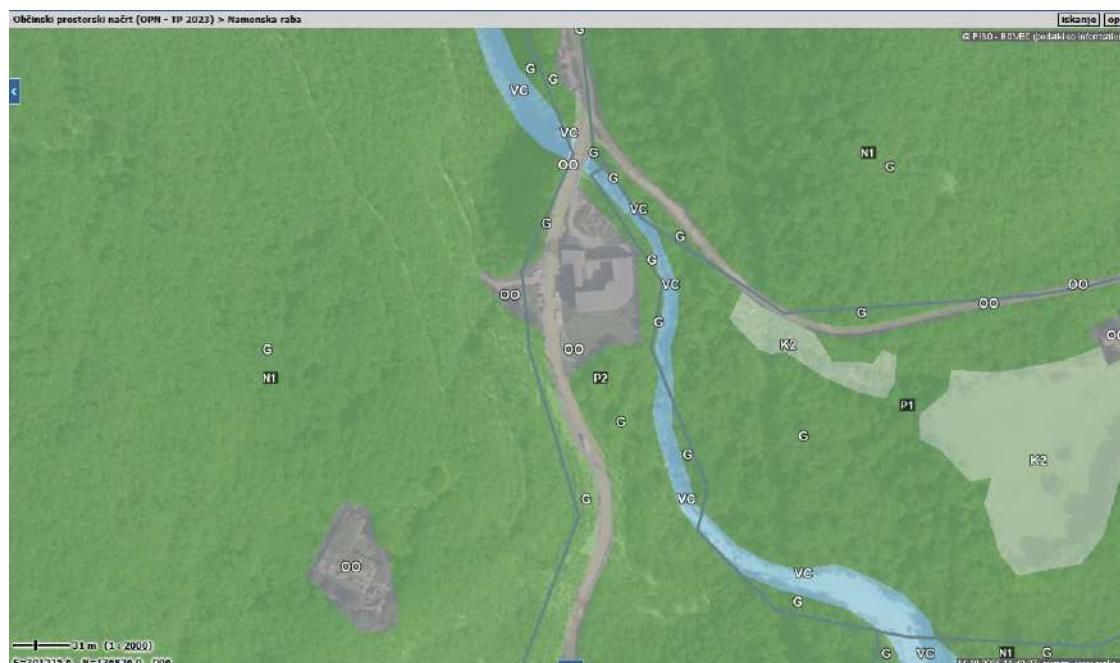
OO Ostala območja

Oznaka EUP:

Razpršena poselitev P2: Znotraj robnega območja TNP so opredeljene doline Loške Koritnice (od Kluž do Strmca), dolina Soče – Trenta (od Kala Koritnice do Loga v Trenti), Lepenjice (od izliva v Sočo do meje s TNP) in Vrsnik.

S območje Soče: Posebno območje – enota urejanja prostora je območje reke Soče kot naravne vrednote in zavarovanega območja državnega pomena z oznako – S.

EUP obsega meje območja reke Soče kot naravne vrednote od trdnjave Kluže in Kala Koritnice (meje s TNP) do Srpenice in meje z Občino Kobarid.

Vir: <https://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=bovec>

Prostorske enote OPPN:

P2, S

Tipi objektov:

Oznaka tipa objekta:

Etažnost stavbe je:

K+P+N

Višina stavbe je:

do +14,33m

Določitev PIP v enoti P2:

P2: razpršena poselitev znotraj robnega dela TNP

Dopustne vrste posegov so: vzdrževanje, rekonstrukcija, prenova in sanacija, dozidava in nadzidava, ponovna gradnja, sprememba namembnosti dela objekta za dopolnilno dejavnost z možnostjo prepletanja dejavnosti.

Določitev PIP v enoti S:

S: območje Soče

(1) obstoječi namen – stanje (kmetijski, lovski, rekreacijski objekti, infrastrukturni objekti mostovi in brvi), objekte se lahko samo vzdržuje in ohranja. Obstoječe objekte turistične infrastrukture, kot so dostopi do vode s parkirišči, premičnimi sanitarijami in info-tablami se lahko dopolni samo z objekti za preoblačenje, drugače pa vzdržuje. Vsak predviden poseg se v celoti podreja celostnemu ohranjanju kulturne dediščine, ohranjanju narave, varstva okolja in naravnih dobrin, varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami. Na vodnem in priobalnem zemljišču so dovoljeni posegi samo v skladu z ZV-1.

(2) posebnosti in dodatni pogoji: Pred vsakim posegom je potrebno pridobiti projektne pogoje in soglasje MOP ZVN na vodnem, priobalnem in poplavnih zemljiščih pa tudi MOP ARSO. Izjemoma je mogoča gradnja infrastrukturnih objektov v javnem interesu.

Vrste dopustnih dejavnosti: dopustne so dejavnosti vezane na ogled trdnjave spomenika, vključno s trgovsko in gostinsko ponudbo za obiskovalce in organiziranje kulturnih prireditve, ki jih objekt omogoča.

Vrste dopustnih gradenj oziroma drugih del: vzdrževanje objekta in preureditve, ki so dopustne glede na status zgodovinskega spomenika, ki ga ima trdnjava Kluže.

18.6. Pregled prejšnjega, prvega načrta »Načrt upravljanja za trdnjavo Kluže z okolico« (1996)

Oikos d.o.o., Germovšek, S. in Klavara, F. (1996). *Načrt upravljanja za trdnjavo Kluže z okolico, Priročnik*. Bovec: Občina Bovec.

Načrt iz leta 1996 je bil pionirski dokument, ki je celovito združil konservatorske, prostorske, kulturne in turistične vidike ter oblikoval jasno vizijo prihodnosti spomenika, ter je prvič celostno obravnaval vprašanje ohranjanja in rabe trdnjave Kluže. Dokument je bil izrazito razvojno naravnani, saj je predvidel vključitev Kluž v širši gospodarski in turistični kontekst Bovškega in regije. Nastal je v času, ko so bile trdnjava in njena okolica še v slabem fizičnem stanju, zato je njegov glavni doprinos v tem, da je oblikoval vizijo prenove in opredelil vlogo Kluž kot kulturnega, turističnega in spominskega prostora. Posebej dragoceno je bilo njegovo poudarjanje avtentičnosti trdnjave, saj je že takrat opozarjal na pomen ohranjanja izvirne podobe ob hkratnem razvoju novih vsebin programske raznolikosti, v kateri so bile zajete muzejska, kulturna, raziskovalna, izobraževalna in turistična dejavnost. Načrt je bil dragocen **temelj** za obnovo in oživitve Kluž. Z današnjega vidika bil osredotočen predvsem na vizijsko raven, cilji in programske usmeritve zastavljeni precej široko. V Načrt upravljanja so bili vključeni tudi Fort Hermann, razgledne poti in ureditev naravne okolice. Financiranje je bilo zamišljeno kot kombinacija različnih virov, a brez konkretnega finančnega modela in dolgoročne strategije.

Evalvacija pričakovanih učinkov načrta iz leta 1996 pokaže, da je bil dokument zasnovan z ambicioznimi cilji, ki so obetali pomembne premike tako za kulturno dediščino kot za lokalno skupnost. Na področju turizma je načrt predvideval privabljanje večjega števila obiskovalcev in podaljšanje turistične sezone, kar je bilo v tistem obdobju smiselno in skladno z naraščajočim zanimanjem za kulturni turizem. Do določene mere se je to uresničilo, saj so Kluže postale ena od pomembnejših točk na turističnem zemljevidu Bovškega. V povezavi z lokalnim razvojem je načrt obetal nova delovna mesta ter podjetniške priložnosti, a se je izkazalo, da so bili učinki na tem področju bolj omejeni. Trdnjava je resda prispevala k lokalni prepoznavnosti in v določenih obdobjih ustvarila priložnosti za posameznike ter manjše ponudnike, vendar pa ni uspela vzpostaviti trajnejšega gospodarskega vpliva. Pri oblikovanju kulturne identitete je bil učinek precej močnejši – Kluže so se postopoma uveljavile kot simbol Bovškega in širšega Posočja, kar se danes odraža tako v kolektivnem spominu kot v promocijskih praksah regije, pri tem pa velja poudariti, da se je na tem področju zgodil upad kulturnih dogodkov (Festival Kluže).

Na področju mednarodne prepoznavnosti je načrt pravilno napovedal možnosti vključevanja v evropske projekte in mreže. Čeprav je bila realizacija teh povezav sprva omejena, se je v kasnejšem obdobju vendarle oblikovala vrsta sodelovanj, ki so trdnjavo umestila v širši kulturni in zgodovinski kontekst.

Izhodišče

Trdnjava Kluže je kulturni spomenik državnega pomena. Ima izjemno zgodovinsko in simbolno vlogo v prostoru Bovškega (strateška lega med Furlanijo in Koroško). Po II. svetovni vojni je bila zapuščena, propadla, zaraščena in zapuščena s strani domačinov. Povečano zanimanje v 90. letih (kulturna dediščina, turizem, zgodovina).

Cilji

- Ohranitev kulturnega spomenika s spoštovanjem izvirne podobe.
- Razvoj kulturno-turistične ponudbe: muzejske vsebine, razstave, prireditve.
- Integracija v širši razvoj Bovškega (turizem, gospodarstvo, izobraževanje).
- Mednarodna prepoznavnost: Kluže kot prostor srečevanja treh svetov (slovanskega, romanskega, germanskega).

Programske usmeritve

- Muzejska dejavnost: stalne in občasne razstave (zgodovina, narava, arheologija, vojna dediščina).
- Kulturna dejavnost: koncerti, predstave, festivali.
- Raziskovalna dejavnost: zgodovinske in arheološke raziskave.
- Izobraževalna dejavnost: delavnice, programi za šole.
- Turizem: obiskovalci, vodstva, razgledne poti, spremljevalna ponudba (gostinstvo, trgovinica).

Prostorska ureditev

- Osrednji objekt: trdnjava Kluže kot muzejsko-informacijski center.
- Zunanje površine: parkirišča, dostopi, poti do Forta Hermann, urejanje okolice.

- Razgledne poti: povezave na Rombon, Svinjak in Predel.

Organizacija upravljanja

- Potrebna je stalna upravljavska institucija (muzej, zavod ali lokalna skupnost).
- Financiranje predvideno kombinirano: občina, država, EU, sponzorji, turistični prihodki.
- Upravljanje mora zagotoviti vzdrževanje objekta, razvoj programov in promocijo.

Faze izvajanja

- Sanacija trdnjave (statika, streha, fasade).
- Ureditev notranjih prostorov za razstave in kulturne programe.
- Vzpostavitev muzejske dejavnosti in informacijskega centra.
- Razvoj spremljevalnih dejavnosti (gostinstvo, trgovina, turizem).
- Ureditev širšega območja (Fort Hermann, poti, parkirišča).

Pričakovani učinki

- Turizem: privabljanje obiskovalcev, podaljšanje sezone.
- Lokalni razvoj: nova delovna mesta, podjetniške priložnosti.
- Kulturna identiteta: Kluže kot simbol Bovškega in Posočja.
- Mednarodna prepoznavnost: vključitev v evropske projekte in mreže.

18.7. Kronologija del

Zapisniki, konservatorska dokumentacija ter arhivsko gradivo ZVKDS in Občine Bovec kažejo, da obnova Kluž od vsega začetka ni bila razumljena zgolj kot sanacija objekta, temveč kot postopna revitalizacija kulturnega spomenika. Obnova je bila zasnovana fazno in tesno povezana s programsko oživitvijo trdnjave, ureditvijo stalne zbirke, infrastrukture, dostopov, vodooskrbe, sanitarij, električnih instalacij, dvorišča, povezav s Fortom Hermann ter vzpostavitev ustrezne upravljavske organizacije. Muzejska, razstavna, prireditvena, gostinska in prodajna dejavnost so bile predvidene že v zgodnjih zasnovah oživljanja Kluž.

Prvi večji konservatorski posegi so se začeli v drugi polovici osemdesetih let. Leta 1987 je bila rekonstruirana ravna streha nižjega zahodnega dela trdnjave, v naslednjih letih pa se je nadaljevala sanacija ostalih strešnih površin, odvodnjavanja meteornih voda ter poškodb in razpok, ki so nastajale zaradi zamakanja, zmrzovanja in neurij. V obdobju 1989–1992 so bili izvedeni tudi prvi posegi za zunanjo predstavitev objekta, urejanje dostopov in zaščito območja. Leta 1990 je bilo opravljeno čiščenje ter tehnično, fotografsko in geodetsko dokumentiranje Forta Hermann, kar je bilo pomembno izhodišče za nadaljnje razumevanje širšega utrdbenega kompleksa.

V tem obdobju so se na objektu izvedli tudi posegi, ki so omogočili njegovo osnovno zaščito in postopno odpiranje javnosti. Na severni fasadi Kluž so bila ponovno odprta zazidana vrata, usposobljeno je bilo zeleno stopnišče v atriju, obnovljen tlak v atriju, sanirani poškodovani ometi in popravljeni deli tlakov. Stavbno pohištvo je bilo po potrebi obnovljeno ali zamenjano, da je bil objekt ustrezno zaprt in zaščiten pred vremenskimi vplivi. Pomemben poseg je predstavljalo tudi čiščenje in sanacija velikega vodnega zbiralnika pod atrijem, ki zbira kapnico s strešin in predstavlja pomemben vir vode za objekt.

Posebno intenzivna faza revitalizacije se je začela konec devetdesetih let, zlasti po potresu leta 1998. V gradivu je posebej izpostavljena vloga tedanjega župana Roberta Trampuža, pod čigar okriljem je Občina Bovec začela celovitejšo fazno sanacijo in programsko oživljanje trdnjave. Pri pripravi in izvajanju aktivnosti sta pomembno vlogo imela Biro Kozorog in arhitekt Fedja Klavora. V tem času so bili pripravljeni popisi del, predračuni, projektna dokumentacija, dovoljenja za posege ter zasnove za obnovo, infrastrukturo in vsebinski razvoj Kluž.

V letih 1998–2001 so bili izvedeni pomembni posegi za preprečevanje zamakanja, ureditev strešnih obrob, žlebov in odtokov, meteorne kanalizacije, vodovodnih in elektroinstalacij ter osnovne razsvetljave. Urejali so se tudi dvorišče, dovozi, pešpoti, parkirne površine, varovalne ograje in dostopi proti Fortu Hermann. Sočasno so potekale raziskave, geodetski posnetki, pridobivanje zgodovinske dokumentacije iz Vojnega arhiva na Dunaju ter priprava začetne stalne predstavitve zgodovine Kluž z maketo. Obnova je bila razumljena kot celovit proces, ki je poleg gradbene sanacije vključeval tudi vprašanja programa, upravljanja, obiskovalcev, muzejske vsebine, prireditve in turistične ponudbe.

Leta 1999 je bil poudarjen dvojni pristop k razvoju Kluž: dolgoročna revitalizacija na podlagi projektov in turistične ponudbe ter hkratno ohranjanje dogajanja v trdnjavi do vzpostavitve ustrezne institucionalne ureditve. V tem času se je razvijala tudi ideja stalne zbirke, pri čemer sta sodelovala Goriški oziroma Tolminski muzej. V ospredju so bila vprašanja programske zasnove, prostorske umestitve vsebin, sanitarij, električnega priključka, čiščenja okolice, povezave s Fortom Hermann in parkiranja.

V letih 2002–2004 je revitalizacija dobila pomemben zagon v okviru programa PHARE CBC. Urejeni so bili večnamenski prostori, razstavni prostori, dvorišče, oprema za prireditve, osnovna interpretacijska infrastruktura, zasteklitve lin, oken in vrat, sanitarije, sprejemna avla, gostinski prostor ter oprema za izvajanje kulturnih, izobraževalnih in čezmejnih dejavnosti. V okviru teh posegov je bil očiščen in urejen tudi vodohram pod dvoriščem, v tlaku dvorišča pa so bile izvedene potrebne elektro-, vodovodne in kanalizacijske instalacije.

Leta 2003 so bile izvedene sanitarije, ometi v nadstropju, sprejemni pult v avli ter urejen in opremljen gostinski prostor. Trdnjava je bila takrat že v intenzivni javni rabi. Poročilo o drugi fazi navaja, da je bilo od odprtja 25. junija 2003 do 7. septembra 2003 prodanih 7.197 vstopnic, dnevni obisk pa je bil ocenjen na vsaj 400 do 500 obiskovalcev. Ta podatek je pomemben kot zgodovinski kazalnik privlačnosti Kluž v času ponovnega odprtja, ne pa kot neposredna ocena današnje nosilne zmogljivosti objekta.

Leta 2004 so bile izvedene še zunanja kanalizacija fekalnih vod, greznica, nadaljnje sanacije in elektroinstalacije, izdelana pa je bila tudi razstavna oprema za stalno zgodovinsko predstavitev Kluž. Pripravljene so bile večjezične predstavitvene vsebine, zloženska o trdnjavi, razstavni panoji, oprema za dvoriščne prireditve ter idejna zasnova za stalno razstavo o naravi, zgodovini Kluž in alpskem prehodu čez Predel. Tolminski muzej je v obdobju 2004–2007 z zunanjimi sodelavci pripravil razstavo Izza somraka stoletij, ki so ji bili dodani še arheološki, soškofrontni in naravoslovni vsebinski sklopi.

V naslednjih letih so se posegi nadaljevali predvsem v smeri dopolnjevanja vsebin, ureditve dostopov in širše interpretacije prostora. Leta 2005 je bil izdelan film o poti čez Predel z računalniško animacijo razvoja prostora, pripravljeni so bili večjezični prevodi in dokumentacija za projekt Spominski park neznanega vojaka, pridobljena pa je bila tudi dokumentacija za spremembo namembnosti dela objekta v gostinsko dejavnost. Leta 2006 je bil odprt zazidan dostop ter očiščen in opremljen grajski vodnjak z dostopno potjo in informativnim panojem. Leta 2007 je bila dokončno urejena zunanja ureditev pred vhodom, postavljen pa je bil tudi spomenik ob 210-letnici prvega pohoda Francozov in padca Kluž.

Leta 2008 je bil odprt in opremljen vstopni jašek do podzemnih kavern na Fortu Hermann z informativnimi panoji. Leta 2009 je bila pripravljena dokumentacija za virtualno vodenje po Klužah, postavljena pa je bila tudi večjezična razstava Napoleonski orli nad Alpami, povezana s slovesnostjo ob dvestoletnici bitke na Predelu.

Po letu 2010 je trdnjava delovala kot pomembno kulturno, turistično in prireditveno središče Bovškega. Oblikoval se je programski odbor za trdnjavo Kluže, več let je potekal Festival Kluže, skrb za programe,

vzdrževanje in delovanje objekta pa so prevzemali različni posamezniki in organizacije v sodelovanju z Občino Bovec. To obdobje potrjuje, da so bile Kluže po obnovi prepoznane ne le kot spomenik, temveč kot prostor javnega življenja, kulturnih dogodkov, razstav, izobraževanja in turistične predstavitve Bovškega.

Leta 2023 se je v okviru čezmejnega projekta trajnostnega razvoja dediščine prve svetovne vojne med Alpami in Jadranom nadaljevalo urejanje območja pod trdnjavo. Vzpostavljen je bil nov del Poti miru, ki vodi do korit reke Koritnice in se navezuje tudi na pot Juliana. Urejene so bile povezovalne poti, brvi in dostopi, v sklopu projekta pa je bila načrtovana tudi obnova približno 400 metrov dolgega rova pod trdnjavo ter ureditev razgledne ploščadi nad koriti Koritnice.

Pregled obnovitvenih posegov kaže, da se ključne konservatorske teme Kluž ponavljajo že od osemdesetih let dalje. Med njimi izstopajo ravne strehe, odvodnjavanje meteornih voda, razpoke zaradi zamakanja in zmrzovanja, varnost dostopov, odnos do zgornje trdnjave Fort Hermann, urejanje okolice ter nujnost natančnega dokumentiranja vseh posegov. Prav te teme ostajajo pomembne tudi danes.

Iz arhiva ZVKDS in Občine Bovec:

- 1987: Na trdnjavi je bila v letu 1987 temeljito rekonstruirana ravna streha na nižjem, zahodnem (približno 180 m²) delu, vključno z odvajanjem meteornih vod, kompletno hidroizolacijo in potrebnimi kleparskimi deli. Vsa dela, je opravila delovna skupina Izolacija Jožeta Zupana iz Dola pri Hrastniku. Dotrajano terasasto streho so najprej temeljito očistili, tako da so odstranili humus v debelini ca. 20 cm ter obstoječi hidroizolacijski sloj, vključno z rastli njem in kamninami. Nato so vse kamnite plošče v napušču naravnali ter jih z beležem stabilizirali. Dodatno so iz delali tudi betonski venec ter vstavili alkalne cevi za odvod meteorne vode. Kot prvo plast so položili betonski estrih (tudi kot naklonski sloj), armiran z armaturo R 131. Po opravljenih betonskih delih so izdelali popolno hidroizolacijo, ki sestoji iz: — 1-kratnega premaza s tibitolom, — 1-krat aluventibit, specialnega bitumenskega traku + vložkom aluminijev folije, ki je točkovno vgrajen na podlago s preklopom najmanj 10 cm, — 2-krat timbitekt: specialni bitumenski trak z vložkom mrežaste steklene tkanine, varjene po celi površini in s preklopi 10 cm in zamikom 50 cm, — zaščita hidroizolacije s PVC folijo debeline 0,5 mm in pravim prodcem 0 8—15 mm in debeline sloja 8—10 cm. Poleg navedenih del so izdelali tudi obrobe iz cinkove pločevine v razviti širini 45 cm.
- 1988: Sanacija strehe na višjem, obsežnejšem delu, ki meri 620 m². Zaradi drugačnega načina gradnje tega dela so morali med izvedbo sanacijski postopek prilagoditi drugačnim zasnovam strešne konstrukcije. Strešni del je namreč »skrival« pod debelim s podrastjo in grmovjem poraščenim nasutjem plitko trapezoidno betonsko konstrukcijo. Taka danost je narekovala izjemno — tudi do skoraj meter visoko nasutje iz prane prodca ter seveda enako visoke betonske venčne strešne zaključke. Po konsultacijah, preverjanju potrebnih materialov in načinov izvedbe so se odločili, da ta del strehe zaščitimo s sistemom, ki ga »ponuja« Tovarna izolacijskih materialov TIM Laško. Na skrbno očiščeno in oprano betonsko podlago so izvedli betonsko izravnavo vključno s ponovno namestitvijo izpadlih venčnih kamnitih kamnov. Na tako obdelano podlago so iz delali hladni premaz s timbitolom, nanj postavili plast aluventibita, ki je točkovno varjen in s preklopi najmanj 10 cm. Nanj so postavili dve timbitekta, ki je po celotni površini varjen in s preklopi 10 cm in zamikom 50 cm. Kot zaščito teh slojev, ki pomenijo hidroizolacijsko zaščito strešin objekta, pa so iz opisanih razlogov za zaščito hidroizolacije namesto nasutja s spranim prodcem uporabili lego tim refleksa 100 sv/40 SHB, to je posebnega bitumenskega tlaka s škrlavimi luskami, ki jih ni potrebno ne vzdrževati ne obnavljati. Za način in kvaliteto izvedbe so si od izvajalca pogodbeno zagotovili 10-letni garancijski rok, kar velja tudi za nižji trakt, saj je obe sanaciji izvajal »Izolacije« Jože Zupane iz Hrastnika. Taka sanacija je zagotavljala kratek rok izdelave, vidnih statičnih problemov ni, zato so na ZVKDS menili, da je objekt pripravljen za programsko ustrezno zasnovana funkcionalna projektiranja in izvedbe.
- 1989: sanacija ostalega dela strehe objekta, po sanaciji strešin trdnjave je bila v letnem planu predvidena delna zunanja prezentacija objekta, ki je obsegala preboj vhodnih vrat na plato objekta, ureditev dostopa, čiščenje okolice objekta in vključitev tako saniranega dostopa v predvideno prvo fazo funkcionalne izrabe.

- 1990: Del ostrešja je ob sanaciji dodatno poškodovalo neurje. Na vzhodni strani objekta v višini druge etaže je zaradi meteornih vod in zmrzali nastala izrazita razpoka širine 4-10 cm. Poškodovan je bil tudi kamnit venec nad lokacijo poškodbe. Sanacija se ni opravila.
- 1990: čiščenje s fizičnim sodelovanjem Planinskega društva Kobarid
- Arhitekt Fedja Klavora je celotno originalno tehnično dokumentacijo trdnjave in posnetek zgornje trdnjave Fort Hermann pridobil v Vojnem arhivu na Dunaju, sledi posnetek zgornje trdnjave Kluže Fort Hermann; izdelava detaljne tehnično in foto dokumentacije vključujoč podrobnega geodetskega posnetka trdnjave Fort Hermann in bližnje okolice.
- 1991: sanacija zidu oziroma večje razpoke, ki je nastala v ujmi 1989. Sanacijo poškodb je izvajalo podjetje "Zidarsko fasadarska radnja" Suloski Redžep. Dokončano je bilo tudi popravilo strehe. Dela je izvajalo podjetje "Izolacije" - Zupane Jože iz Dola pri Hrastniku. Z deli na trdnjavi Kluže so pohiteli, predvsem zaradi želje domačinov, zaradi svetovnega kajakaškega prvenstva na Soči. Zataknilo pa se je pri financiranju, saj še vedno niso dobili občinskih sredstev za akcijo. Dela so tako bila opravljena izključno z Republiškimi sredstvi. V letošnjem letu se je nadeljevalo tudi z zgodovinsko raziskovalno nalogo o razvoju trdnjave Kluže. Pregledano in obdelano je bilo precej arhivskega gradiva. Na osnovi izsledkov in ugotovitev je bil pripravljen tekst, ki se že pripravlja za objavo. Del namenskih sredstev za raziskovalno nalogo so porabili za prevode v italijanski in nemški jezik. Publikacija pa bo predvidoma izšla v začetku leta 1993.
- 1992: V le tu 1992 se je postavila varovalna ograja nad kanjonom. Dela so izvedli Centralni obrati iz Nove Gorice in Alpinistično društvo Kobarid. V načrtu je bila tudi ponovna vzpostavitev mostovža pri prvotnem vhodu, dela naj bi izvedlo Cestno podjetje iz Nove Gorice, vendar je ta poseg preprečilo dolgotrajno jesensko deževje.
- 1997: Začetek maja je bil ZVKDS obveščen, da se ob trdnjavi izvajajo dela, o katerih Zavod ni bil seznanjen. Po posredovanju na občini in policiji, je bilo ugotovljeno, da je izvedbo del naročilo Turistično društvo Bovec. Čiščenje okolice je načrtoval tudi Zavod in se o sami izvedbi že dogovoril z izvajalcem. Na terenskem ogledu so ugotovili, da je bil ob objektu na zahodnem delu, tik ob zidu, na katerega je bil do druge svetovne vojne prislonjen portal cestne zapore, izvršen izkop z buldožerjem. Iz starih posnetkov je sicer razvidno, da je bil tudi prvotno ta prostor v istem nivoju s cesto, vendar bi bil ob izkopu potreben arheološki nadzor (možnost najdb v nasutju). Tudi ravnanje poti, ki vodi proti Hermannovi trdnjavi, oziroma vzpostavljanju odtokov za meteorne vode, je bilo izvedeno brez vedenja in nadzora Zavoda. Na južnem delu za trdnjavo je bilo odstranjeno in očiščeno grmičevje vse do obrambnega zidu, po robu katerega so postavili ograjo in uredili krožno peš pot. Izdali so mnenje na vlogo gospoda Dežmana iz Kranja o postavitvi njegove privatne zbirke v trdnjavi.
- 1998: Pod županom Robertom Trampužem je potekala temeljita sanacija objekta, ki je potekala po fazah. Sta aktivnosti prevzela Biro Kozorog in Fedja Klavora. Po potresu je bilo pridobljeno dovoljenje za priglasitev del, gradbeno dovoljenje za elektroinstalacije, popis del in predračun za prvo fazo prenove. Zaradi močnega zamakanja notranjih prostorov so bile postavljene strešne obrobe z žlebovi in odtoki, na dvorišču izvedena nova meteorna kanalizacija, v delu prostorov pa nove vodovodne in elektroinstalacije z razsvetljavo. Izveden je bil geodetski posnetek bližnje okolice in prečno izmerjena korita; pridobljena je bila originalna tehnična dokumentacija trdnjave in posnetek Fort Hermanna iz Vojnega arhiva na Dunaju; odprta je bila začetna faza stalne postavitve zgodovine Kluž z maketo.
- Na podlagi javnega razpisa je sanacijska dela v notranjosti severnega trakta trdnjave Kluže pri Bovcu izvajalo podjetje Renova 412 d.o.o. iz Tolmina. Dela, ki so obsegala odbijanje ometov, saniranje obokov, odstranitev starega betona, popravilo tlaka in obdelavo špalet, so bila vredna 1.251.390 SIT, od katerih je občina Bovec kot sofinancer v skladu z veljavno razdelitvijo prispevala 251.390 SIT, republiški proračun preko Ministrstva za kulturo pa 1.000.000 SIT.
- Predvidena je bila multidisciplinarna delavnica, prva faza v vrednosti približno 5 mio SIT, minimalna ureditev dostopa, sanitarij, ograje in prireditvev ter potreba po jasni organizacijski oziroma upravljaljski strukturi. Opravljene so bile vloge za zemljiškoknjižne izpiske, obvestila ZVNKD, postopki pri UE Tolmin za sanitarije, električne instalacije, tlakovanje, zasteklitev in omete; odprta so bila vprašanja stalnega električnega priključka, WC kabin, cistern, čiščenja okolice, poti proti Fortu Hermann in parkiranja. (Skupina za Kluže in Zgodovinska sekcija).

- 1999: V sodelovanju mariborskih v sodelovanju mariborskih študentov je bil razširjen vhod v tunel, počiščena pot k Fort Hermannu in deloma očiščen jašek za dostope v podzemne kaverne. Ob pomoči ljubljanskih tabornikov so bili ob cesti zloženi kamniti inicialki FJ II; saniran je bil načet kamniti zid dovoza in zunanja ureditev na obeh straneh ceste; izvedeni so bili tudi preostali tlaki v objektu in na dvorišču. Zapisnik Kluže, Občina Bovec: Pristop je bil zastavljen na dveh ravneh: dolgoročna revitalizacija na podlagi projektov in turistične ponudbe ter ohranjanje dogajanja v trdnjavi do institucionalne ureditve. Goriški muzej/Tolminski muzej je razvijal idejo stalne zbirke; nujna sta bila program in prostorska umestitev.
- 2000: Temeljito je bil saniran v potresu 1998 močno poškodovan zid dvorišča s portonom in napisom; sanirani so bili napačno izvedeni strešni odtoki; izvedena je bila dvodnevna delavnica strokovnjakov o bodoči izrabi trdnjave. Pripravljen je bil projekt popotresne sanacije poškodb, ki pa ni bil odobren s strani Državne tehnične pisarne. Sanacija objekta se je izvajala zgolj z občinskim proračunom.

Poškodovan prton v potresu 1998. Vir: Fedja Klavora

- 2001: S fuganjem je bila sanirana vzhodna fasada nadstropnega objekta in fasade pritličnega dela trdnjave; sanirana je bila tudi poškodba fasadnega zidu nad vrati v trdnjavo. Odprto je bilo vodno zajetje za italijansko posadko, kar je predstavljalo začetek povezovalnega rova za HE Kršovec v dolžini približno 20 m. Sanacijska dela, dogovorjena s tristransko pogodbo / Ministrstvo za kulturo, občina Bovec, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Gorica/ je izvajalo podjetje Renova 412, izbrano na javnem razpisu. Dela obsegajo nadaljevanje sanacije pre perelih ometov in ureditev nekaterih tlakov in fugi ranje /popravilo/ kamnitih blokov na fasadi. Sredstva, predvidena za ta dela, so ocenjena na 1.250.000,00 SIT, od katerih je po znanem ključu prispevalo ministrstvo 1.000.000,00 SIT ostalo bo prispevala kot sopodpisnica občina Bovec. Predračunska ocena sanacije je bila približno 42 mio SIT; posebej so bili izpostavljeni PGD/PZI, vsebinska zasnova, dovoljenja, gostinstvo, vodooskrba, sanitarije, oprema, dvorišče, avla, razstava in potreba po boljši organizaciji del. Poročilo o izvedenem spomeniškovarstvenem projektu, 22. 1. 2002.
- Iz Zapisnika o programu 2002-2003: Cilj je bil pripraviti ambiciozen dvoletni sanacijski program za razpis MK, ob sodelovanju ZVNKD. Ponovno so izpostavljeni zamakanje strehe, odtoki, faznost, vodooskrba, kanalizacija, vsebina objekta, prireditve in povezava s programom Phare.
- 2002: Izvedene so bile zasteklitve lin, oken in vrat; dokončano je bilo betonsko tiskano dvorišče; sanirano je bilo zeleno stopnišče v klet; v okviru projekta PHARE je bila izdelana oprema večnamenskih prostorov. Prijava projekta Kluže za Ministrstvo za gospodarstvo opredeljuje tri vzporedne naloge:

pridobivanje projektne dokumentacije, tržno raziskavo s tržnim načrtom in usposabljanje za vodenje kulturnih prireditev. PHARE CBC je v letu 2002 že zajemal učilnico za seminarsko čezmejno dejavnost, dvorišče, razstavni prostor na temo Alpski prehodi in okvirno določen info center. PHARE CBC - Cross-border Events: Program je povezal čezmejne prireditve, informacijsko podporo in usposobitev dela trdnjave za prireditveno dejavnost. V okviru podprograma Kluže so se urejali dvorišče, razstavni prostori, večnamenska učilnica, oprema in stalna interpretacija. Z izvedbo načrtovanih in opisanih del je bil v naslednji sezoni prvič omogočen dostojen obisk trdnjave ter kvalitetnejša izvedba razstav in prireditev. V okviru programa Čezmejne prireditve v okviru programa Phare v sofinanciranju Evropske unije so bila izvedena gradbeno-obrtniška- instalacijska dela v večnamenskem (predavanja, delavnice, video projekcija... in dveh pomožnih prostorih (depoji, priprava razstav, ...) v nadstropju: gradbeno in obrtniško je bil urejen ter z instalacijami opremljen večnamenski prostor. Odbiti so bili stari propadli ometi ter izvedeni novi. Lepo zidan strop je ostal neometan, in bo v prihodnjem letu še obdelan s silikonskim opleskom. Izveden je bil nov betonski tlak s toplotno izolacijo. Montirana so bila nova jelova vrata in hrastova okna, ter zastekljene strelne line. V ometih in tlaku je bila izvedena vsa kanalizacija in instalacije za elektroinstalacije. Montirana so bila potrebna svetila za splošno razsvetljavo. Dodatno je bil izveden betonski tlak v prostoru pred večnamenskim prostorom, ker bi prah motil funkcioniranje večnamenskega prostora. Dokončanje gradbeno- obrtniških del v prostorih za stalno razstavo v pritličju: dokončan je bil kamnit tlak v hodniku. Zastekljene so bile stenske strelne line - enojno steklo. Dokončana je bila splošna in varnostna razsvetljava v delu prostorov. Dokončna ureditev dvorišča in vodohrama 70 m2 pod tlakom dvorišča. V rezervoarju je bila porušena masivno pozidana predelna stena, vodohram je bil očiščen in površinsko so bile ustrezno obdelane stene. S tem je vodohram pripravljen za polnjenje z vodo. Na dvorišču je bil položen tiskan beton v različnih strukturah in barvah, z vzorcem, ki predstavlja del tlorisa nekdanjega gradu bovških glavarjev. V tlaku je izvedena že vsa potrebna elektroinstalacija in instalacija vodovoda ter kanalizacija.

- 2003: Izvedene so bile sanitarije, ometi v nadstropju, sprejemni pult v avli ter urejen in opremljen gostinski prostor. Popis del s predračunom za sanacijo in preno: Za leto 2003 je bil pripravljen predračun v skupni vrednosti 11.837.772 SIT z DDV in dodatno 980.000 SIT za inženiring z načrti za izvedbo. Ločeno so bila evidentirana dela, ki so zaradi omejenih sredstev ostala odložena. Predračun Fedje Klavore za leto 2003 izkazuje skupno vrednost del 9.864.810 SIT, DDV 1.972.962 SIT in skupaj 11.837.772 SIT, dodatno pa 980.000 SIT za inženiring z načrti. Zajeti so bili strešni iztoki, preostala fasada, ravna streha nad sanitariami, vhodna avla, stopnišče, avla nadstropja in prostori pritličja; zaradi pomanjkanja sredstev so bile nekatere vsebine začasno izločene, med njimi finalizacija prostorov za stalno razstavo, klet oziroma zamakanje in silikonski premaz obokov. Poročilo o 2. fazi potrjuje, da so dela potekala po projektni nalogi, potrjeni na občinskem svetu in pri odgovornem konservatorju Dariju Humarju. Izvajalec gradbenih del je bila RENOVA 412 d.o.o., nadzor pa KOZOROG BIRO d.o.o. Dela so obsegala streho, notranje prostore, dvorišče in zunanost trdnjave, med drugim sprejemno-informacijsko avlo, okrepčevalnico, tematski bife z razstavnim delom, stopnišče, zgornjo avlo, sanitarije, razstavni prostor in poročno-protokolarno dvorano. V istem poročilu je posebej dragocen zgodovinski kazalnik: od odprtja 25. 6. 2003 do 7. 9. 2003 je bilo prodanih 4.622 odraslih in 2.575 otroških vstopnic, skupaj 7.197 plačanih vstopnic, dnevno pa je trdnjavo po navedbi poročila obiskalo vsaj 400-500 gostov. Ta podatek je uporaben kot zgodovinski benchmark pri kazalnikih obiskovalcev, ne pa kot samodejna ocena današnje nosilne zmogljivosti.

Oprema: Oprema večnamenskega in pomožnih prostorov v nadstropju: Izveden je bil razpis z zbiranjem ponudb, na katerega so se prijave tri firme. Nakupljena je bila oprema (šolske mize, delovni pulti, stoli, nekaj omar in polic, stenske obloge, projekcijsko platno). Z zbiranjem ponudb je bil nakupljen tudi projektor za računalniško in video projekcijo za namen predstavitev v trdnjavi.

- 2004: Izvedena je bila zunanja kanalizacija fekalnih vod in greznica. Dokumenti za pogodbo št. 3511-GO/04-4550/020 navajajo izbor izvajalcev za 3. fazo: Portal d.o.o. Tolmin za sanacijska gradbena dela (16.959.415,00 SIT z DDV), Elektrograd Branko Uršič s.p. za elektroinstalacijska dela (3.706.860,00 SIT z DDV) ter Kozorog Biro d.o.o. Tolmin za svetovalni in nadzorni inženiring. Priložena so bila kulturnovarstveno soglasje ZVKDS Nova Gorica, naravovarstveno soglasje, lokacijska informacija in gradbeno dovoljenje za rekonstrukcijo elektroinstalacij. Prijavni obrazec SVP 2004-2005 izrecno navaja, da je Občina Bovec lastnik in upravljalec, da je trdnjava v izključni lasti Občine Bovec in da solastnikov ni. Finančna konstrukcija za leto 2004: skupni stroški 19.400.000 SIT, sredstva lastnika 13.800.000 SIT (71,13 %) in sredstva Ministrstva za

kulturo 5.600.000 SIT (28,87 %), ob sofinanciranju MK pa se je predvideval zaključek projekta v letu 2004. Dopolnilni dokumenti plačila izvajalcu iz januarja 2005 navajajo še dokazili o plačilih podjetju Portal d.o.o. za 4. začasno in končno situacijo ter pojasnjujejo, da so bile situacije in računi že dostavljeni s poročilom oziroma zahtevkom za izplačilo v vrednosti del 18.861.127,11 SIT.

Razstavna oprema v pritličju: Z zbiranjem ponudb je bil pridobljen izvajalec in izdelani razstavni panoji za stalno zgodovinsko predstavitev Kluž (20 panojev - format foreks plošč 70x100 cm s plastificiranjem in alu obrobo). Zanje so bile iz Kriegsarchiva na Dunaju pridobljene potrebne podloge (filmi in skeni starih dokumentov) in postavljen tekst s prevodom v angleščino in lektoriranjem. Izvedena je bila montaža panojev na alu vodila ter montaža razstavne halogenske razsvetljave.

Oprema dvorišča: Za ustrezno izvajanje kulturnih in zabavnih prireditev na dvorišču je bil z zbiranjem ponudb nabavljen montažni oder, ki je deponiran v trdnjavi.

Zloženska s predstavitevjo trdnjave in Kluž avtorja Fedje Klavora: Za obiskovalce je bila v naslednjem letu na razpolago barvna zloženska (formata A4) v slovenskem, angleškem, nemškem in italijanskem jeziku. Zbrane so bile fotografije, oblikovan tekst s prevodi in lektoriranjem ter opravljeno tiskanje - skupaj 12 000 izvodov.

Idejna zasnova za postavitev stalne razstave narave in zgodovine Kluž in alpskega prehoda čez Predel: Šest avtorjev - strokovnjakov z različnih področij (naravoslovje, zgodovina, etnologija in fotografija) je izdelalo idejno zasnovo - "file rouge" bodoče razstave, kot podlago za scenarij in izvedbene načrte razstave in video projekcije. Zbranih je bilo okoli 200 diapozitivov za video predstavitev in nekaj osnovnih zgodovinskih dokumentov ter drugega gradiva. Članica projektne skupine, direktorica Tolminskega muzeja, mag. Damjana Fortunat Černilogar je izdelala elaborat z idejno zasnovo muzejske zbirke v Klužah z naslovom Kluže – Bovška vrata, podnaslovom: Alpski prehodi.

Tolminski muzej je v letih 2004-2007 z zunanjimi sodelavci pripravil razstavo *Izza somraka stoletij*, tej pa nato dodal še arheološki del razstave *Iz bovške davnine*, Soška fronta ter Naravne značilnosti Bovškega.

- 2005: Izdelan je bil film o poti čez Predel z računalniško animacijo razvoja v prostoru avtorjev Fedje Klavora; pripravljeni so bili trijezični prevodi tekstov; pripravljena je bila dokumentacija za projekt Spominski park neznanega vojaka. Gradbena dokumentacija in gradbeno dovoljenje za spremembo namembno dela objekta v gostinsko dejavnost.
- 2006: Odprt je bil zazidan dostop ter očiščen in opremljen grajski vodnjak z dostopno potjo in informativnim panojem.
- 2007: Dokončno je bila urejena zunanja ureditev pred vhodom in postavljen spomenik ob 210-letnici prvega pohoda Francozov s padcem Kluž.
- 2008: Odprt in opremljen je bil vstopni jašek do podzemnih kavern na Fort Hermannu z informativnimi panoji.
- 2009: Pripravljena je bila dokumentacija za virtualno vodenje na Klužah; izdelana in kot prehodna postavljena velika razstava »Napoleonski orli nad Alpami« z besedili v štirih jezikih ter s slavnostno prireditvijo dvestoletnice bitke na Predelu s sodelovanjem francoske, italijanske, hrvaške in avstrijske enote.
- 2010: opomba: Fedja Klavora zaradi vodenja Civilne iniciative Bovško polje odstavljen od nalog v Klužah in ostal brez projektov v občini. Arhitekt Fedja Klavora je redno skrbel za vzdrževanje in izpopolnjevanje objekta.
- V vmesnem obdobju je trdnjava polno živela: V nadaljnjih letih se je oblikoval Programski odbor za trdnjavo Kluže. Veliko let se je dogajal Festival Kluže, zanj sta prek Društva B51 skrbela Damir Domitrović Kos in Marjan Bevk. Skrbnica trdnjave Kluže, zaposlena na Občini Bovec je bila več kot 20 let Iris Stres in je skrbela skupaj z Robertom Kokošinom za vzdrževanje in programe.
- 2023: Ureditev podzemnega rova pod trdnjavo Kluže na Poti miru

Pod trdnjavo Kluže v občini Bovec načrtujejo ureditev in odprtje novega rova z razglediščem v sklopu strateškega projekta trajnostnega razvoja dediščine prve svetovne vojne med Alpami in Jadranom.

V okviru projekta so pod trdnjavo že vzpostavili nov del Poti miru, ki vodi do korit reke Koritnice in sovpada tudi s potjo Juliana, kamor je možen dostop po novih pločevinastih stopnicah. Kot pojasnjujejo na Posoškem razvojnem centru, ki je vodilni projektni partner čezmejnega italijansko-slovenskega projekta, pot poteka do Koritnice, na kateri so v okviru projekta postavili tudi novo brv, obnovili obstoječo in vzpostavili novo pot med njima. Bližnji rov, ki je dolg 400 metrov, je bil doslej za obiskovalce zaprt. Partnerji v projektu so se skupaj z občino Bovec odločili, da rov obnovijo in omogočijo njegov ogled. V naslednji fazi investicije so vzpostavili pohodno pot skozi rov in uredili odvodnjavanje. Na koncu rova nad koriti Koritnice so zgradili tudi razgledno ploščad.

18.8. Poskusi revitalizacije Kluž – kronologija dogodkov (povzeto po arhivu arhitekta Fedje Klavora)

- V sedemdesetih prejšnjega stoletja se že pojavijo prvi kulturni dogodki na območju Kluž.
- 1971 Članek »Trdnjava padla, turisti zmagali« dokumentira simbolno oziroma turistično »zasedbo« trdnjave skupine Tovariš in opozarja na hkratno zanemarjenost, turistični potencial in zanimanje obiskovalcev za Kluže (novinar Drago Kralj z dne 21.9.1971, medij neznan).
- Leta 1981 je bila na pobudo ATC-ja (M. Taljat, Ž. Mlekuž, S. Wojcicki, G. Mavrič ...) je bila organizirana razstava orožja z nastopom skupine Sedmina. Trdnjava je bila provizorično ponovno elektrificirana iz daljnovoda Bavšca, pobeljeni so bili prostori, zarast je bila odstranjena in okolica očiščena. Lastnik objekta je JLA, ki je trdnjavo l. 1963 nameravala razstreliti, kot so razstrelili bunkerje za Kal-Koritnico proti Soči.
- Leta 1982 je na pobudo arhitekta Fedje Klavora arhitektka Lidija Manfreda kot pripravnica na Projektu Nova Gorica izdelala posnetek Kluž.
- Leta 1983 je bila po naročilu Komisije za turizem iz tolminskega Muzeja vrnjena in vzdana plošča glavarja Gere ob cesti v Kluže, a na drugo mesto kot je stala originalno.
- V začetku leta 1984 Razstava gradiva F. Gradnika in I. Vaučiča (organizatorji F. Klavora, M. Šulin in drugi) o prvi svetovni vojni v Bovcu, ki je bila postavljena v Dijaškem domu v Bovcu, je sprožila razmišljanja / idejo o postavitvi stalne razstave v Klužah.
- Oktobra istega leta Komisija za turizem skliče pooblaščenice in zainteresirane na pogovor o razvoju Kluž - predstavitev I. svetovne vojne (Goriški muzej, TNP, VP 2050, Kompas ATC, Projekt Nova Gorica, zanj F. Klavora).
- Novembra 1984 direktor Goriškega muzeja g. Marušič posreduje dopolnjen predlog za predstavitev v Klužah - Vloga trdnjave Kluž in lokacije skozi zgodovino.
- Julija 1985 je po naročilu Komisije za turizem postavljena nova brv na Koritnici pod Klužami.
- Septembra 1985 po naročilu Komisije za turizem F.Mlekuž in F.Kravanja uredita sprehajalno pot od nove brvi do "rimske ceste" na Zabrajdi
- Oktobra 1985 je po naročilu Krajevne skupnosti Bovec izdelan prvi programski načrt izrabe Kluž za nadaljnje programske odločitve (arh. F. Klavora).
- Novembra 1985 je Krajevni skupnosti Bovec predstavljena pobuda o pristopu k projektu postopne revitalizacije Kluž, ob kateri se združujejo Goriški muzej, TNP, Krajevna skupnost Bovec, Kompas ATC in VP 2050.
- Avgusta 1986 Krajevna skupnost Bovec imenuje operativni odbor za revitalizacijo v sestavi J. Humar – ZVNKD, M. Šulin – Krajevna skupnost Bovec in F. Klavora ZRP Občina Tolmin. Prioritetne naloge so sanacija strehe, priprava nadaljnje projektne dokumentacije. Računa se na pomoč in udeležbo JLA.
- Leta 1987 sta bili po zaslugi D. Kozoroga v občinsko last (Občina Tolmin) od JLA pridobljeni spodnja in zgornja trdnjava z vsemi pripadajočimi zemljišči ob zamenjavi zemljišč v Tolminu.

- Avgusta 1987 se na stroške Komisije za turizem in ZVNKD se prične s popravilom strehe - I. faze na pritličnem delu, dela so končana 15.9.97 (izvajalec Zupan - Litija).
  - Januarja 1988 Občina Tolmin imenuje na pobudo Krajevne skupnosti Bovec (11. 12. 87) gradbeni odbor za Kluže v sestavi M. Šulin. in M. Mihelič iz Krajevne skupnosti Bovec, D. Humar iz ZVNKD, M. Berginc iz TNP in F. Klavara iz ZRP Občine Tolmin. Posebej je opozorjeno na vlogo upravljalca – Krajevne skupnosti Bovec. Občina Tolmin prenese objekt na Krajevno skupnost Bovec.
  - Marca 1988 Zavod za razvoj in plan pripravi oceno investicije in popis za ureditev pritličnega dela objekta (I. faza prenove), in preveri možnosti za izgradnjo 50 kW MHE na Šumniku za oskrbo trdnjave.
  - Spomladi 1988 je po naročilu Komisije za turizem zgrajena nova brv čez Koritnico ca 20 m gorvodno od stare, ki jo je zadnje dni avgusta 1986 odnesla visoka voda.
  - Avgusta 1988 na pobudo Pivovarne Union (direktor g. Lavrič) SGP Ajdovščina pripravi finančno oceno vseh potrebnih del kot sestavni del projekta za izrabo sredstev za nerazvite. Razgovori so prekinjeni, ker ni domačega nosilca investicije.
  - Septembra 1988 ZVNKD sanira JZ del trdnjave (razpoke v zidu) ter izvede drugi del kritine na objektu (izvajalec Rutar).
  - Poleti 1989 v širši akciji ZRP Občine Tolmin " Iščemo dobrega gospodarja" je vključena tudi trdnjava. Z zanimivo pobudo nastopi skupina Drapal, Magdalenc, Pak... iz Ljubljane.
  - Poleti 1991 skupina posameznikov - kasnejše društvo 1313 skupaj s Turističnim društvom Bovec počisti celo stavbo, pobeli pritličje.
  - Poleti 1992 je organizirana prva fešta društva 1313 v uniformah (2 vojaka) in postavitve razstave v Klužah (M. Komac prespal teden dni v trdnjavi).
  - Leta 1993 Turistično društvo Bovec - Odbor za Kluže (S. Germovšek, E. Cuder in drugi) nameni sredstva za čiščenje okolice trdnjave, postavitve ograj, popravilo poškodovane strehe...
  - Poleti 1993 začetek poletnih prireditev v trdnjavi in začetek stalnih predstav društva 1313 v uniformah (M. Komac...), prvo leto z vaško muziko, nabavljene klopi in mize Postavljena so kemična stranišča.
  - Leta 1994 so bila s sredstvi Turističnega društva Bovec odprta zazidana velika vrata. Predlagano je bilo , da Turistično društvo Bovec upravlja s trdnjavo, s pozivom, da se aktivnostim priključijo vsi zainteresirani (moto »brez fige v žepu«).
- Od tedaj stalne predstavitve (7 vojakov) v različnih uniformah za naročene skupine v juliju in avgustu, s predstavitvijo zgodovine, s srečanji zbirateljev orožja in uniform.
- Leta 1995 je predstavljena je ponudba družbe Oikos iz Domžal za izdelavo Razvojnega načrta za Kluže s ceno 999 600.-sit, od tega prispeva Občina Bovec 400 000.-, ostalo naj bi kril Mednarodni projekt Soška fronta in podjetje Oikos.
  - Leta 1996 je na občinskem svetu sprejet Razvojni načrt - Načrt upravljanja Kluž s sklepi o vključitvi v upravljanje vseh zainteresiranih iz Bovca.
  - Poleti 1996 Društvo 1313 izvede predstavo za predsednika Slovenije M. Kučana in predsednika Češke V. Havla.
  - decembra 1996 je na pobudo družbe Oikos pripravljen program z oceno investicij (20 750 000.-) za financiranja infrastrukture Kluž (kanalizacija, čistilna naprava, napajanje z vodo...) za Svetovno banko (Schreiber) in soinvestitorje;
  - Leta 1998 se je kljub potresu v Posočju začela že prej pripravljena celovita sanacija objekta, ki je trajala celotno županovanje župana Trampuža in je potekala fazno.
  - Leta 1998 je bila prva otvoritev in prva razstava v objektu.
  - 2005: ureditev sanitarij in fekalne kanalizacije z greznico; izdelava filma O poti čez Predel: ideja in scenarij FK, režiser Simon Oblesčak, računalniška predstavitev fa. Hikikomori Zagreb s soavtorjem FK kot poznavalec tedanjih ureditev, objektov in terena (film ni bil dokončan, ker Tolminski muzej ni zagotovil sredstev MK za del projekta - tudi zame ni ostalo niti evra)

- 2006: odprtje dotlej zazidanega grajskega vodnjaka pod pečino iz 16. stol, čiščenje, zatesnitev, info pano, osvetlitev, oprema za dvig vode
- 2007: zunanja ureditev pred trdnjavo in postavitve klesanega obeležja v spomin na 210 letnico prvega pohoda Francozov s padcem gradu in prisotnostjo Bonaparteja
- 2008: Fort Hermann - čiščenje ruševin iz 6 m globokega vstopnega jaška s postavitvijo kovinskega stopnišča in čiščenje podzemnega dostopa do treh kontrolnih kavern v pečini nad dostopom do trdnjave Kluža
- 2009: slavnostna prireditev z odprtjem razstave - Francoski orli nad Alpami 1797 - 1805 - 1809 (več avtorjev) veleposlanice Francije, s sponzorstvom Park vojaške zgodovine Pivka

18.9. »Strokovna delavnica »Kluže 2000«, (27.–28. oktober 2000, Bovec)

Dokumenti o delavnici Kluže 2000 poudarjajo, da cilj ni bil le ureditev objekta, temveč priprava celovite programske-prostorske vizije za trdnjavo z ožjo in širšo okolico. Vsebina prijave za subvencioniranje Kluže opredeljuje kot nacionalni spomenik naravne, kulturne in zgodovinske dediščine ter kot možnega nosilca kulturno-umetniških, turističnih in gospodarskih pobud na tromeji in v Srednji Evropi. Posebej izstopa koncept »Trdnjava kulture miru, sožitja in prijateljstva v Srednji Evropi«, ki ga je smiselno ohraniti kot zgodovinsko programsko izhodišče, tudi če se današnja vizija oblikuje bolj zadržano in izvedbeno. Delavnica Kluže 2000 ni bila zgolj programski posvet, temveč metoda za preverjanje raziskav, predlogov, upravljaljskih modelov in finančnih možnosti pred pripravo projektnega elaborata. Vabila in koncept delavnice poudarjajo interdisciplinarno obravnavo zgodovine, arhitekture, narave, umetnosti, turizma, financiranja in upravljanja ter vključitev zainteresirane javnosti skozi okroglo mizo.

Delavnica Kluže 2000 (27.–28. oktober 2000, Bovec)

Organizator: Občina Bovec.

Cilj: pripraviti strokovna izhodišča za programe, vsebino in revitalizacijo trdnjave, ter oblikovati pogoje za financiranje (tudi iz čezmejnih skladov).

Potek: prvi dan strokovne predstavitve udeležencev (zgodovina, arhitektura, umetnost, narava, upravljanje), drugi dan razprave, "brainstorming" in okrogla miza z javnostjo.

Rezultat: priprava interdisciplinarnih izhodišč, na osnovi katerih bo projektna skupina izdelala celostno vizijo in projektni elaborat.

Dokument Delavnica Kluže je zbir različnih gradiv, dopisov, konceptov in predlogov, ki so nastali ob pripravi strokovne delavnice »Kluže 2000«. Namen je bil združiti strokovnjake in oblikovati celovito skupno vizijo za prenovo in vsebinsko ožvitev trdnjave Kluže pri Bovcu. *Vodilo je bilo, da trdnjava naj postane kulturno-umetniški in turistični center, ki bo združeval zgodovinske zbirke, sodobno umetnost, turistično-informacijsko dejavnost ter različne prireditve.* Delavnica je bila zasnovana kot interdisciplinarno srečanje, ki je postavilo strokovna izhodišča za projekt celovite revitalizacije in omogočilo pridobivanje sredstev za izvedbo.

Dokument premišljeno predlaga dvojno identiteto Kluž: muzej/interpretacijski center dediščine in sodobno-umetniško vozlišče. Ključ do uspeha je fazna izvedba infrastrukture, enotno upravljanje in usklajevanje programov, da objekt »ostane celovit projekt« in ne razpade na nepovezane elemente — to je izrecna skrb avtorjev/udeležencev.

Koncepti in predlogi

Trdnjava naj se razvije v kulturno-umetniški in turistični center z mednarodnim pomenom.

Predvidene vsebine:

- stalne zbirke (zgodovina, geologija, narava),
- sodobna umetnost (projekt *ARTileria Kluže*),
- turistični center s prodajo publikacij in spominkov,
- večnamenski prostori za razstave, delavnice, tabori, prireditve,
- minimalna gostinska ponudba in javne sanitarije.

Doslej izvedene aktivnosti (1990–2000)

- Delna sanacija strehe in zidov.
- Vzpostavitev vzorčne razstave zgodovine Kluž.
- Poletne prireditve: koncerti, etno festival, razstave sodobne umetnosti (ARTileria Kluže).
- Začasna turistična info točka v sezoni 1999, ki je pokazala veliko zanimanje obiskovalcev.

Izhodišča in vizija

- Trdnjava kot prestižen objekt Bovca in osrednja kulturno-turistična točka regije.
- Povezovanje kulturne dediščine z naravo in turizmom.
- Poudarek na trajnostnem upravljanju, ekonomskem poslovanju in vključevanju lokalne skupnosti.
- Smiselnost iskanja ustrezne oblike upravljanja (koncesija, javni zavod, konzorcij).

Finančna ocena

Ocenjena potrebna vlaganja v sanacijo, obnovo in programsko opremo znašajo okoli 196 milijonov SIT. Vključujejo: obnovo zidov, fasad, instalacij, parkirišč, notranje opreme in razstavnih prostorov.

Infrastruktura, prostorske omejitve in investicije

V dokumentu je bilo ugotovljeno, da je bila osnovna infrastruktura v Klužah nezadostna in da je to bistveno omejevalo možnosti za razvoj vsebin. Trdnjava takrat ni imela urejenih sanitarij, vodooskrba in kanalizacija nista bili vzpostavljeni, električni priključek je bil sicer stalni, vendar po moči nezadosten. Obstoječi rezervoar za vodo je zahteval obnovo, odvodnja pa ni bila urejena. Zunanja ureditev je bila v slabem stanju: okolica zaraščena, ograje propadajoče in ponekod varnostno neprimerne, parkirišča pa preskromna, zlasti ob konicah, ko so prihajali avtobusi. Peš dostopi so bili ponekod nevarni, celotno območje pa so ogrožali tudi naravni dejavniki, kot so plazovi, hudourniki in padajoče kamenje.

Ob tem so bila navedena tudi osnovna izhodišča za funkcionalno rabo prostora – skupaj je bilo na voljo 767 m² neto površin v notranjosti objekta (pritličje 405 m², nadstropje 305 m², klet 57 m²), dopolnjenih s 270 m² dvorišča. Ti prostori so ponujali osnovo za razporeditev programov, vendar je bilo jasno, da brez celovite komunalne in varnostne sanacije ni bilo mogoče zagotoviti normalnega delovanja.

Priporočeno je bilo, da se investicije fazirajo: najprej naj bi se uredila temeljna varnost in komunalna infrastruktura – začasne sanitarije, obnova vodooskrbe, okrepitev električne moči, ureditev prometnega in parkirnega režima ter zaščita kritičnih odsekov. Šele nato bi bilo mogoče razvijati osnovne vsebine, kot so stalna muzejska postavitev in TIC, ter v nadaljevanju razširjene programe, kot so festivali in večji javni dogodki.

Upravljavski model

V dokumentu je bilo posebej poudarjeno vprašanje upravljaljskega modela trdnjave Kluže, saj je prav od njega bila odvisna dolgoročna stabilnost programov. Takrat so se odpirale različne možnosti: vključitev obstoječih turističnih društev ali LTO, ustanovitev posebnega zavoda oziroma konzorcija več partnerjev. Kot ena od pobud je bil izpostavljen Zavod *ARTileria KLUŽE*, ki bi prevzel koordinacijo kulturno-umetniškega programa in uskladi različne dejavnosti v trdnjavi.

Dokument je opozarjal, da je treba način upravljanja opredeliti že v prvi fazi, skupaj z ekonomiko poslovanja, saj brez enotnega vodstva ne bi bilo mogoče uskladiti prostorskih, programskih in finančnih vidikov. Posebej je bilo izpostavljeno, da mora imeti upravljavalec možnost usklajevati muzejsko-interpretacijske vsebine z eno stranjo ter sodobno-umetniške z drugo, pri čemer naj bi bila oba programa povezana prek skupnega letnega načrta in proračuna.

Kot priporočilo je bilo nakazano oblikovanje enotnega upravljalca – bodisi občinskega javnega zavoda bodisi konzorcija z vodilnim partnerjem – ki bi omogočil preglednost, strokovnost in kontinuiteto. Tak model naj bi zagotovil, da različne programske osi (muzejska in umetniška) ne bi delovale ločeno, temveč bi se dopolnjevale in skupaj gradile celovito identiteto Kluž kot kulturno-turističnega središča Bovškega.

Finančna vzdržnost in logistika

V dokumentu so bila jasno opredeljena izhodišča glede finančne vzdržnosti in prihodkovnega modela trdnjave Kluže. Predviden je bil sezonski režim delovanja TIC, ki je narekoval tudi sezonsko optimizacijo prihodkov – zlasti v poletnih mesecih, ko je bil julij in avgust prepoznan kot vrhunec obiska. Investicijska ocena je razčlenjevala stroške, pri čemer je 55 % predstavljala kombinacija gradbenih del in opreme za razstave, dodatnih 15 % pa oprema za prireditve. S tem je

bilo opozorjeno, da prav vsebinska kakovost razstav in interpretacije predstavlja enega ključnih stroškov celotnega projekta.

Kot priporočilo je bila podana raznolika struktura prihodkovnih virov: vstopnine, vodeni ogledi, najemnine in termini za dogodke, prodaja publikacij, spominkov in napitkov, pa tudi sponzorstva ter javna sredstva s področij kulture, turizma in čezmejnih programov. Poudarjeno je bilo, da je nujno ločiti operativni in programski proračun, saj imata različno dinamiko in finančno strukturo. Za boljše načrtovanje je bilo priporočeno uvesti triletno plansko drsenje, ki bi temeljilo na letnih kazalnikih uspeha (KPI), kot so število obiskovalcev, prihodki na obiskovalca, število izvedenih dogodkov ter delež lastnih prihodkov v primerjavi z javnimi sredstvi.

Tveganja in varnost

V dokumentu so bila posebej izpostavljena tveganja in varnostna vprašanja, povezana z delovanjem trdnjave Kluže. Naravne nevarnosti, kot so plazovi, hudourniki in padajoče kamenje, so ogrožale okolico, zato je bila nujna presoja stabilnosti pobočij ter izvedba zaščitnih ukrepov. Dodatno so bili nevarni tudi peš dostopi, saj so potekali po neurejenih in ponekod kritičnih odsekih, obstoječe ograje pa so bile v slabem stanju in varnostno neprimerne.

Promet in parkiranje sta predstavljala drugo pomembno tveganje. Kapacitete parkirišč so bile premajhne, zlasti za avtobuse, kar je ob konicah povzročalo prometno zmedo in ogrožalo varnost pešcev. Zato je bilo priporočeno, da se vzpostavi poseben prometni režim, usmerjanje in povečane kapacitete na ustreznih, varnejših lokacijah.

Poleg tega je bilo v dokumentu poudarjeno, da morajo biti pred večjimi prireditvami izvedeni varnostni pregledi nosilnosti prostora in izdelani evakuacijski načrti. Organizacija dogodkov bi morala potekati v tesnem sodelovanju z gasilsko-reševalnimi službami, da bi bila zagotovljena ustrezna zaščita obiskovalcev. Brez teh ukrepov bi bilo izvajanje večjih kulturnih ali turističnih programov v trdnjavi povezano s prevelikim tveganjem.

Posamezni predlogi:

1) Turistično-informacijska točka (TIC) Kluže

Predlog vključuje vzpostavitev sezonske turistično-informacijske točke (TIC) v trdnjavi Kluže, ki bo zasnovana kot pomemben korak k oživitvi objekta in izboljšanju obiskovalčeve izkušnje. TIC bi v poletnih mesecih delovala vsak dan (julij–avgust), v mesecih junij in september pa ob koncih tedna. Kadrovsko bi bila zasnova skromna, a učinkovita – sistem »2+1«, ki bi združeval javna dela in študentski servis, ter s tem zagotavljal fleksibilnost in stroškovno vzdržnost. TIC bi bila tesno povezana z LTO Bovec (op. Lokalna turistična organizacija Bovec kot predhodnica Javnega zavoda za turizem Dolina Soče) in centralnim TIC Bovec ter bi prevzela ključne naloge: splošno in strokovno informiranje obiskovalcev (vključno z vodenji), upravljanje tehničnih sredstev, prodajo publikacij, spominkov in napitkov ter osnovno vzdrževanje in čistočo objekta.

Kljub ambicioznim ciljem pa je aktualna infrastrukturna slika po njihovem mnenju kazala na več pomanjkljivosti, ki so zahtevale rešitve, preden bi TIC lahko v polnosti zaživela. V trdnjavi ni bilo ustreznih sanitarij, vodooskrbe in kanalizacije, dovolj močnega električnega priključka, rezervoar za vodo je bil potreben obnove, odvodnja pa ni bila vzpostavljena. Obenem so bila parkirišča preskromna, zlasti za avtobuse, peš dostopi so vključevale nevarne odseke, okolica pa je bila zaraščena in delno varnostno neprimerna.

Koristi vzpostavitve TIC so jasne: takojšnja nadgradnja obiskovalčeve izkušnje in razbremenitev centralnega TIC v Bovcu. Obenem bi TIC omogočila dodatne prihodkovne vire skozi vstopnine, vodenja, prodajo publikacij in napitkov ter prispevala h krepitvi blagovne znamke Kluž kot enega osrednjih turistično-kulturnih vozlišč Bovškega.

Priporočili so fazno uvajanje TIC. V prvi fazi, t. i. »light« različici, bi TIC začela delovati po ureditvi začasnih sanitarij, vzpostavitvi osnovne vodooskrbe in prometne signalizacije. V drugi fazi, po izvedbi stalnih komunalnih priključkov in ureditvi prometne infrastrukture, pa bi bilo mogoče razširiti tudi program vodenj in ponudbo TIC. Takšna postopna uvedba bi omogočila hiter začetek delovanja ob hkratnem zavedanju, da je za dolgoročno trajnost in kakovost nujna celovita infrastruktura.

2) Kulturno-umetniški program ARTileria KLUŽE

Programska identiteta Kluž je bila v preteklosti usmerjena v sodobno umetnost z mednarodnimi sodelovanji, ki so že prinesla odmevne razstave in koncerte. V okviru dejavnosti sta izšli tudi dve številki časopisa *ARTileria KLUŽE*, s katerima se je krepila prepoznavnost programa. Predlog skupine ARTileria KLUŽE je predlagala prostorsko zasnovo, ki bi v prvem nadstropju vključila galerijo sodobne umetnosti, v pritličju in delno podpritličju muzejsko galerijo trdnjave z zgodovinskimi vsebinami, v nadstropjih pa še arhiv, videoteko in knjižnico-čitalnico, ki bi služila tudi projekcijam in predavanjem. Dopolnjevali bi jo turistični center in skladiščni prostori.

Letni program bi vključeval koncerte (tudi etno festival), razstave, gledališke in performativne dogodke, festival kratkega filma in videa, predavanja, delavnice ter aktivnosti lokalnih skupin. Organizacijsko je bila predvidena ustanovitev Zavoda *ARTileria KLUŽE*, ki bi skrbel za usklajevanje programov in zagotavljanje osnovne infrastrukture za varno izvedbo.

Med glavnimi prednostmi se je v preteklosti že pokazalo veliko zanimanje javnosti in stroke, mednarodni doseg ter multiplikativen učinek na prepoznavnost Bovca. Program se je lahko razvijal neodvisno od glavne turistične sezone, saj je omogočal celoletno dogajanje. Ob tem pa so se pokazali tudi izzivi: del lokalne publike je sodobno umetnost zaznaval kot manj primerno za Kluže, kar je zahtevalo skrbno kuratorsko interpretacijo in povezovanje z lokalno skupnostjo. Poleg tega sta bila ključna vzpostavitev jasnega upravljskega modela in ureditev osnovnih tehničnih pogojev (varnost, elektrika, sanitarije), brez katerih program ni mogel stabilno zaživeti.

Kot priporočilo se je oblikovala potreba po enotnem kuratorskem in produkcijskem jedru, bodisi v okviru samostojnega zavoda bodisi kot oddelek pri skupnem upravljavcu. Načrtovalo naj bi 2–3 nosilne mednarodne projekte na leto, dopolnjene z lokalnim programom, pri čemer naj bi se umeščanje vsebin v prostore dosledno držalo funkcionalnega koncepta. S tem bi Kluže pridobile jasnejšo kulturno-umetniško identiteto in okrepile svojo vlogo v regiji.

* Projekt ARTilerija Kluže je bil umetniški cikel, ki je med letoma 1998 in 2001 potekal v prostorih trdnjave Kluže pri Bovcu. Pobudnik projekta je bil umetnik Damijan Kracina, ki je skupaj s skupino sodelavcev želel trdnjavo preoblikovati v prostor sodobne umetniške ustvarjalnosti. V okviru ARTilerije so bili organizirani številni razstavnici in umetniški dogodki, ki so združevali likovno umetnost, instalacije, performanse in glasbo ter tako v prostor z močno zgodovinsko in vojaško zaznamovanostjo vnašali sodobne umetniške vsebine. S svojim delovanjem je projekt pomembno prispeval k oblikovanju identitete trdnjave Kluže kot prizorišča umetnosti in kulturne ustvarjalnosti. Predstavljal je tudi izhodišče za kasnejši razvoj festivala Kluže, ki ga je po letu 2002 prevzelo in nadgradilo Kulturno društvo B-51. ARTilerija Kluže tako ostaja pomemben primer vzpostavitve dialoga med kulturno dediščino in sodobno umetniško prakso v Sloveniji.

3) Naravoslovne vsebine in partnerstva (TNP, geologija)

Triglavski narodni park (TNP) je pozdravil pobudo za sodelovanje in v trdnjavi Kluže prepoznal pomembno priložnost za razvoj tako Bovca kot parka samega. Čeprav se predstavniki zaradi odsotnosti direktorja delavnice niso mogli udeležiti, je bila njihova pripravljenost za vključitev v projekte jasno izražena. Podobno je svoj interes pokazal tudi prof. dr. France Šušteršič z Naravoslovnotehniške fakultete, ki je, kljub temu da se dogodka ni mogel osebno udeležiti, izrazil pripravljenost za sodelovanje predvsem na področju geologije.

Kluže z okolico so bile prepoznane kot izjemen geomorfološki in hidrološki fenomen na stičišču Koritnice in Šumnika, hkrati pa je bila poudarjena vloga Predela kot prelaza, ki ima tudi širši geografski in razvojni pomen. V tem kontekstu je bilo priporočeno, da se v stalno postavitev vključi naravoslovni modul, ki bi obravnaval geologijo, geomorfologijo, hidrologijo, varovalne gozdove ter naravne pojave, kot so plazovi in hudourniki. Kot naravna partnerja za strokovno podporo in pripravo programov za javnost sta bila prepoznana prav TNP in Naravoslovnotehniška fakulteta.

* Ostalih predlogov v dokumentaciji, najdeni v arhivu Občine Bovec, ni bilo.

18.10. »Dokumentacija ureditve parka Neznane vojaka – Kluže« (avtor Fedja Klavara, 2003):

Projekt obnove in ureditve trdnjave Kluže je bil zasnovan kot celovita prenova utrdb in njenega širšega zaledja, vse do območij Rombona in Svinjaka. Temeljni cilj je bil ustvariti krajinski in memorialni park, ki bi ohranjal spomin na padle vojake ter hkrati oblikoval prepoznavno kulturno-turistično destinacijo.

Cilji projekta so vključevali sanacijo in revitalizacijo trdnjave Kluže in Forta Hermann, obnovo kulturnih ostankov, kot so srednjeveške ceste, obrambni zidovi in gospodarski objekti (mlini, žaga, valaunce), ter ureditev muzejske predstavitve, posvečene neznanemu vojaku in zgodovini cestnega prehoda čez Predel. Hkrati je bilo predvideno oblikovanje parkovne krajine z urejenimi tematskimi potmi ter vključevanje območja v širše turistične mreže, kot sta Pot miru in Smaragdna pot. Projekt je imel tudi razvojni značaj, saj je spodbujal trajnostno gospodarjenje, ustvarjanje novih delovnih mest ter aktivno vlogo lokalne skupnosti.

Strategija izvedbe je bila razdeljena na tri osrednja območja. Na koti 1313 in utrdbah na Svinjaku je bila predvidena zgolj minimalna prezentacija ostankov iz prve svetovne vojne. Trdnjava Kluže je bila načrtovana kot osrednji muzejski in

informacijski objekt s poudarkom na spominu na neznanega vojaka in sporočilu miru. Fort Hermann pa je bil mišljen kot ohranjena ruševina, očiščena in minimalno osvetljena, z možnostjo umetniških instalacij.

Izvedba je bila razdeljena v tri faze. Prva je obsegala sanacijo Kluž (fasade, streha, notranjost, sanitarije, vodooskrba, osvetlitev), ureditev predprostora in parkirišča, dostopa ob glavni cesti ter izvedbo arheoloških raziskav. Druga faza je zajemala simbolično obnovo cestnega portona in grajskega mostu, prezentacijo obrambnih zidov in stolpov, dokončno muzejsko postavitve, delno obnovo gospodarskih objektov ter minimalno ureditev Forta Hermann. V tretji fazi je bilo predvideno oživiljanje Gorenjega Rota (gostišče, trgovinica, izposoja koles), ureditev srednjeveške ceste in cestne zapore, prezentacija energetskih objektov iz prve svetovne vojne, dostop do predora HE Kluže ter vključitev etnoloških objektov v turistično ponudbo.

Finančni okvir je bil ocenjen na 188,15 milijona tolarjev: 31,5 milijona za sanacijo trdnjave, 85 milijonov za muzejske postavitve in opremo ter 66,1 milijona za ureditve širšega območja.

Pričakovani učinki so bili jasni in večplastni. Projekt naj bi povečal turistični obisk (že leta 2003 je bilo zabeleženih 30.000 obiskovalcev iz 35 držav), spodbudil lokalno gospodarstvo z novimi delovnimi mesti in večjim vključevanjem pobud, okrepil kulturno identiteto Bovškega ter utrdil prepoznavnost območja v evropskem prostoru. Obenem pa bi Kluže postale park spomina, miru in sožitja – prostor, ki bi združeval zgodovino, naravo in kulturo.

Evalvacija projekta pokaže, da je bil načrt zastavljen zelo ambiciozno in je vključeval tako spominsko, muzejsko kot tudi širšo krajinsko in turistično dimenzijo. V praksi se je uresničila predvsem prva faza, ki je obsegala obnovo trdnjave Kluže, ureditev osnovne muzejske postavitve ter začetek kulturnih in prireditvenih dejavnosti. Ti posegi so že v zgodnjem obdobju prinesli pozitiven odziv obiskovalcev in pomembno povečali turistični promet na Bovškem. Vendar pa številni drugi elementi – kot so celovita ureditev širšega krajinskega parka, revitalizacija gospodarskih objektov, simbolična obnova cestnih portonov ter trajnostna vključitev Forta Hermann – niso bili izvedeni ali pa so ostali le v omejeni obliki. Prav tako ni bil uresničen predvideni trajnostni gospodarski model, ki bi lokalnemu prebivalstvu zagotovil nova delovna mesta in dolgoročno poslovno stabilnost. Kljub temu je projekt pomembno prispeval k temu, da so Kluže postale prepoznavna kulturno-turistična točka, ki povezuje zgodovinski spomin s sodobnimi vsebinami. Njegova največja dodana vrednost je bila v tem, da je objekt iz zapuščene ruševine prerastel v simbolni prostor miru in sožitja, ki ima še danes potencial za nadaljnjo razvojno nadgradnjo.

Zgodovinski okvir

- Strateška lega: Kluže so skozi stoletja nadzorovale najkrajšo povezavo med Furlanijo in Koroško.
- Dogodki: prizorišče fevdalnih in turških napadov, avstrijsko-beneških vojn, napoleonskih pohodov, predvsem pa I. svetovne vojne.
- Simbolni pomen: »Bovška vrata« (Porta da Plez), prostor srečevanja in spopadov treh svetov – slovanskega, romanskega in nemškega.
- Stanje po II. svetovni vojni: propadanje gospodarstva, zaraščanje površin, opuščanje objektov. Delna obnova trdnjave Kluže (2003) je že prinesla pozitiven turistični odziv.

Cilji projekta

- Sanacija in revitalizacija trdnjave Kluže in Forta Hermann.
- Obnova kulturnih ostankov: srednjeveške ceste, obrambnih zidov, gospodarskih objektov (mlini, žaga, valaunce).
- Muzejska predstavitev posvečena neznanemu vojaku in zgodovini Kluž s cesto čez Predel.
- Ureditev parkovne krajine in tematskih sprehajalnih poti.
- Vključevanje v širše turistične ponudbe: Pot miru, Smaragdna pot.
- Spodbujanje trajnostnega razvoja: nova delovna mesta za lokalne prebivalce, podjetniška organiziranost.

Strategija

Projekt izpostavlja tri osrednja območja:

Kota 1313 in utrdbe na Svinjaku – minimalna prezentacija ostankov I. svetovne vojne.

Trdnjava Kluže – osrednji muzejski in informacijski objekt; poudarek na spominu na neznanega vojaka in sporočilu miru.

Trdnjava Fort Hermann – ohranjena kot ruševina, očiščena in minimalno osvetljena; dopolnjena z umetniškimi instalacijami.

Faze izvajanja:

Prva faza:

- Sanacija trdnjave Kluže (fasade, streha, notranji prostori, sanitarije, vodooskrba, osvetlitev).
- Ureditev predprostora in parkirišča.
- Peš dostop ob glavni cesti skozi tesen.
- Arheološke raziskave.

Druga faza:

- Simbolična obnova cestnega portona in grajskega mostu.
- Prezentacija ostankov obrambnih zidov in stolpov.
- Dokončna muzejska postavitve in publikacije.
- Delna obnova gospodarskih objektov (žaga, mlin, valaunce).
- Minimalna ureditev Forta Hermann (čiščenje, osvetlitev).

Tretja faza:

- Oživitev Gorenjega Rota (gostišče, trgovinica, izposoja koles).
- Ureditev srednjeveške ceste in nekdanje cestne zapore.
- Prezentacija energetskih objektov iz I. vojne.
- Dostop in čiščenje predora HE Kluže.
- Vključitev etnoloških objektov v turistično ponudbo.

Stroški

Sanacija trdnjave Kluže: 31,5 mio SIT.

Muzejske postavitve in oprema: 85 mio SIT.

Ureditve širšega območja: 66,1 mio SIT.

Skupaj: 188,15 mio SIT.

Pričakovani učinki

- Turizem: povečanje obiska (že leta 2003: 30.000 obiskovalcev iz 35 držav).
- Gospodarstvo: nova delovna mesta, večje vključevanje lokalnih pobud.
- Identiteta: okrepitev kulturne samozavesti Bovškega in prepoznavnost v evropskem prostoru.
- Sporočilo: park kot kraj spomina, miru in sožitja.

18.11. »PHARE CBC – Cross-border Events, Municipality of Bovec« (končno poročilo, 2002):

Projekt »Čezmejne prireditve« je izvedla Občina Bovec v okviru programa PHARE CBC Slovenija–Italija, z namenom spodbujanja sodelovanja med lokalnimi skupnostmi ob tromeji (Slovenija–Italija–Avstrija). Projekt je potekal med junijem in oktobrom 2002 in združeval 12 podprogramov, ki so pokrivali področja kulture, športa, izobraževanja, zgodovine, arhitekture in razvoja turistične infrastrukture. Trdnjava Kluže je bila v projektu razumljena kot prostorsko in vsebinsko središče evropske ideje sodelovanja, osrednji prireditveni in razstavni prostor Bovškega. S tem je postala simbol miru, dialoga in evropskega povezovanja – preoblikovana iz vojaške utrdbe v prostor druženja, umetnosti in zgodovinskega spomina.

V okviru programa je bila izvedena delna rekonstrukcija trdnjave:

- obnovljeni so bili zidovi, tlaki in strelne line,
- urejen je bil večnamenski prostor za predavanja, delavnice in video projekcije,
- opremljen razstavni del v pritličju s stalno zgodovinsko razstavo o utrdbi in regiji,
- urejeno dvorišče s tiskanimi betonskimi tlaki v motivu tlorisa nekdanjega gradu bovških glavarjev,
- pridobljena nova oprema (oder, projekcijski sistem, pohištvo, razstavni panoji),
- izdelana zloženka o trdnjavi v več jezikih « (avtorji Fedja Klavara) in koncept stalne razstave »Kluže – Bovška vrata« (avtorica mag. Damjana Fortunat Černilogar).

Projekt je omogočil odprtje mednarodnega gledališkega Festivala Kluže s predstavo Pisma s fronte z mednarodno koprodukcijo – Slovenija/Italija/Madžarska; soorganizacija z Društvom B51 in LTO Bovec.

Poleg obnove Kluž je pomemben del projekta predstavljal tudi podprogram učne poti Bovec–Predel–Rabelj, ki povezuje naravne in zgodovinske točke od Bovca prek Loga pod Mangrtom do italijanskega Rablja (Cave del Predil).

Učno pot je pripravila Zgodovinska sekcija Bovec pod vodstvom dr. Jurija Kunaverja.

Njena zasnova je povezovala:

- trdnjavo Kluže kot osrednjo postajo in interpretacijsko točko,
- območje Predela kot zgodovinski alpski prehod z bogato vojaško in prometno dediščino,
- rudarsko območje Rablja in njegove muzejske vsebine.

Učna pot je bila zamišljena kot zgodovinsko-naravoslovna pot z informativnimi tablami, zemljevidi in vodnikom v več jezikih, ki povezuje geološke, kulturne in arheološke točke ter dopolnjuje turistično ponudbo Bovškega. Cilj je bil oblikovati enoten interpretacijski pas od Kluž do Rablja, ki obiskovalcu omogoča izkustveno spoznavanje regije – od narave do zgodovine, od miru do nekdanjih meja.

Univerza v Celovcu se prek projekta Poletne univerze v Bovcu že vrsto let trudi povezati območje tromeje Slo/I/A v enotnih nadnacionalnih dogodkih. Spremljanje aktivnosti, medsebojno bogatenje ter spoznavanje organizatorjev in udeležencev poletnih univerzitetnih seminarjev s prebivalci je ključnega pomena pri ustvarjanju povezanih projektov, ki bi krepili idejo vzpostavljanja evroregije.

Projekt je fizično oživil trdnjavo Kluže in ji dal novo vlogo v kulturnem življenju regije, vzpostavil temelj za razvoj čezmejne turistične infrastrukture (učna pot, razstave, prireditveni prostori), povezal lokalne in čezmejne skupnosti (Rezija, Tarcento, Rabelj, Celovec), spodbujal vključevanje društev, šol in kulturnih organizacij, ustvaril trajnostne učinke – nove prostore, digitalna orodja (informacijski sistem ISPP) in dolgoročne vsebine.

18.12. Festival Kluže (2002 – 2012)

Festival Kluže, imenovan tudi Ambient Festival Kluže, je potekal v prostorih trdnjave Kluže pri Bovcu in je bil med letoma 2002 in 2012 pomembna kulturna prireditev Zgornjega Posočja. Začetki festivala segajo v leto 1998, ko so bile pod naslovom ARTileria Kluže izvedene prve umetniške razstave. Leta 2002 je organizacijo prevzelo Kulturno društvo B-51 iz Ljubljane, ki je festival nadgradilo v interdisciplinarno manifestacijo s stalnim programom, vodji festivala sta bila Damir Domitrović Kos in Marjan Bevk. V okviru festivala so bile izvedene gledališke, glasbene, plesne in likovne predstave, ki so bile vsebinsko pogosto navezane na zgodovinsko vlogo trdnjave in na dediščino soške fronte. Posebno odmevna je bila mednarodna koprodukcija Letters from the Frontline ali Pisma s fronte z mednarodno koprodukcijo Slovenija/Italija/Madžarska; soorganizacija z Društvom B51 in LTO Bovec, ki je tematizirala izkušnjo prve svetovne vojne in je v festival vnesla mednarodno razsežnost z vključitvijo partnerjev iz Italije, Hrvaške, Avstrije in Madžarske.

Festival Kluže je bistveno prispeval k obogatitvi kulturne ponudbe na območju Bovca in k promociji lokalne dediščine v širšem prostoru. Njegov pomen je bil prepoznaven tako v lokalni skupnosti kot tudi v strokovnih krogih, saj je predstavljal primer uspešne uporabe kulturnega spomenika kot prizorišča za sodobno ustvarjalnost in mednarodno sodelovanje. Zaradi finančnih omejitev in gospodarske krize, ki je prizadela področje kulture, festival po letu 2012 ni bil več izveden. Kljub temu ostaja pomemben primer dobre prakse povezovanja kulturne dediščine in sodobne umetnosti ter prispevek k razvoju kulturnega turizma v Zgornjem Posočju.

Predzgodovina festivala in aktivacije prostora: Arhivska gradiva kažejo, da je bil Festival Kluže (2002-2012) vrhunec in nadgradnja starejših pobud, ne pa prvi javni poskus aktivacije trdnjave. Predhodno so dokumentirani simbolna turistična »zasedba« iz leta 1971, razstavno-kulturne pobude poleti 1981, vzpostavljanje programskega načrta in odbora za revitalizacijo v letih 1985-1986, ter delovanje TD/Odbora za Kluže in društva 1313 v letih 1991-1996 (čiščenje objekta, prva razstava, predstavitve v uniformah, poletne prireditve, nabava klopi in miz, srečanja zbirateljev orožja in uniform). Sodobna programska raba Klužse je razvijala postopoma iz lokalnih turističnih, društvenih, zbirateljskih in kulturnih iniciativ.

Časopis Kluže, ki je izhajal med potekom Festivala Kluže.

18.13. WALKofPEACE+ v okviru Interreg VI-A Italy–Slovenia 2021-2027

WALKofPEACE+ (WoP+) je nadaljevanje projekta Walk of Peace (2018–2022). Projekt deluje v okviru programa Interreg VI-A med Italijo in Slovenijo za obdobje 2021-2027. Cilj je izboljšati dostopnost do materialne in nematerialne dediščine Prve svetovne vojne, okrepiti trajnostni kulturni turizem, razviti blagovno znamko Walk of Peace ter vzpostaviti čezmejno upravljanje in promocijo. V njem Občina Bovec sodeluje preko Fundacije Poti miru v Posočju. Med glavnimi investicijami in infrastrukturnimi posegi, ki jih projekt vsebuje ali podpira, je tudi **prenova podzemnega rova pod trdnjavo Kluže, ki obiskovalcem omogoča vstop v ta rov in sprehod skozi njega. V rovu je urejena tudi pot do razgledne ploščadi, ki omogoča pogled nad sotesko reke Koritnice**. Rov je zasnovan kot del trase Walk of Peace, torej kot ena izmed izpostav teh dediščinskih poteh, ki povezujejo spomenike, muzeje, utrdbе in druga mesta iz I. svetovne vojne v meji med Slovenijo in Italijo.

Poleg rova je bila obnovljena stara mostna konstrukcija čez reko Koritnico. Arheološka raziskava iz leta 2016 je ob severnem delu trdnjave pri mostu evidentirala temelj zidu, ki ga poročilo razlaga kot najverjetnejši ostanek starejšega mostu. Pri opisovanju obnovljene mostne konstrukcije, dostopnih ureditev in morebitnih nadaljnjih posegov je zato smiselno dodati, da gre za območje z dokazano večplastno mostno oziroma prometno zgodovino in z arheološko preverjenim potencialom.

Podzemni rov pod Kluže je nov element izkušnje za obiskovalce: omogoča globlji, čutnejši stik z dediščino Prve svetovne vojne, saj poudarja način življenja in obrambe ljudi, ki so bivali v takih objektih.

Razgledna ploščad nad sotesko Koritnice, dostopna iz rova, omogoča tudi izkušnjo naravne krajine, perspektive obrambne arhitekture in prostora – povezuje zgodovino in naravo.

Takšna infrastruktura (rov, ploščad, most) prispeva k večji dostopnosti dediščine, ki ni le statična, ampak doživeta – z vključevanjem poti, sprehodov, interpretacijskih elementov.

18.14. Arhitekturni posnetki in rekonstrukcijske risbe trdnjave (izbor)

- Projektna dokumentacija PZI - popis »Trdnjava Kluže – Bovec, Ureditve razstavnih in delovnih prostorov in stalne razstave – zgodovina bovških vrat«, april 2002, ki ga je izdelal Fedja Klavara.
- Projektna dokumentacija PID »Gostinski lokal v objektu Kluže«, marec 2005, ki ga je izdelalo podjetje Lidija Manfreda s.p., Bazoviška 5, Tolmin, odgovorni projektant Lidija Manfreda, univ. dipl. inž. arh., IZS A 0191.
- Geodetski načrt, Geotmin, november 2018. – *območje spodnje trdnjave Kluže*
- Poročilo Mnenje št. 814/22-520-1 o vzrokih zamakanja v objektu Trdnjava KLUŽE na naslovu Ravni laz 16, Bovec in usmeritve za sanacijo, Zavod za gradbeništvo Slovenije, ZAG Ljubljana, Ljubljana, 5.9.2022.
- Dokumentacija projekta št. 2424, sanacija zamakanj v objektu Trdnjava Kluže, investicijsko-vzdrževalna dela, dokumentacija PZI investicijsko vzdrževalnih del sanacije zamakanj za pridobitev kulturnovarstvenega soglasja, ki jo je izdelalo podjetje D plan d.o.o., Koprška ulica 98, 1000

Ljubljana, Ljubljana, odgovorni projektant Anja Koršič Mravlje, univ. dipl. inž. arh., ZAPS 1883 PA*, december 2024, marec 2025.

18.15. Publikacije o trdnjavi Kluže in trdnjavi Fort Hermann (izbor)

- Fortunat Černilogar, Damjana: Bovške Kluže. Založba Obzorja, Maribor: 1993.
- Lipovec, Vladimir: Kluže bovška vrata: trdnjava Kluže, vodič. Občina Bovec, Bovec: 2016
- Simić, Marko: Utrdbi pod Rombonom : predstraža soške fronte, razplet svetovnega spopada med utrdami in topovi na Bovškem. Rombon, Ljubljana: 2005.
- Klavara, Fedja: Ampletium, Vliz, Plez, Flitsch, Plezzo, Bolec: Kdo dal podobo je Bovškemu, O zgodovini, življenju, cesti in naseljih na Bovškem. Samozaložba, Tolmin: 2003.

19. LITERATURA IN VIRI

- Fortunat Černilogar, Damjana: Bovške Kluže. Založba Obzorja, Maribor: 1993.
- Lipovec, Vladimir: Kluže bovška vrata : trdnjava Kluže, vodič. Občina Bovec, Bovec: 2016
- Simić, Marko: Utrdbi pod Rombonom : predstraža soške fronte, razplet svetovnega spopada med utrdami in topovi na Bovškem. Rombon, Ljubljana: 2005.
- Klavara, Fedja: Ampletium, Vliz, Plez, Flitsch, Plezzo, Bolec: Kdo dal podobo je Bovškemu, O zgodovini, življenju, cesti in naseljih na Bovškem. Samozaložba, Tolmin: 2003.
- Fotografirana arhivska mapa arhitekta Fedje Klavara z dokumenti: kronologija poskusov revitalizacije Kluž (Fedja Klavara, 30. 10. 1998), poročila o delih 1998/2001, zapis o upravljanju Kluž s fizično osebo (5. 11. 2008), pripombe k osnutku načrta upravljanja (september 2025), turistična zloženka in dodatni dokumenti o stroškovnikih, programih in predstavitev, časopisni članek »Trdnjava padla, turisti zmagali«, dopisi, fotodokumentacija sanacijskih del, načrti in skice, dokumenti o projektu Kluže, vabilo za odprtje podzemnih kavern na Fort Hermannu leta 2008 in kulturnovarstveni pogoji ZVKDS OE Nova Gorica za Fort Hermann z dne 31. 3. 2008.
- Dokumentacija Občine Bovec (poročila, zapisniki sestankov, obrazci prijav in drugo).
- Prvo strokovno poročilo o predhodni arheološki raziskavi 16-0292, Arheološka raziskava ob gradnji mostu čez Koritnico v Klužah, Avgusta d.o.o., 18. 7. 2016.
- Načrt upravljanja Kluže 1996.pdf - Oikos d.o.o., Siniša Germovšek in Fedja Klavara, Načrt upravljanja za trdnjavo Kluže z okolico, Priročnik, Občina Bovec, 1996; uporabljen za zgodovino upravljanja, parkiranje, TNP, zemljišča, kakovost dejavnosti in razvojne faze.
- Delavnica Kluže.pdf - dokumenti Delavnice Kluže 2000, Občina Bovec, 27.-28. 10. 2000; uporabljeno za interdisciplinarni postopek, info točko, ARTilerio, upravljaljske modele in oceno potrebnih vlaganj.
- Oživitev trdnjave Kluže in park neznanemu vojaku_Fedja Klavara.pdf - Fedja Klavara, 2003; uporabljeno za strateško povezavo trdnjave, Forta Hermann, Poti miru, širšega spominskega prostora in faznost urejanja.
- Celostna prometna strategija Občine Bovec, 29. 8. 2018; uporabljena za prometni režim, P+Walk/P+Bike/P+Bus, kolesarsko infrastrukturo, peš dostop in javni potniški promet.
- Arhitektura_za_ljudi_SLO_2018-05-21.pdf - Arhitekturna politika Slovenije; uporabljena samo kot splošno načelo kakovostnih, trajnostnih in zadržanih javnih posegov v prostor.
- Šola, Tomislav: Prispevek k razumevanju muzejev in O muzejskih prodajalnah - uporabljeno za muzeološko usmeritev interpretacije in za načelo, da je prodajalna podaljšek vsebine, ne zgolj komercialna enota.

- Sprehajalne poti na bovškem - Trdnjava Kluže: <https://www.bovec.org/sl/trdnjava-kluze>
- Trdnjava Bovške Kluže - Wikipedija, prosta enciklopedija:
https://sl.wikipedia.org/wiki/Trdnjava_Bov%C5%A1ke_Klu%C5%BEE
- [Zgornja trdnjava Kluže - Wikipedija, prosta enciklopedija](#)
- [Trdnjava Predel - Wikipedija, prosta enciklopedija](#)
- Ureditev podzemnega rova pod trdnjavo Kluže na Poti miru - GO-Portal: <https://go-portal.si/ureditev-podzemnega-rova-pod-trdnjavo-kluze-na-poti-miru/>
- [FORTE CULTURA - European cultural route of fortified monuments](#)
- [Pro Hereditate - B0006 - Bovec - Bojišče Kraljišče, kota 1313, Mrtvaška glava](#)
- [Pro Hereditate - B0008 - Bovec - Bojišče Ravelnik](#)
- Dediščina doline Soče <https://www.dediscina.si/>
- Fundacija Poti miru v Posočju www.potmiru.si
- Tolminski muzej <https://www.tol-muzej.si/>
- [Novice | Triglavska zakladnica](#)
- /.../

